magazin istoric

SERIE NOUĂ — MAI 1995

magazin istoric

SERIE NOUĂ

Director — redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Revistă de cultură istorică
Anul XXIX — nr. 5 (338)
mai 1995

Bucureşti, strada Ministerului, nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, Căsuţa poştală 1-702, Cod 70109, Telefon: 615.02.00, interioare 406, 917

ECHIPA REDACŢIONALĂ

Secretar general de redacţie: Ioana Ursu
Redactori: Florentina Dolghin, Ioan Lăcustă (responsabil de număr), Dorin Matei, Doina Pascu, Marian Ştefan
Secretar de redacţie: Theodor Lianos
Macheta artistică: arh. Marian Oproiu
Corectura: Georgeta Apreotesei, Constanţa Avram
Dactilo: Floarea Dragne, Tudora Petre
Consilier onorific: Radu Ion Popescu
Editor: Fundaţia Culturală Magazin Istoric. Revistă tipărită la R.A.I. — IMPRIMERIA „CORESI" — Bucureşti, director general Dumitru Constantinescu; director economic M. Vlădeanu; director M. Soare

SUMAR

Istoria merge mai departe: C. Popişteanu 2
9 mai 1945. Finalul celui de-al doilea război mondial în Europa: stenograme şi rapoarte diplomatice necunoscute, microcalendar şi presă: Eugen Filotti, Florentina Dolghin, Ioan Lăcustă 4
Din Moscova, Grigore Gafencu raportează 25
Istoria la Cannes: Cristian Popişteanu 31
Un om şi o eră — Adenauer: Dumitru Hîncu 33
14 ani de prezenţă militară sovietică în România: S. Verona, D.R. Falls 42
Înfruntând furtuna: Alexandru Şafran 55
Întâmplări din viaţă...: A.C. Cuza 59
Ion Petrovici — o dramă a conştiinţei?: H. Zalis 61
Iubirile Marthei Bibescu după Ghislain de Diesbach 66
Armenia: Sergiu Selian 72
Take Ionescu mediator internaţional 76
1877. Elogiul ostaşului român: Ioan Dură 81
Grâu pentru Republica franceză: Niculae Koslinski 85
• **Cărţi sosite la redacţie... 7, 41** • **Burse F.C.M.I... 89** • **Rebus istoric... 90**
• **Concursul** Magazin istoric, **ediţia 1995... 91** • **Cititorii scriu istorie... 93**
• **Dialog cu cititorii** 95

Cartea dumneavoastră de istorie
în fiecare lună

9 mai 1945-9 mai 1995

ISTORIA MERGE MAI DEPARTE

CRISTIAN POPIŞTEANU

Atunci. *Cinci ar putea fi semnificaţiile momentului istoric de acum 50 de ani, când războiul mondial lua sfârşit în Europa:*

— redobândirea păcii continentale; înfrângerea celui de al treilea Reich de esenţă hitleristă şi, odată cu dispariţia nazismului, lichidarea tuturor regimurilor de inspiraţie fascistă, cu excepţia dictaturii lui Franco în Spania şi a celei a lui Salazar în Portugalia; intrarea U.R.S.S. în clubul marilor puteri ale lumii, care a stabilit noua configuraţie istorică a Germaniei şi a Europei, cu perspectiva imediată de a accede la statutul de superputere; intrarea unui număr de state din centrul şi sud-estul continentului în sfera de influenţă şi dominaţie a totalitarismului sovietic, având drept consecinţă imediată exportul revoluţiei bolşevice şi a dictaturii proletariatului în aceste ţări; legarea strânsă a destinului Statelor Unite cu cel al Europei occidentale, pentru refacerea ei economică şi apărarea comună a valorilor democraţiei, prin prezenţa americană.

Acum. *Să încercăm evidenţierea celor cinci semnificaţii majore ale momentului istoric 1995.*

— U.R.S.S. a încetat să mai existe, odată cu statul sovietic şi comunismul prăbuşindu-se şi ordinea totalitară, iar marea putere Rusia se află, pentru prima oară în istorie, în ipostaza de a avansa pe calea unei evoluţii democratice, în timp ce fostele republici sovietice au devenit state independente, 12 dintre ele intrând într-o comunitate (C.S.I.); regimurile comuniste din statele central şi est europene şi-au trăit sfârşitul încă de acum 5 ani şi întreaga regiune tinde să se încadreze în instituţiile general-europene (O.S.C.E., U.E., Consiliul Europei) şi în structurile euro-atlantice (N.A.T.O., U.E.O.); devenită un continent cu 54 de state (în loc de 32 acum 5 ani), Europa cunoaşte, în acest scurt interval, tragedia unui război în fosta Iugoslavie, localizat acum în Bosnia, dar şi tendinţa integrării statelor în sistemul democratic şi al economiei de piaţă, a cărui naştere este însoţită în noile democraţii de instabilitate şi dezechilibre ce fac tranziţia extrem de grea pentru populaţie; instituţiile europene şi structurile euro-atlantice cunosc o asemenea dezvoltare încât state odinioară profund ostile unul celuilalt — ca Franţa şi Germania — lucrează pentru a-şi armoniza politicile în diferite domenii în cadrul Uniunii Europene şi al celorlalte organisme; prezenţa militară americană în cadrul pactului Atlanticului de Nord devine compatibilă cu noile dimensiuni pacifice ale alianţei, dintre care cea mai importantă ni se pare a fi parteneriatul pentru pace semnat până acum de 22 de state.

Lecţiile războiului mondial 1939-1945 sunt dublate de lecţiile războiului rece 1945-1990. Şi prima remarcă izbitoare este că istoria merge înainte, niciodată înapoi. Chiar ciocnirea dintre revoluţie şi contrarevoluţie nu poate readuce situaţia sub controlul totalitarist. Prăbuşirea endogenă a regimurilor comuniste, inclusiv a matricei originare sovietice, a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, a Tratatului de la Varşovia, ca şi reunificarea Germaniei, sunt cele două procese istorice ce au schimbat faţa Europei la 50 de ani după victoria împotriva fascismului, plătită atât de scump de naţiunile continentului (numai U.R.S.S. şi Germania au pierdut aproape 30 000 000 de oameni). Mersul înainte al istoriei nu poate însă nici şterge şi nici măcar diminua marele eroism sovietic de la Stalingrad şi de la Leningrad, ca şi suferinţele militarilor străini, ajunşi până acolo printr-o extensie criminală a politicii hitleriste. Coventry şi Londra nu pălesc datorită nopţii de foc ce a distrus Dresda. Fiecare acţiune şi fiecare politică îşi au măsura lor. Totalitarismul hitlerist nu este mai simpatic sau mai puţin nociv pentru că, între timp, s-a putut afla şi diseca anatomia totalitarismului comunist şi a crimelor staliniste.

Unul dintre cei mai celebri istorici francezi contemporani, François Furet (celebru

mai ales pentru lucrările sale despre revoluția franceză, văzută din alte unghiuri decât până acum) a scris recent o carte — **Trecutul unei iluzii** — *în care pune sub lupă comparația comunism-fascism. „Fascismul și comunismul și-au găsit o mare parte din forța lor — scrie F. Furet — în ura lor reciprocă, dar ele au un inamic comun: democrația pluralistă. Să nu uităm că înainte de marea cotitură antifascistă din 1935, Internaționala comunistă a ajutat la venirea lui Hitler la putere". Furet considera „regimul comunist din România o caricatură a societății totalitare". Și tot el repune problema personalității în istorie legând-o de finalul comunismului. „Pentru mine — scrie el — fondul enigmei este decizia politică luată de Hrușciov și apoi de Gorbaciov de a face critica sistemului din interiorul lui".*

Acestea sunt idei ce se dezbat la ora actuală în istoriografia europeană.

Declinul comunismului și al supremației sovietice de acum cinci decenii obligă la o cercetare a întregii istorii a sec. XX. Și, în acest cadru, a propriei noastre istorii.

Nu avem dreptul de a uita legătura noastră cu Europa din timpul ultimului război. Românii au sângerat greu și țara lor a fost multilată mult în acei ani, și dacă am găsit puterea de a ieși dintr-un război în care am băut până la capăt cupa înfrângerilor, intrând din mers alături de Națiunile Unite, ne-am trezit la Conferința de pace în fața refuzului de a fi considerați cu statut de cobeligeranți, așa cum ni se promisese.

Desigur, această nedreptate (căci nedreptate demonstrabilă a fost) nu poate fi uitată. Contribuția de vieți și suferințe a armatei române la eliberarea celor trei țări, Ungaria, Cehoslovacia, Austria, nu poate fi niciodată socotită un fapt istoric minor. Dar, este cu atât mai de neuitat ceea ce națiunea română a săvârșit în acele aproape 9 luni în care a luptat pentru victoria de la 9 mai 1945 (ostașii români murind chiar până la 12 mai, când au luat și ei pace). De la Marea Neagră până în Munții Tatra, de-a lungul a circa 1 600 km, armata română a eliberat peste 200 000 km² de sub stăpânirea inamică (în România, Ungaria, Cehoslovacia și Austria). A traversat prin lupte grele circa 20 masivi muntoși, a forțat sau a trecut 12 cursuri de apă și a eliberat 381 localități între care 53 de orașe. Ostașii români au provocat inamicului mari pierderi în personal — 117 798 prizonieri și 18 731 morți găsiți pe teren. Pe câmpul de luptă împotriva fascismului au fost angajați 538 536 de ostași români (din care la infanterie 308 003, la aeronautică 73 667, la marină 9 468), fiind permanent în contact cu inamicul un efectiv mediu de 175 000 de militari. Pierderile înregistrate de români pe frontul de vest au fost de 169 822 oameni (morți, răniți, dispăruți). Menținerea peste hotare a unei armate de aproape 200 000 de militari a necesitat o masivă contribuție economică, mobilizarea integrală a tuturor energiilor naționale. Echivalentul în dolari al acestor cheltuieli și al efortului economic de război atinge 1 120 000 dolari (valută 1938). Ceea ce însemna de 4 ori bugetul României pe exercițiul financiar 1937-1938. Zilnic, contribuția României în războiul antihitlerist a fost de 630 de militari și aproape 5 milioane de dolari.

Aceste cifre sunt și vor fi mereu aceleași. Dar nu ne putem plictisi de ele. Ca și cele din primul război mondial, jertfele și sacrificiile românești din cel de-al doilea, (totalizând împreună aproape 2 000 000 oameni) s-au dat pentru că **NU SE PUTEA ALTFEL** *iar națiunea și statul român trebuiau să continue să existe. Au apărut unele puncte de vedere în ultimii ani care, reprobând acțiunea salvatoare de la 23 august 1944, încep să încrimineze rolul României în scurtarea războiului și în prăbușirea frontului german în Balcani și Centrul Europei. Nu cred că vreo analiză, cât de cât avizată, poate susține că românii i-au adus pe sovietici în centrul Europei. Urmând o asemenea logică de ce să nu credem că tot românii i-au adus pe ruși la Paris în 1814. Nu 23 august 1944 a adus comunismul în România și nici nu a lansat armata roșie pe magistrala spre Viena. Raporturile de forțe, interesele marilor puteri și deznodământul pe câmpul de luptă sunt factorii de bază care dictează logica istoriei într-un moment ca acela din 9 mai 1945.*

La aniversarea victoriei, când în capitalele marilor puteri aliate biruitoare, amintirea ei este promontoriul de pe care se privesc împlinirile prezentului, în care Berlinul a renăscut ca o capitală înfloritoare a puternicei Germanii democrate, iar Moscova, capitala Federației Ruse, își primește foștii inamici cu sentimentele amiciției, România poate sta și ea cu capul sus. Prima țară care a semnat parteneriatul N.A.T.O. pentru pace manifestându-și deschis opțiunile ferme pentru instituțiile europene și pentru structurile euro-atlantice, România este membră a O.S.C.E. a Consiliului Europei și a devenit membru asociat al Uniunii Europene și al U.E.O. Traversând o istorie de cele mai multe ori **impusă** *în aceste cinci decenii, România își reia vocația europeană. Aniversând la 9 mai independența de stat, de la 1877, și victoria Națiunilor Unite, din 1945, România serbează anul acesta la scară națională Ziua Europei, zi în care acum 45 de ani se lansau ideile unității europene care se prefigurează sub ochii noștri.■*

9 MAI 1945.

STENOGRAMA NECUNOSCUTĂ A ŞEDINŢEI CONSILIULUI DE MINIŞTRI

IOAN LĂCUSTĂ

Cum a fost primită vestea Victoriei la Bucureşti?

Iată, un document inedit **până acum ne face cunoscute dezbaterile din guvernul prezidat de dr. Petru Groza din chiar dimineaţa de 9 mai 1945 — stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din acea zi, păstrată în colecţiile Arhivelor Statului din Bucureşti.**

Este o mărturie deosebit de semnificativă pentru cele ce se întâmplau atunci la Bucureşti: pe de o parte, dorinţa guvernului de a conferi acestei zile caracterul sărbătoresc cuvenit, de omagiere a tuturor celor care au luptat pentru zdrobirea nazismului, între care şi armata română; pe de altă parte, desincronizarea cu măsurile preconizate de comandamentul aliat sovietic. În dimineaţa zilei de 9 mai, miniştrii guvernului Groza nu ştiau ce vor face sovieticii în Capitală, drept pentru care în dezbaterile din cadrul şedinţei se poate desluşi o undă de nesiguranţă, de improvizaţie.

• 2 mai 1945, ora 15.00 — Berlinul capitulează • 3 mai, orele 17.00 — la Torino, trupele naziste se predau • 4 mai, orele 18.20 — unităţile Wehrmachtului din Olanda, Danemarca şi nord-vestul Germaniei capitulează • 5 mai — grupurile germane de armate E,G şi 19 din Austria de sud, Bavaria şi Tirol depun armele • 6 mai 1945 — garnizoana germană din Breslau se predă • 7 mai 1945, ora 2.30 — la Reims, feldmareşalul Jodl semnează capitularea necondiţionată a Germaniei • 8 mai 1945, noaptea târziu, în cantina fostului Institut politehnic militar din suburbia berlineză Karlshorst, feldmareşalul Keitel, generalul Stumpf şi amiralul Friedeburg semnează capitularea în faţa delegaţilor comandamentelor supreme aliate: mareşalul G.K. Jukov (U.R.S.S.), mareşalul Arthur B. Tedder (Anglia), generalul C. Spaatz (S.U.A.), generalul J. de Lattre de Tassigny (Franţa) (Magazin istoric, **nr. 5/1970, 5/1980).** 9 mai 1945, ora 2.00 — **intră în vigoare actul de capitulare necondiţionată a celui de-al treilea Reich. Oficial, în Europa, ostilităţile au încetat în aceeaşi zi la ora 12.01.**

Zorii zilei de 9 mai 1945 au răspândit deci pacea peste mult încercatul continent. Măcelul luase sfârşit. Omenirea răsufla uşurată. Bucuria păcii inunda sufletele.

Suveranul, oficialităţi române şi membri ai Comisiei Aliate de Control primind defilarea trupelor la 9 mai 1945

• Furtuna care a zguduit totul • „Noi nu vom cârpi“ • In corpore la generalul Susaikov • Aleargă gândurile... • Aportul hotărâtor al armatei roşii • Ca la Înviere • Când se va pune punctul pe i

Este ora 10.15. Președintele Consiliului, dr. Petru Groza, împreună cu vicepreședintele și ministrul de externe, Gh. Tătărescu, intră în sală. Sunt prezenți următorii membri ai guvernului: L. Pătrășcanu (justiție), ing. Gh. Nicolau (asistență și asigurări sociale), Șt. Voitec (educație națională), Gh. Gheorghiu-Dej (comunicații și lucrări publice), ing. P. Bejan (industrie și comerț), Teohari Georgescu (afaceri interne), P. Constantinescu - Iași (propagandă), Anton Alexandrescu (cooperație), C. Burducea (culte). Participă, de asemenea, subsecretarii de stat: Virgil Stănescu (ordine și siguranță), I. Burcă (administrație), Gh. Vântu (finanțe locale), general D. Dămăceanu (armata de uscat), general Ionescu Emanoil (aviație), Adrian Dumitriu (industrie de război), Aurel Potop (educație națională), Al. Alexandrini (finanțe), I. Gh. Maurer (comunicații și lucrări publice), Mircea Niculescu (comunicații și lucrări publice). Sunt prezenți și M. Ghelmegeanu (președintele Comisiei române pentru aplicarea armistițiului) și Pamfil Ripoșanu (secretar general la Președinția Consiliului de Miniștri).

Ședința este deschisă de primul ministru care își invită colaboratorii să se ridice în picioare: „Domnilor miniștri — rostește dr. Petru Groza — în această mare zi de victorie, întruniți în ședința Consiliului de Miniștri, primul nostru gând aleargă în adâncă pietate spre acei care au plătit cu viața lor această zi măreață“.

După ce se păstrează o clipă de reculegere pentru cei jertfiți pe fronturile Victoriei, președintele Consiliului continuă: „Gândindu-mă la ei, păstrând o clipă tăcerea, mi-am făcut o mare și sfântă datorie.

În ce privește bucuria noastră — precizează șeful guvernului — ea nu trebuie materializată în cuvinte, fiindcă nu sunt cuvinte care să redea ceea ce se petrece în sufletele oamenilor, în sufletul neamului nostru și al omenirii în această clipă, când omenirea și neamul nostru scapă de sub groaznica presiune sub care au trăit.

A fost o noapte întunecoasă; a fost o furtună, care a zguduit din temelii totul, dar din care noi trebuie să ieșim refăcuți, din care noi trebuie să ieșim cu profit: cu marele profit de a putea să reconstruim, să construim acum — cu adevărat din temelii — țara noastră“.

La această reconstrucție a țării, subliniază primul-ministru, „noi nu vom cârpi; noi nu vom repara ici și colo, ci vom reconstrui din temelii!“

Reafirmă hotărârea guvernului „de a reconstrui din temelii totul: structura noastră socială, economică și politică“. Apelează la colegii de cabinet ca, „după ce am sărbătorit această mare victorie“, chiar de mâine, „cu un ceas mai degrabă, să pășim la muncă pentru binele țării noastre“, bineînțeles „muncă concentrată și organizată“.

După aplauzele de rigoare, membrii guvernului își reiau locurile și se trece la ordinea de zi: „programul zilei de astăzi și programul zilei de mâine“. Ce urmează a întreprinde guvernul în aceste momente sărbătorești? Primul ministru așteaptă propuneri, sugestii din partea celor prezenți.

Intervine ministrul justiției, L. Pătrășcanu: „Să facem o vizită in corpore domnului general Susaikov, reprezentantul Comisiunii Aliate și să-i prezentăm felicitările guvernului, care să fie transmise și pe această cale și la Moscova și celorlalte guverne“.

Primul-ministru precizează că „gândindu-ne de aseară la acest lucru“, a luat legătura cu generalul Susaikov „azi dimineață, foarte devreme chiar“, comunicându-i că „avem de gând să ne prezentăm spre a-l felicita, pe el și armata roșie“. Generalul sovietic a stabilit ora 18.00, „fiindcă dumnealor erau angajați în a compune un program, pe care nu-l știau încă, la care urmează să participe și trupele, pregătindu-se o ceremonie militară pentru astăzi“.

Plecarea spre sediul Comisiei Aliate de Control se va face de la Președinție. „Vă rog să fiți exacți, insistă primul-ministru. Ținuta să fie, pe cât posibil de sărbătoare: haină neagră sau închisă“.

Ministrul propagandei anunță că a pregătit, în urma „discuțiunilor avute cu domnul prim-ministru și cu câțiva din colegii noștri“, un comunicat, pe care îl și citește: „Guvernul, întrunit astăzi 9 mai 1945 în ședință solemnă, a hotărât declararea zilei de astăzi drept ziua Victoriei, zi de bucurie și sărbătoare a întregului popor.

Guvernul — continuă comunicatul — își îndreaptă primul său gând de recunoștință față de guvernul Uniunii Sovietice, față de eroica armată roșie și față de marele ei conducător, mareșalul Stalin, precum și față de guvernele și armatele marilor Națiuni Unite.

Guvernul țării, în același timp, felicită poporul român și armata sa pentru contribuția dată la câștigarea marii victorii împotriva Germaniei hitleriste“.

„Să nu se spună un cuvânt și despre Majestatea Sa regele“?, întreabă generalul D. Dămăceanu. „Da“, răspund și Gh. Tătărescu, și Lucrețiu Pătrășcanu, și dr. P. Groza, care precizează: se va spune

acest cuvânt de apreciere pentru rege a doua zi, pe 10 mai, ziua națională, pe care „o sărbătorim cu fastul adevărat național și popular" și când „vom accentua că gândurile noastre aleargă și spre Majestatea Sa regele și spre armată".

Astăzi, 9 mai, însă „ne-a preocupat chestiunea pe planul mare de sărbătorire a Victoriei și de felicitările de adresat marilor noștri aliați".

În continuare, ministrul propagandei prezintă programul sărbătoririi, care este „succint întocmit, rămânând ca autoritățile să-i dea fiecare dezvoltarea potrivită. Va fi anunțat la radio și prin presă următorul text: «Programul sărbătoririi Victoriei. Astăzi întreaga țară, întregul popor, îmbracă haine de sărbătoare. Toate instituțiile publice și întreprinderile particulare, magazinele, își vor suspenda imediat activitatea, pentru a participa la sărbătoarea întregului popor. Bisericile din întreaga țară vor trage clopotele»".

Și, adresându-se preotului C. Burducea, ministrul cultelor, P. Constantinescu-Iași întreabă: „Când, părinte?" „La orice oră vreți", vine răspunsul. „Să se tragă până la ora 13", recomandă primul-ministru. „De la ora 11 până la ora 13", este de acord părintele Burducea. „Adică două ore", întărește șeful guvernului.

„Până atunci nici n-ajunge la cunoștința celor interesați", intervine D. Dămăceanu. Cam așa este, drept pentru care primul-ministru recomandă: „Aveți sarcina ca, după ce ridicăm această ședință, să mergeți la ministerele dv. și fiecare să dați grabnic, telefonic, ordine organelor dv., inspectoratelor respective, fiecare în raionul dv. și până la ora 11 jumătate ei pot primi această dispoziție".

Deci, conchide ministrul propagandei, clopotele se vor trage „de la ora 12 la ora 14". „S-a comunicat tuturor prefecturilor — precizează ministrul de interne — să stea cu aparatul de radio deschis, pentru a asculta tot programul".

Următorul punct al programului sărbătorii, continuă ministrul propagandei, prevede: „Muzicile vor cânta în grădinile publice".

„Toate muzicile — întărește primul-ministru — și muzicile oficiale și muzicile particulare și instrumentiștii și fanfarele. Eu am trăit o sărbătoare din aceasta în Ardeal, așa că știu ce înseamnă".

P. Constantinescu-Iași continuă: „Cinematografele și teatrele vor organiza spectacole speciale în acest scop. Toate clădirile publice și particulare vor fi pavoazate. Guvernul a hotărât convocarea unei mari adunări populare, ce va avea loc în sala Aro, mâine, 10 mai, la ora 9, când vor lua cuvântul reprezentanții guvernului".

„Ce facem cu școlile?", îl întreabă pe ministrul educației naționale. „Școlile vor face serbări", precizează Ștefan Voitec.

Lucrurile par să se amestece: ce trebuie făcut pe 9 mai cu cele de pe 10 mai. „Programul zilei de mâine este făcut, mi se pare", constată Gh. Gheorghiu-Dej.

Primul ministru intervine iar cu precizarea necesară: „Ziua de azi este ziua Victoriei, a sărbătoririi Victoriei; ziua de mâine este 10 mai, o sărbătoare națională, care trebuie să fie sărbătorită pe linia tradițională".

Deci, pentru 9 mai programul este stabilit: pavoazare, clopote trase, muzicile și prezentarea la generalul Susaikov. Totuși, prevăzător, primul-ministru își îndeamnă colegii de cabinet: „Dacă se fac manifestații de către organele sovietice, de către Comisiunea superioară de control engleză și americană, vă rog să luați legături imediat — văd că domnul ministru [de război] Răşcanu nu este aici — rog pe domnul general Dămăceanu să ia imediat legături cu sovieticii, pentru ca să le cunoaștem programul lor, fiindcă se poate întâmpla ca în programul lor și pentru cursul zilei de astăzi, în afară de vizita pe care le-o face guvernul, la ora 6 astăzi, să ne încadreze și pe noi, să trebuiască să ne prezentăm și noi undeva, dacă defilează".

Este evidentă încurcătura în care se află primul-ministru și guvernul: nu pot întreprinde, de fapt, nimic, atât timp cât sovieticii nu-i iau în seamă.

Ministrul propagandei anunță că sovieticii „mi-au comunicat azi-noapte, că la ora 2 (14) vor face o mare paradă militară". Dr. Petru Groza îl însărcinează pe generalul Dămăceanu să facă în așa fel ca „dacă astăzi se sărbătorește Victoria, ar fi bine să se încadreze și armata noastră. Ar fi frumos și ar fi și drept". „Chestiunea are și o latură diplomatică", precizează L. Pătrășcanu.

Primul-ministru mărturisește că a avut „conversații" cu sovieticii, dar n-a vrut să ia el inițiativa în ceea ce privește participarea armatei române la sărbătorire. „Am așteptat ca ei să-și facă programul și să văd dacă nu cumva vor găsi de cuviință să încadreze și unități din armata noastră.

Dacă nu s-a făcut aceasta — continuă șeful guvernului — atunci, neoficial și pe o linie de tatonări, te rog, domnule ministru, să iei contact cu generalul Susaikov, sau cu altcineva dintre dânșii și să le expui această idee; pentru că poate, cerând noi, ei să facă un pas înainte, căci frumos ar fi dacă și armata română ar fi de față. Dar asta trebuie făcut imediat după Consiliu.

Deci, încă o dată, dacă cumva urmează să ne prezentăm și la tribună, sau unde defilează, vă dăm de știre la ministere cu telefonul. Ministerul propagandei se ocupă cu chestiunea aceasta, căci până la unu și jumătate noi suntem la ministere.

Am văzut — mai precizează dr. Petru Groza — că englezii, la propunerea lui Churchill, au hotărât să serbeze Victoria ieri, iar azi să serbeze armata roșie. Și ne gândeam și pentru noi la aceasta: sărbătorim pe Aliați

și toate armatele, dar accentuăm aportul hotărâtor al armatei roșii, pe care l-a recunoscut, și îl pecetluiește acum, prin această sărbătorire, însăși Anglia".

În continuare, miniștrii discută programul zilei de 10 mai: adunare la A.R.O. între 9 și 10, la ora 11 Te Deum la Patriarhie, unde participă și regele, care „va trece printre trupe".

Ministrul propagandei revine cu o precizare: „La sfârșitul comunicatului pe care-l dăm, adăugăm următoarea frază: «Guvernul țării, în același timp, își îndreaptă gândul spre M.S. regele Mihai I, felicitând poporul român și armata sa pentru contribuția dată la câștigarea marii victorii împotriva Germaniei hitleriste»".

Referitor la programul zilei de 9 mai, îl întreabă pe generalul Dămăceanu „dacă se vor trage tunuri și se va face retragerea cu torțe". „Altceva decât tunuri — răspunde acesta. Se va proceda ca la Înviere".

Pentru iluminație, primul-ministru recomandă „să luați legătura cu sovieticii, pentru ca imediat să înceteze comuflajul". El însuși a discutat cu aceștia „pe chestiunea iluminării străzilor" și „chestiunea s-a aranjat". În ceea ce privește „desființarea camuflajului la edificii", a căzut de acord, „săptămâna trecută", cu generalul Susaikov „să mai așteptăm până când se va pune punctul pe i, până la capitularea Germaniei, fiindcă sunt garnizoane în Balcani și se poate să ne facă o surpriză".

Cum „punctul pe i" a fost pus, se poate renunța la camuflaj. „Efectul politic și cel moral este altul, când, odată cu depunerea armelor, se luminează toată țara".

În fine, o ultimă măsură stabilită de primul-ministru: „În ce privește lucrul la ministere, se lucrează până la unu și jumătate, iar după amiază nu se lucrează".

Iar ministrul propagandei întărește: „Serviciul la ministere să înceteze imediat. Aceasta este bucuria".

Bucuria primei zile de pace...

Ședința Consiliului s-a încheiat la ora 10.45.

Ce s-a mai întâmplat în acea zi în Capitală, cum a fost sărbătorită ziua Victoriei — puteți urmări recitind reportajul istoric Ziua Victoriei la București (Magazin istoric, **nr. 5/1985), iar în cadrul rubricii** În București, acum 50 ani, **prezentăm alte pagini din cronica acelei neuitate zile și acelei luni din urmă cu cinci decenii.** ■

CĂRȚI SOSITE LA REDACȚIE

• **Ioan Scurtu — ISTORIA PARTIDULUI NAȚIONAL-ȚĂRĂNESC** (ediția a II-a, revăzută și adăugită).

Editura Enciclopedică, București, 1994, 488 pp., 3 800 lei: monografia unuia dintre principalele partide românești din perioada interbelică, de la crearea sa în 1926 și până la dizolvarea în mod abuziv, în 1947.

• **Radu Economu — UNIREA BUCOVINEI. 1918.**

Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, VIII + 196 pp. + 1 h., 3 750 lei: evenimentele care au premers Unirea, momentele realizării actului și succesiunea ulterioară a perioadei de tranziție spre integrarea în sistemul legislativ și administrativ al statului unitar român, cât și procesul de recunoaștere internațională care a legitimat suveranitatea asupra Bucovinei.

• **Maria Dogaru — DIN HERALDICA ROMÂNIEI** (referenți științifici: acad. **Dan Berindei**; dr. **Paul Cernovodeanu).**

Editura JIF, București, 1994, 191 pp. + 94 pl., 5 200 lei: o invitație și un ghid orientativ pentru cunoașterea, prin simbolul heraldic, a trecutului și prezentului comunităților sociale din România.

• **APĂRAREA NAȚIONALĂ ȘI PARLAMENTUL ROMÂNIEI, VOL II,** (autori: colonel (r) **Vasile Alexandrescu, Maria Georgescu,** maior dr. **Ștefan Pâslaru,** dr. **Marin Stănescu,** coordonatori: maior dr. **Ștefan Pâslaru,** dr. **Marin Stănescu).**

Editura militară, București, 1994, 280 pp., 3 200 lei: cel de-al doilea volum prezintă perioada cuprinsă între momentul desăvârșirii unității național-statale și vara anului 1940.

• **David B. Funderburk — UN AMBASADOR AMERICAN ÎNTRE DEPARTAMENTUL DE STAT ȘI DICTATURA COMUNISTĂ DIN ROMÂNIA. 1981-1985** (traducere de **Betty Funderburk).**

Editura Dacon, Constanța, 1994, 253 pp., 5 000 lei: autorul descrie experiența sa ca ambasador al S.U.A. în România în perioada dictaturii ceaușiste, activitate caracterizată de președintele Ronald Reagan, al cărui trimis a fost, drept „o inestimabilă contribuție la împlinirea obiectivelor administrației" (vezi și **Magazin istoric,** nr. 4, 5/1984).

• **Bogdan Murgescu — ISTORIE ROMÂNEASCĂ — ISTORIE UNIVERSALĂ (600-1800).**

Editura Erasmus, București, 1994, 150 pp.: puncte de vedere noi, incitante despre locul și rolul românilor în contextul istoriei universale, într-o abordare lipsită de prejudecăți.

• **Ioana Feodorov — PRESENCE OF THE ARAB WORLD IN ROMANIA. A BIBLIOGRAPHY. 1964-1994** (cu un Cuvânt înainte de dr. **Nadia Anghelescu).**

București, 1994, 72 pp.: o bibliografie a scrierilor și traducerilor în limba română privind istoria, cultura, literatura și limba arabă, realizată în cadrul Centrului de Cultură și Civilizație arabă al Universității din București.

• **Șerban N. Ionescu — WHO WAS WHO IN TWENTIETH CENTURY ROMANIA.**

East European Monographs, Boulder, 1994, 318 + XV pp.: pentru prima oară aproximativ 3 000 nume de oameni de cultură, istorici, oameni de știință, politicieni și diplomați prezentați publicului cititor de limba engleză într-o lucrare de referință.

MAI 1945

MICROARHIVA MAGAZIN ISTORIC

ÎN BUCUREȘTI, ACUM 50 ANI

Cronică măruntă

• Primăria **Municipiului Bucureşti face cunoscut că, „potrivit ordinului d-lui Teohari Georgescu, ministru de interne, cetăţenii Capitalei au voie să-şi facă singuri aprovizionarea cu miei tăiaţi şi alimente pentru sărbători."**

• Prefectura **poliţiei Capitalei comunică: în vederea serbărilor de 1 Mai circulaţia tuturor vehiculelor auto şi hipo este suspendată între orele 5.30 şi 16.00.**

• La Iaşi, **îşi redeschid cursurile Universitatea „Cuza Vodă" şi Politehnica „Gh. Asachi". La festivităţi participă Ştefan Voitec, ministrul educaţiei naţionale, şi P. Constantinescu-Iaşi, ministrul propagandei.**

• Se stinge **din viaţă, în vârstă de 79 ani, G. Popa-Lisseanu, profesor de limba latină, autor de manuale didactice, membru corespondent al Academiei Române. Între principalele sale scrieri, se află şi culegerea de documente** Izvoarele istoriei românilor, **15 volume, Bucureşti, 1934-1939.**

• La 13 mai, **se deschide în localul Ministerului propagandei, din str. Wilson (actuala Dem. I. Dobrescu) cea dintâi expoziţie-concurs a ziarelor de perete din întreprinderile Capitalei.**

• În cadrul **conferinţelor organizate de Societatea pentru protecţia animalelor, Gala Galaction conferenţiază la Sala Dalles despre „animalele din punctul de vedere al Sfintei Scripturi".**

• Dărămarea **„Corect" cumpără imobile arse sau**

Am văzut din stenograma şedinţei guvernului din ziua de 9 mai 1945 măsurile preconizate de cabinetul de la Bucureşti pentru sărbătorirea zilei Victoriei.

Să urmărim, acum, ce relatează presa vremii.[1]

„Ziua Victoriei, ziua păcii mult dorite e sărbătorită de întreaga suflare românească", scrie *Universul* din 11 mai. „În fabrici, în uzine, în birouri, în ateliere, în magazine, în prăvălioarele mici, toţi se pregăteau să participe la sărbătorirea înălţătoarei zile", notează *Timpul*, din aceeaşi zi.

Spre prânz, mari mulţimi de bucureşteni se adună în Piaţa Palatului, unde, consemnează *Universul*, „ascultă marşurile şi lozincile transmise de megafoane. De aici, coloanele cu maşini pavoazate, cu fanfare şi coruri, au pornit mai departe, în imnuri şi cântece către şoseaua Jianu [actual B-dul Aviatorilor] punctul de întâlnire al tuturor manifestanţilor".

În Piaţa Jianu, în dreptul comandamentului militar sovietic, este amenajată o tribună, în care iau loc regele Mihai, dr. Petru Groza, ceilalţi membri ai guvernului, împreună cu generalii sovietici Vinogradov, Susaikov, alţi ofiţeri superiori ruşi. Sunt prezenţi, de asemenea, Le Rougetell, reprezentantul diplomatic al Marii Britanii în România, colonelul Jadwin, din partea misiunii S.U.A. la Bucureşti, Roger Sarret, reprezentantul diplomatic al Franţei. Mai iau parte membrii casei civile şi militare a regelui, înalţi funcţionari din ministere, de la Prefectura Capitalei, de la comandamentul militar al oraşului etc.

La ora 17.00 începe defilarea trupelor. Mai întâi unităţi sovietice, apoi româneşti. „M.S. Regele şi înalţii demnitari îi salută — consemnează *Universul* — şi mulţimea aclamă îndelung. Parada militară — continuă ziarul citat — e încheiată de unităţi motorizate sovietice. Tunuri antitanc, care de luptă şi uriaşe tancuri ale armatei roşii, cari au înfrânt liniile de rezistenţă hitleristă, defilează în aplauzele furtunoase ale mulţimii."

Urmează apoi coloanele de cetăţeni ai Capitalei, între care muncitorii şi funcţionarii C.F.R., Societatea „Radio Progres", studenţii Capitalei, orfanii din Transnistria, Tineretul sionist socialist, A.R.L.U.S., în frunte cu preşedintele ei, dr. C.I. Parhon, muncitoarele de la A.P.A.C.A. ş.a., defilarea fiind încheiată, la ora 19.30, de Apărarea Patriotică.

„În timpul defilării — mai notează *Universul* —, avioane sovietice şi române [„un avion sovietic" înregistrează reporterul *Tim-*

[1] În ziarele consultate pentru alcătuirea acestei cronici *(Jurnalul de dimineaţă, Timpul, Ultima oră, România liberă, Universul, Ardealul, Scânteia, Semnalul, Scânteia tineretului, Fapta, Era nouă, Democraţia, Libertatea, Drapelul)*, nu am întâlnit consemnări privind eventuale declaraţii sau acţiuni ale P.N.Ţ. şi P.N.L. - Brătianu legate de ziua Victoriei. Ziarele *Dreptatea* şi *Viitorul* nu apăreau, fiind suspendate de cenzura militară (*Magazin istoric*, nr. 11/1994).

Copertă a revistei Realitatea ilustrată

Reuniune la Cercul Militar în ziua națională, 10 mai 1945; de la stânga la dreapta: generalul Susaikov, dr. Petru Groza, A.P. Pavlov, ministrul sovietic la București, și generalul Moskvitin

pului] zburau la înălțime mică deasupra mulțimei care ovaționa îndelung".

E pace... „O pace gravă — scrie Sorana Gurian, în *Democrația* din 20 mai —, ca fața îndurerată a mamelor fără copii, a femeilor fără bărbați. O pace plină de tăcerea ținuturilor distruse de exploziile bombelor. Liniștea după încetarea focului de baraj. O pace plină de așteptare și grea de speranță. Pacea care o vom face noi, cei vii".

A doua zi, 10 mai, au loc alte festivități prilejuite de aniversarea zilei de 10 mai, ziua națională: un Te-Deum la Patriarhie, în prezența suveranului, a membrilor guvernului, a reprezentanților Comisiei Aliate de Control; o manifestație în Piața Palatului; o adunare populară la A.R.O.; și, în fine, vizita membrilor guvernului la Comisia Aliată de Control. Seara, la Cercul militar, este organizat un festival cultural-artistic, în prezența primului ministru, a altor demnitari români și străini.

„Apoi — consemnează *Ultima oră*, din 12 mai — până târziu în toiul nopții, norodul a zăbovit pe străzi, răzând, cântând, horind într-un entuziasm greu de zugrăvit". Sub lumina reflectoarelor, mulțimile își exprimă bucuria „că Victoria a venit, că viitorul 10 Mai îl vom prăznui de-acum mereu liberi, mereu constructivi, mereu alături de glorioșii noștri tovarăși de lupte, năzuințe și împliniri".

Ziua Victoriei însă — scrie Tudor Teodorescu-Branișteîn *Jurnalul de dimineață* din 13 mai — „nu poate fi decât un scurt popas de bucurie obștească.

Suntem datori să ne reluăm toți munca, munca încordată pentru realizarea sinceră și deplină a armistițiului în toate clauzele lui, atât în cele economice, cât și politice."

În Capitală și în țară este sărbătorit „primul 1 Mai liber". În Piața Victoriei are loc o mare demonstrație organizată de Frontul Unic Muncitoresc (F.U.M.). O comisie tehnică a F.U.M. dă publicității programul de desfășurare a defilării. Aceasta este deschisă de următoarele care alegorice: „Carul eliberării României de sub jugul fascist; Carul eliberării Ardealului de Nord și al unirii lui cu patria română democrată; Carul Reformei agrare; Carul confederației generale a muncii; Carele sindicatelor".

Este stabilită, de asemenea, ordinea diferitelor coloane și locurile de formare a lor. Astfel „sindicatul sanitar și secția ospătari din sindicatul alimentar", de exemplu, „se încolonează pe bd. Bonaparte", iar „secția cismari din sindicatul pielari se încolonează pe str. Romană".

La demonstrația din Piața Victoriei asistă primul ministru,

Cronică măruntă

avariate de bombardament pentru demolare.

● Graiul Nou, **ziarul Direcțiunii politice de front a armatei roșii, a ajuns la nr. 100. Citim aceste ciudate cuvinte: „Conformându-ne cu strictețe principiilor de neamestec în treburile lăuntrice ale Țării Românești, proclamate de conducătorii Țării Sovietelor și ai armatei roșii — se spune în editorialul acestui număr festiv — noi ne-am silit prin sfatul nostru să ajutăm poporului român a-și recunoaște dușmanul hitlerist, dușmanul lui și al nostru, a-l urî și a-l nimici fără cruțare".**

● Prețuri **la cinematografe: Săli de premieră — 450 lei, 350 lei; categoria a II-a — 350 lei, 250 lei; cartier — 190 lei, 140 lei; provincie — 250 lei, 220 lei.**

● Secretarul general **al Ministerului de interne, George Silviu, dă o circulară privind revizuirea nomenclaturii stradale a Bucureștilor. Toate denumirile „în legătură cu perioada fascistă sau care n-au cadra cu spiritul democratic al țării vor fi înlăturate".**

● Continuă **epurația în universități. Printre cei îndepărtați: M. Manoilescu (economie politică, București), Gh. A.C. Cuza (drept, Iași), D. Găzdaru (litere, Iași), E. Chirnoagă (chimie industrială, București).**

● Ultimul **termen până la care se mai pot schimba rublele și leii sovietici aflați la populație este seara zilei de 14 mai. Sumele găsite după această dată la populație vor**

MAI 1945

„Hristos a înviat!" Generalul C. Vasiliu-Răşcanu, ministrul de război, ciocnind ouă roşii cu colonelul sovietic Smirnov

Cronică măruntă

fi confiscate.

• Subsecţia **de geografie A.R.L.U.S., comunică ing. L. Florin în ziarul** Era nouă **intenţionează să solicite Observatorului geofizic din Tiflis (Tbilisi) să-i pună la dispoziţie „rezumate asupra calculelor şi observaţiunilor geofizice ale lui Stalin la 1899 pentru publicarea lor în** Buletinul geografic al A.R.L.U.S.". **La 1899, la 20 de ani, Stalin (după eliminarea sa din Seminar) a fost angajat la Observatorul geofizic din Tiflis „în calitate de calculator observator".**

• Prof. univ. Miron Nicolescu, **secretar general al Ministerului educaţiei naţionale, conferenţiază la 20 mai, în sala mare a Ateneului Român, pe tema** Omul de ştiinţă în faţa situaţiei.

• Societatea **Anonimă Română de Telefoane aduce la cunoştinţa abonaţilor săi că nu poate tipări noua carte de telefon a Capitalei din lipsă de hârtie.**

• Primăria **Municipiului Bucureşti anunţă că este interzisă fabricarea şi punerea în consumaţie a următoarelor produse: covrigi, chifle, biscuiţi, cornuri, franzeluţe, colaci ş.a.**

• La 29 mai, **episcopul Nicolae Colan îşi prezintă în şedinţa solemnă a Academiei Române discursul de recepţie. Îi răspunde Silviu Dragomir. Episcopul Colan ocupă locul rămas vacant prin moartea lui N. Titulescu (17 martie 1941).**

• În Editura **„Cartea Rusă"**

membrii guvernului, înalţi funcţionari de stat, membrii Comisiei Aliate de Control ş.a.

Cum arăta Piaţa Victoriei în acea zi de sărbătoare? *Scânteia* din 4 mai notează: „În faţa fostei Preşedinţii se află tribuna. În fund, spre Şosea, tablourile uriaşe ale celor mai geniali dascăli ai clasei muncitoare: Marx, Engels, Lenin, Stalin. În stânga încadrat de tricolorul românesc şi drapelele Naţiunilor Unite, chipul M.S. Regelui Mihai. În faţa tribunei oficialităţilor, o altă tribună, în care a luat loc ansamblul format din fanfara jandarmeriei şi corul central al Confederaţiei Generale a Muncii. Freamăt de gazetari, reporteri fotografi şi cinematografişti".

Dar iată câteva secvenţe din filmul defilării de la 1 Mai consemnate de Aurel Baranga în *România liberă* din 4 mai. „Trec actorii. Un mare car deschide cortegiul. În car plugurile dăruite de actori plugărimii române. În spatele carului, străluceşte cât o flamură nasul lui Tănase la braţ cu Maria Filotti şi Mia Apostolescu. În spatele lor vin măscăricii. La un loc şi de-a valma. Vedetele cu ultimii corişti la un loc. Întâiul Mai liber a desfiinţat ierarhiile".

Alte şi alte coloane: „Muncitorii tipografi cu o instalaţie de tipărit în maşină tipăresc chiar pe parcurs manifeste şi le aruncă mulţimii", „muncitorii fabricilor de pielărie şi în maşina lor alegorică ei continuă munca începută în fabrică", gazetarii care „s-au dovedit de data aceasta oameni practici: fiecare cetăţean cu pachetul lui de provizii", „vin pionierii, nădejdea de mâine a neamului, vin reprezentanţii poliţiei democrate" etc., etc.

„La trecerea armatei şi la trecerea cortegiului preoţimii democrate, entuziasmul mulţimii atinge delirul".

După acest moment apoteotic cu oşteni şi preoţi democraţi, defilarea se încheie pe la ora 18.00 Reporterul se retrage şi el spre casă. „La un colţ de stradă", cineva îi spune: „Să nu uiţi această zi unică. Să nu o uiţi." „Nu, n-am s-o uit. Odată şi odată am să scriu despre ea", promite A. Baranga.

„Luni [14 mai] e ziua cea mare, ziua în care poporul îşi va face dreptate", îşi anunţă *Ultima oră* cititorii, relatând despre începerea primului proces din cadrul Tribunalului Poporului.

La 11 mai, acuzatorii publici — I. Raiciu, A. Bunaciu, M. Popilian, Ralescu, I. Pora, Alexandra Sidorovici ş.a. — şi judecătorii poporului — Niţă Vasile (muncitor, P.C.R.), Gheorghe Ionescu (constructor, P.N.L.), Constantin Lăpuşneanu (profesor P.N.Ţ.), Ion Păuna (muncitor, P.S.D.), Dumbravă Ioniţă (plugar, Frontul Plugarilor), Constantin Ţiulescu (muncitor, Confederaţia Generală a Muncii), Stelian Niţulescu (avocat, Uniunea Patrioţilor) — depun jurământul în faţa ministrului de justiţie, Lucreţu Pătrăşcanu.

Tribunalul Poporului îşi desfăşoară lucrările într-o clădire de

Car alegoric la 1 Mai 1945

Clădirea în care au loc primele ședințe ale Tribunalului Poporului

pe Bulevardul Ferdinand (actualul Tribunal al Sectorului VI, de pe str. Știrbei vodă). Sunt aduși în instanță 38 inculpați, printre care generalii Nicolae Macici și Nicolae Trestioreanu. Dezbaterile primei zile încep la ora 8.30. Sala este arhiplină. În asistență, reporteri ai ziarelor bucureștene, dar și ai unor agenții de presă străine: TASS, Reuter, United Press, Daily Telegraph, Associated Press etc.

Numeroși bucureșteni se află afară, în fața Tribunalului, nemaiavând loc în sală. De altfel, în toate zilele dezbaterilor (sentința a fost pronunțată pe 22 mai) grupuri de bucureșteni manifestează în jurul Tribunalului; „cerând — notează *Ultima oră* din 20 mai — aspra pedepsire a criminalilor de război și pedeapsa cu moartea pentru cei ce au nesocotit legile omenești".

În ziua pronunțării sentinței, consemnează *Jurnalul de dimineață*, jandarmii afectați păstrării ordinei, încă din zori, „au avut de strunit o mare agitată de cetățeni". Unii, grijulii au venit și cu mâncare la ei. „Iată un cetățean — scrie reporterul *Ultimei ore* — care tacticos sub umbra unui tei deschide servieta și scoate o bucată de pâine, ceapă verde și un ou răscopt. Mulți îl privesc cu invidie și se mulțumesc să tragă adânc câte un fum de țigară. Dar și țigările sunt rare. Au căutare mare și preț și mai mare. O mică bursă neagră înființată ad-hoc face afaceri strălucite".

„Verdictul de astăzi — scrie *Scânteia tineretului*, organul C.C. al U.T.C., din 29 mai — este înainte de toate un simbol. El constituie chezășia zilei de mâine, a viitorului acestei țări întregi care a suferit și mai suferă încă de pe urma influențelor fostelor regimuri fasciste".

Să mai reținem din cronica acestui mai din urmă cu cinci decenii: Petroliștii din Valea Prahovei depășesc normele de producție • Are loc primul Congres al Asociației române pentru strângerea legăturilor cu U.R.S.S. (A.R.L.U.S.). Președinția de onoare a Congresului: regele Mihai I, mareșalul Stalin, Kalinin, Molotov, Vîșinski, mareșalul Jukov, mareșalul Tito, mareșalul Malinovski și Kemenev • Moartea lui Hitler este confirmată oficial. „A murit nebunul", titrează *Era nouă* din 3 mai • Scumpetea și specula sunt... în floare. „Bietul cetățean — scrie tot *Era nouă*, din 6 mai — trece de la o vitrină la alta, se uită cu nedumerire, se freacă la ochi, gândind că poate a greșit negustorul, adăugând în plus un zero sau o cifră pe etichetă" • Victor Papacostea îl evocă pe N. Cartojan în revista *Democrația:* „Cei ce vor veni după noi vor trebui să afle de la noi că a ars și a încălzit în sufletul acestui om atât de reprezentativ pentru mențiunea țăranilor din care venea o flacără care nu s-a mărturisit niciodată în vorbe, dar care va trăi mereu în lumina cărților ce a scris și școalei ce a creat" ■

Rubrică de Ioan LĂCUSTĂ

Cronică măruntă

apare broșura lui M. Sadoveanu Lumina vine de la răsărit, **pe care ziarul** Era nouă **o consideră „o mărturisire emoționant de sinceră, care cu siguranță constituie o lecție pentru toți. Un îndreptar și o profesiune de credință".**

• Premieră... **originală la Teatrul „Comedia"** — Furtuna **de A.N. Ostrovski; regia S. Alexandrescu. Spectatorilor le sunt împărțite batiste roșii pe care se afla imprimată distribuția piesei.**

• „Sănătatea **individului** — scrie Fapta — **este sănătatea colectivității. Nu lăsați totul la voia întâmplării, ci luptați pe toate căile la menținerea sănătății voastre, promovând astfel și sănătatea colectivității. În prezent, aveți datoria să vă vaccinați contra febrei tifoide, pentru a fi feriți de o eventuală îmbolnăvire cu această boală, lucru foarte posibil în timpul verii".**

• Cu tramvaiul... **B. Brezianu relatează în** Fapta: **„Zorit să ajung [la Ateneu, unde concerta G. Enescu] am luat unicul mijloc de locomoție la îndemână: democratul și veneratul tramway. Era ca de obicei tixit. Înainte de a tăia Calea Victoriei, în stația Felix, își făcu cu greu loc pe platformă un călător cu o vioară. Era George Enescu în persoană. Ilustrul muzician așteptase alte două inaccesibile vagoane până să izbutească să pătrundă îmbrâncit în zăpușeala dinăuntru. Maestrul vroia să ajungă și el la Ateneu..."**

Documente inedite

ROMÂNIA LA FINALUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN EUROPA

În sfârşit, după această ultimă parte (primele două au fost reproduse în Magazin istoric, **nr. 3 şi 4/1995), cititorul îşi va putea forma o imagine de ansamblu asupra activităţii delegaţiei române la Conferinţa de pace de la Paris, aşa cum a fost ea reconstituită în ampla expunere pe care ministrul Eugen Filotti a ţinut-o în ziua de 11 decembrie 1946 în faţa unor diplomaţi şi tehnicieni din cadrul Ministerului afacerilor străine din Bucureşti. Este vorba despre un document neoficial, cu circuit intern. Preocupat în primul rând de aspectul informativ al expunerii sale, autorul n-a ocolit acele detalii semnificative care vin să sublinieze condiţiile deosebit de grele în care s-a desfăşurat bătălia purtată de diplomaţii români, atât în plenul Conferinţei, cât şi în comisiile speciale ale acesteia, cu prilejul discutării articolelor proiectului Tratatului de pace cu România. Cum s-au purtat aceste discuţii şi care au fost reacţiile delegaţiei române? Iată întrebarea la care şi-a propus să răspundă ministrul Filotti în expunerea sa.[1]**

Art. 3 A.

Chestiunea evreilor din România, avea şi ea să fie pusă în faţa Conferinţei.

Înainte de Conferinţă, noi ne aşteptam ca această chestiune să fie ridicată. Cum spunea dl. Tătărescu, nu a fost conferinţă sau tratat pe care România să fie chemată să-l semneze în ultimele decenii, în care chestiunea evreilor să nu fie ridicată. Aşa a fost la Berlin în 1878, aşa a fost la Versailles în 1919. Aşa avea să fie şi acum.

In imagine: la întoarcerea sa în ţară, delegaţia română la Conferinţa de pace este salutată de locuitorii unui oraş din Transilvania.

Organizaţiile mondiale ale evreilor prezentaseră mai multe memorii şi, aproape ca un guvern, le tipăriseră şi comunicaseră membrilor Conferinţei. Un prim memoriu cuprindea doleanţe de ordin general. Al doilea înfăţişa observaţii pe tratate şi pe articole: un capitol important era, firesc, consacrat tratatului cu România.

Memoriul din 28 iunie, prezentat celor patru, cerea garanţii, pedepsirea criminalilor de război, un statut colectiv al populaţiilor evreieşti, anularea măsurilor discriminatorii etc.

Aceste doleanţe erau formulate înainte de cunoaşterea proiectelor tratatelor de pace. De îndată ce aceste proiecte de tratate au fost cunoscute, ca şi celelalte gu-

[1] Reamintim cititorilor noştri că acest document a fos selectat din lucrarea *Pregătirea, desfăşurarea şi rezultatele Conferinţei de pace de la Paris (1946-1947)*, având ca autori un colectiv format din: Vasile Arimia, Ileana Chirtu, Valentina Costache, Alesandru Duţu, Ştefan Hurmuzache, Crisanta Ilie, Ştefan Lache, Rodica Muşetoiu, Nicolae Nicolescu, Emilia Poştăriţă, Natasa Popovici, Eugen Preda, Constantin Turcu. Cele patru volume de documente ale acestei lucrări nu au putut vedea încă lumina tiparului. Publicarea acestui serial de documente în revista noastră, dincolo de valoarea ştiinţifică şi istorică, vrea să poarte şi semnificaţia unui gest de solidaritate profesională.

verne, organizațiile mondiale evreiești, și-au formulat observațiile pe articole și pe tratate: memoriul în ce privește tratatul cu România, memoriul în ce privește tratatul cu Ungaria, memoriul în ce privește tratatul cu Italia etc... Aceste memorii au fost semnate de 9 organizații evreiești și anume: World Jewish Congress, Agudas Israel World Organisation, American Jewish Conference, American Jewish Committee, Board of Deputies of British Jews, Anglo-Jews Association, Conseil Representatif des Juifs de France, Alliance Israelite Universelle, South African Jewish Board of Deputies.

Am rugat atunci pe dl. Oprișan să formuleze contraobservațiile noastre și am supus toate doleanțele lor unui studiu amănunțit. Guvernul însă nu a considerat că este cazul să polemizeze și să răspundă direct unui memoriu neoficial. Aceste contraobservații au rămas deci ca un document intern al delegației.

Doleanțele evreiești nu au rămas fără efect. Un prim efect a fost acest art. 3 A. Delegații englezi, probabil din anumite considerații politice — animozitate față de Marea Britanie în chestiunea Palestinei — au vrut să dea o satisfacție evreilor pe cheltuiala noastră. Au cerut astfel inserarea acestui articol pe care noi (și toată delegația noastră guvernamentală a fost unanimă, cei mai convinși fiind chiar membrii de extremă stângă ai delegației), l-am considerat inutil. Anglia voia o întărire a dispozițiilor aricolului 3. Ei au venit cu un amendament, care a fost apoi adoptat cu majoritatea simplă ca articol suplimentar (3 A), deși Sovietele și alte state s-au opus și au căutat până la sfârșit să-l respingă:

„La Roumanie s'engage en outre à prendre les mesures nécessaires pour que les lois en vigueur en Roumanie, n'entrainent, ni par leur texte, ni par les modalités de leur application, aucune discrimination, directe ou indirecte, entre les ressortissants roumains, en raison de leur race, de leur sexe, de leur langue ou de leur religion, soit en ce qui concerne leur personne, leurs biens, leurs intérêts commerciaux, profesionnels ou financiars, leur statut, leurs droits politiques, ou en toute autre matière".[1]

La acest articol noi am prezentat observații, formulate în prima formă de dl. Pella și pe urmă revizuite de Comisia noastră politică și în ultimă instanță de delegația guvernamentală. S-a arătat că acest articol este superfluu și violează principiile suverane ale statului, că drepturile evreilor sunt deja garantate la noi și că, în forma aceasta, articolul are un caracter discriminatoriu și deci vexatoriu pentru demnitatea statului român.

Propunerea a fost combătută de Ucraina și de alte state. În Comisie ea nu a avut majoritatea de două treimi, în ședința plenară a fost admisă cu 2/3. Generalul Catroux declarase în Comisie că dacă această dispoziție se introduce numai în tratatul cu România, el votează contra. Anglia a depus însă același amendament pentru tratatele cu Ungaria și Bulgaria. În ședința plenară generalul Catroux a declarat că, deși în Comisie a votat contra, acum votează pentru, dat fiind că articolul nu a fost impus numai României. După două zile același text a fost admis și în tratatul cu Ungaria.

Art. 4 și 5 au fost votate în unanimitate.

La art. 6, australienii au venit cu un amendament prin care cereau ca Comisia celor trei miniștri din București să fie înlocuită prin „Consiliul executiv al tratatului". Ei cereau constituirea acestui consiliu prin alt memoriu. Propunerea a fost respinsă de Comisia juridică și amendamentul australian retras.

Articolul a fost apoi adoptat în unanimitate.

La art. 7 România a cerut să fie ascultată oral. De fapt, nu numai la art. 7. Printr-o notă, am cerut să fim audiați asupra art. 7, 8 și 10. La art. 9 nu era cazul să facem observații.

Noi aveam interes ca, la art. 7, care prevede să recunoaștem tratatul cu Ungaria, să venim cu pretențiile noastre față de Ungaria.

La București, noi crezusem că vom fi în poziție aproape de cosemnatari ai tratatului cu Ungaria. Aveam, în orice caz, interes să aducem în fața Comisiei cererile noastre față de Ungaria, formulate în memoriul nr. 4 relativ la reparații, memoriul nr. 5, redactat de dl. ministru Ciuntu; chestiunea restituțiilor vechi derivând din Tratatul de la Trianon, restituțiile noi decurgând din ocuparea Transilvaniei timp de 4 ani, chestiuni secundare, ca Triplex Confinium-ul, chestiunea Fundației Gojdu etc. Neștiind exact unde să prezentăm aceste reclamații, ne-am gândit că procedura cea mai practică era să le înfățișăm Comisiei politice și teritoriale pentru România, în fața căreia eram calificați să ne prezentăm doleanțele, iar aceasta, la rândul ei, să le transmită Comisiei politice și teritoriale pentru Ungaria sau Comisiei economice pentru Balcani, după natura lor.

În ce privește articolul 8, formulasem o cerere în observațiile noastre inițiale, în care se vorbește de restabilirea stării de pace între noi și Ungaria. Într-adevăr, procedura reprezentată de acest articol este neuzitată pentru că stipulează restabilirea stării de pace între noi și Ungaria, fără ca să intervină nici o semnătură directă între cele două state. Bineînțeles, o dispoziție paralelă există în tratatul cu Ungaria. Juriștii noștri erau de părere că ar fi cazul să fim admiși — ceea ce era mai greu — să sem-

[1] „România se angajează să ia măsurile necesare pentru ca legile în vigoare în România să nu atragă după ele, nici prin textul lor, nici prin modul de aplicare, nici o discriminare, directă sau indirectă, între cetățenii români, indiferent de rasă, sex, limbă sau religia lor, fie în ceea ce privește persoana lor, bunurile, interesele lor comerciale, profesionale sau financiare, statutul lor, drepturile lor politice sau din orice alt punct de vedere".

năm: şi noi tratatul cu Ungaria, sau cel puţin să se facă un protocol bilateral care să poarte semnătura celor două state şi să fie anexat celor două tratate cu România şi cu Ungaria. În acest sens am: formulat cererea noastră la art. 8.

Cererea noastră era însă un cuţit cu două tăişuri.

Pentru perfecţiunea juridică a instrumentului de drept internaţional şi pentru demnitatea noastră de stat suveran, ar fi fost preferabil să avem: un asemenea protocol. Dar situaţia evolua acolo dintr-un moment într-altul. Când am: formulat pretenţia noastră, noi nu cunoşteam: atitudinea puterilor faţă de unguri şi tendinţele delegaţiei ungare. Când am: văzut că ideea unor tratative directe între noi şi Ungaria este sprijinită de Statele Unite şi Australia — şi, fără îndoială, ar fi fost sprijinită şi de alte puteri, care nu luaseră cuvântul în această chestiune (dominioanele care făceau întotdeauna bloc), ne-am: dat seama că aceste tratative nu le puteau antrena numai la discuţia cererilor noastre faţă de Ungaria, dar şi a celor ungare faţă de noi, printre care figura în primul rând aceea a unui acord bilateral pentru garantarea drepturilor minorităţii maghiare din România. Aceste drepturi, România înţelege să le garanteze şi le-a şi garantat în mod larg pe plan intern şi în cadrul minorităţii ei.

România nu putea însă accepta să facă din ele obiectul unui aranjament bilateral de la stat la stat care ar da Ungariei un drept de imixtiune în treburile noastre interne, un prilej de a ne duce în faţa unor instanţe internaţionale şi de a face zi de zi intervenţii diplomatice pentru orice plângere minoritară. Mai exista riscul ca, în cazul insuccesului tratativelor bilaterale, chestiunea acordului să fie deferită hotărârii Conferinţei sau hotărârii celor patru puteri — aşa cum, de altfel, Ungaria propunea.

Acest risc a devenit şi mai evident pentru noi în urma unei conversaţii dintre mine şi delegatul cehoslovac în Comisie, care era şi raportorul ei. Era jurist care cunoştea bine starea de spirit din sânul Comisiei şi, ca cehoslovac, apreciase din proprie experienţă tendinţele din sânul ei. Conversaţia mea a avut loc în seara premergătoare audierii noastre. Dl. Lisicky, acesta este numele delegatului cehoslovac, — cu care întreţineam: un strâns contact — ne-a atras atenţia asupra riscurilor pe care cererea noastră le implica şi ne-a sfătuit să renunţăm: la ele. Era preferabil să lăsăm: articolul 8 astfel cum: era redactat decât să ne angajăm: pe panta primejdioasă a tratativelor şi arbitrajelor. România mai făcuse asemenea experienţe. Chiar dacă Ungaria nu semna un protocol direct cu noi pentru restabilirea păcii, ea avea să fie legată de articolul 7 din tratatul ei cu statele învingătoare, articol identic cu art. 8 din tratatul nostru.

Am: pus chiar în noaptea aceea pe şeful delegaţiei noastre şi pe dl. Franasovici la curent cu aceste aspecte ale chestiunii şi cu sfaturile delegatului cehoslovac. S-a hotărât atunci să renunţăm: la cererea noastră de a încheia cu Ungaria un protocol direct, în legătură cu art. 8.

În ziua de 7 septembrie am: fost audiaţi în Comisie. Dl. ambasador Franasovici a făcut o expunere orală în sensul unei note scrise prezentată în ajun.

Reprezentând întâi cererile noastre directe la art. 7, cereri care vizau viitorul tratatului de pace cu Germania şi Japonia, a dezvoltat cererile noastre faţă de Ungaria, propunând ca ele să fie transmise, după natura lor, Comisiei politice şi teritoriale pentru Ungaria şi Comisiei economice pentru Balcani, care avea să discute şi clauzele economice ale tratatului cu Ungaria. D-sa a făcut în şedinţă şi declaraţia că noi nu mai insistăm: asupra negocierii şi semnării unui protocol bilateral cu ungurii în legătură cu art. 8, trecând apoi de-a dreptul la art. 10. La art. 9 nu am: avut observaţii de formulat.

La art. 10 noi am: cerut numai precizări în privinţa convenţiilor bilaterale care aveau să fie repuse în vigoare. Articolul prevede că toate convenţiile bilaterale dinainte de război vor putea fi menţinute sau repuse în vigoare printr-o notificare făcută în termen de 6 luni de Puterile Aliate şi Asociate interesate. Noi înţelegeam: ca anumite tratate, care au expirat înainte de război, să nu poată fi repuse în vigoare fără un comun acord.

De îndată ce s-a retras dl. Franasovici, Comisia a abordat discuţia. Cererile noastre directe la art. 7 nefiind susţinute de nici o delegaţie, au căzut. Cele privind Ungaria au fost trimise comisiilor respective, aşa cum: cerusem:.

La art. 8 s-a ridicat dl. Harriman şi a propus Comisiei să recomande ca România şi Ungaria să intre în tratative directe şi să negocieze un protocol prin care să lichideze toate chestiunile pendinte între ele. S-a dovedit astfel utilitatea retragerii propunerii noastre în această chestiune.

Delegatul cehoslovac, cu care vorbisem: înainte, a replicat că nu se poate cere acest lucru întrucât românii şi-au retras propunerea, iar americanii nu au propus nici un amendament. Dl. Harriman a cerut atunci ca propunerea sa să fie înscrisă în procesul-verbal, ceea ce a determinat pe delegatul cehoslovac să ceară ca şi obiecţiunea sa să fie inserată în procesul-verbal al şedinţei. Articolul 8 a fost apoi adoptat.

La art. 10 delegatul britanic, lord Hood a dat unele explicaţii asupra tratatului bilateral în chestiune. Delegatul sovietic a observat că nu se consideră legat decât de textul articolului, care a fost apoi adoptat în unanimitate.

Tot în competenţa Comisiei politice şi teritoriale intra art. 21 care prevede retragerea trupelor de ocupaţie de

pe teritoriul nostru în termen de 90 de zile de la intrarea în vigoare a tratatului, cu rezerva menținerii forțelor necesare pentru asigurarea comunicațiilor cu Austria.

Delegația noastră politică nu a socotit oportun să formuleze observații, nici în privința efectivelor, nici în cea a comunicațiilor de asigurat, nici în aceea a plăților pentru întreținerea trupelor. Fiind vorba de trupele sovietice, ea a socotit că orice obiecție risca să indispună Sovietele al căror sprijin politic nu era atât de necesar. Chestiunea a rămas rezervată ca și altele unei înțelegeri directe cu U.R.S.S.

La clauzele finale — art. 35, 36, 37 și 38 — România nu a prezentat decât puține observații.

La art. 35 a fost însă un amendament australian, cerând să se instituie un Consiliu executiv al tratatului, compus din Statele Unite, Franța, Anglia și Soviete, precum și alte două puteri aliate sau asociate desemnate de Conferință care să fie o instanță de interpretare a tratatului și să rezolve diferendele ivite în ce privește interpretarea tratatului.

Acest amendament australian a fost respins.

La art. 36 nu a existat o propunere comună a celor patru puteri. Art. 36 este acela care stabilește că în caz de neînțelegere între cei trei miniștri acreditați la București, asupra interpretării și executării tratatului, diferendele să fie deferite, după propunerea anglo-americană, Curții Internaționale de Justiție de la Haga, iar după propunerea sovietică să fie rezolvate prin negocieri diplomatice directe, dar în caz de insucces să fie aduse în fața celor trei șefi de misiune aliați prevăzuți de art. 35. Evident, propunerea anglo-americană prezenta pentru noi mai multe garanții decât cea sovietică, după care Aliații urmau să fie și judecători și parte în diferendele vizate. Pentru considerațiile de oportunitate amintite și potrivit principiului de a nu formula observații decât asupra textelor comune ale celor patru miniștri de externe, delegația noastră nu a luat atitudine între cele două teze. Delegația noastră s-a mărginit să comunice delegației sovietice dorința noastră de a se găsi o formulă care să asigure recursul la un for imparțial.

Comisia a adoptat propunerea anglo-americană care a fost transmisă și Conferinței plenare ca recomandație. Conferința plenară a adoptat cu două treimi acest text. Acum însă, după informații noi, la Conferința de la New York, Sovietele s-au opus din nou la această teză. La bază este, desigur, teama cunoscută a Sovietelor de a nu fi puse în minoritate, căci la Curtea de la Haga hotărârile se iau cu majoritate. Se pare că în cele din urmă cei patru miniștri de externe au căzut de acord ca în locul Curții Internaționale de la Haga să se recurgă la secretarul general al O.N.U., care să recomande un arbitru pentru tranșarea diferendelor.

În ce privește art. 37 care spune că Națiunile Unite nesemnatare ale tratatului și aflate în război cu noi pot acceda la acest tratat și că instrumentele de accesiune vor fi depuse în mâinile guvernului U.R.S.S., noi am propus un amendament care să definească calitatea de cetățean al Națiunilor Unite spre a împiedica posibilitățile de fraudă. Într-adevăr, printre statele care sunt Națiuni Unite, se găsesc unele republici sud-americane care conferă calitatea de cetățean cu foarte mare ușurință. Prin accesiunea unui stat din această categorie la tratat, persoane care au dobândit acum, în ultimul timp, calitatea de cetățean al acestor republici, ar deveni beneficiare ale clauzelor economice ale tratatului și ar avea drept la despăgubiri. De aceea, noi am cerut să se fixeze calitatea de cetățean al Națiunilor Unite la perioada anterioară încheierii armistițiului. Noi am mai spus, de altfel, că socotim articolul 37 superfluu întrucât nu cunoaștem alte Națiuni Unite, afară de cele menționate în *Preambul*, care să fi fost în stare de război cu noi.

Am arătat pe de altă parte că tratatul cu Finlanda nu conține o clauză corespunzătoare.

Am avut atunci din nou o conversație cu delegatul cehoslovac. Trebuie să spun aici că cehoslovacii ajunseseră aproape să se compromită din cauza atitudinii lor amicale față de noi. Ei au fost față de noi întotdeauna leali și curajoși și ne-au susținut până la sfârșit. A fost chiar un incident într-o discuție când dl. Alexander, delegatul Marii Britanii, a avut o ieșire contra generalului Pika, reproșându-i că intervențiile și deosebirile care le face în favoarea României sunt inoportune.

Observațiile noastre mai cereau ca Germania și Ungaria, care au fost în război cu România după 23 august, să nu poată adera la acest tratat, atunci când vor fi admise în Organizația Națiunilor Unite. (A fost un scrupul juridic, poate excesiv, al d-lui Pella.)

Amendamentul nostru, deși susținut de Cehoslovacia, a fost respins cu 8 voturi contra 4 (Sovietele, Ucraina, Bielorusia și Cehoslovacia) și articolul a fost adoptat cu 11 voturi contra 1, în forma lui inițială. Votul contra era, firește, al Cehoslovaciei.

Art. 38, ultimul articol intrând în competența Comisiei politice și teritoriale, este cel care vorbește de ratificarea tratatului. Și aici este o inovație — ca și în ce privește restabilirea stării de pace între noi și Ungaria — față de dreptul internațional consacrat: tratatul intră în vigoare de îndată ce va fi fost ratificat de cele trei principale Puteri Asociate și Aliate (Statele Unite, Anglia și U.R.S.S.). El va trebui ratificat și de noi. Ratificarea noastră este obligatorie, nu însă indispensabilă, pentru intrarea în vigoare a tratatului.

În observațiile noastre, noi am cerut ca și ratificarea

noastră să fie necesară pentru intrarea în vigoare a tratatului. Ulterior însă am fost sfătuiți, în mod amical, de delegația sovietică să nu insistăm și să nu prezentăm din nou această cerere. Motivul era foarte temeinic. Evident, când am formulat observațiile inițiale, noi ne gândeam numai la tratatul nostru. Deși acest tratat este greu, foarte greu, noi nu ne putem gândi să refuzăm a semna tratatul. Este adevărat că pierdem, mult, foarte mult, prin el: pierdem teritorii și ni se impun sarcini foarte grele, dar avem cel puțin o parte pozitivă, care pentru națiunea noastră este esențială; consacrarea vechii noastre frontiere cu Ungaria. Ungaria însă nu obține nimic prin tratatul ei; are toate sarcinile noastre, are pierderi teritoriale și față de Iugoslavia, și față de Cehoslovacia, și față de noi și nu primește în schimb nimic. Deci pentru ea ar putea să existe posibilitatea ca să nu semneze tratatul sau să-l semneze și să nu-l ratifice. Ratificarea depinde de Parlament. Și atunci tratatul cu Ungaria nu ar fi intrat nici el în vigoare dacă se făcea modificarea cerută de noi. Exista și riscul ca nici Italia să nu semneze sau să nu ratifice tratatul, cel puțin în acel moment se putea imagina o astfel de posibilitate.

De aceea, am consimțit să ne retragem cererea de modificare a art. 38 și am adresat Conferinței o notă în acest sens.

În încheiere trebuie să menționez că în tot timpul Conferinței, șansele de a obține o modificare oricât de mică a tratatului au fost reduse. Acordul celor patru mari fusese realizat cu atâta greutate, încât ele țineau să evite modificări generatoare de noi discuții. Delegația noastră a făcut eforturi foarte mari, dar totuși proiectul de tratat a rămas aproape neschimbat, afară de mici chestiuni mai mult de redactare.

Înainte de a termina, aș dori să vă arăt care a fost soarta cererilor noastre față de Ungaria. Ele au fost transmise Comisiei politice pentru Ungaria și celei economice, unde nu au fost nici măcar puse în discuție. Au căzut pentru că nimeni nu și le-a însușit. Delegația română a făcut foarte mari eforturi pentru luarea lor în considerație căci guvernul ținea foarte mult la aceste cereri, în special la reparații și restituiri. Eu însumi am intervenit stăruitor la delegațiile cehoslovacă și iugoslavă, iar dl. ministru Ciuntu la cea franceză, remițându-le scurte memorii. Ne-am dat însă seama că nu aveam nici o șansă. Fiecare stat ne promitea să voteze pentru, dacă altul își însușea aceste cereri. Dar nici Rusia, nici Ucraina, nici Bielorusia, nici Iugoslavia, nici Cehoslovacia, nu și-au însușit cererile noastre. Aceste două state din urmă aveau prea multe interese proprii de apărat. Așa că cererile noastre nici nu au fost luate în discuție. Președintele nici nu le-a amintit, nici nu a sesizat Comisia să spună „Ce facem cu ele"? M-am dus eu însumi în ședință când se discutau articolele respective ale tratatului cu Ungaria, împreună cu dl. ministru Horia Grigorescu, la președintele Comisiei economice, delegatul cehoslovac Korbel, și la raportorul Comisiei, delegatul sovietic Gherascenko. Am înmânat o notă semnată de dl. președinte Tătărescu. Le-am spus că această trecere cu vederea nu este justă. Am cerut ca cel puțin Comisia să spună dacă înțelege sau nu să le ia în discuție. Comisia însă lucrase 24 de ore fără întrerupere pentru că trebuia să-și termine lucrările la 5 octombrie, când trebuiau să înceapă ședințele plenare, care la rândul lor trebuiau să se termine la 15. Delegații erau extenuați. Președintele ne-a spus că România nu are de ce să se plângă, că a fost cea mai favorizată, că în ce privește România s-a discutat cel mai mult. Era locul să observăm că dacă toate chestiunile noastre au fost pe larg discutate și ni s-au cerut chiar informații, lucrul se explică prin faptul că multe din chestiunile discutate pentru noi rămâneau bune și pentru celelalte tratate.

Demersurile noastre rămânând fără rezultat, cererile noastre față de Ungaria au căzut rând pe rând.

Trebuie să amintesc că cererile noastre de restituiri erau de fapt paralele cu ale Cehoslovaciei și ale Iugoslaviei față de Ungaria. Era o similitudine de situații completă (arhive istorice, obiecte de artă vechi, biblioteci, pe care ungurii erau obligați să le dea în baza Tratatului de la Trianon și restituiri noi), căci Slovacia de Sud și Bácska erau considerate ca teritorii ocupate de unguri, ca și Transilvania de Nord. De aceea cerusem să ni se dea și nouă beneficiul clauzelor inserate, în privința restituțiilor, pentru Cehoslovacia și Iugoslavia.

Împotriva cererilor noastre, Ungaria a venit cu un memoriu. Trebuie să destăinuiesc aici, că un concurs favorabil de împrejurări ne-a permis, în tot timpul Conferinței, să cunoaștem la timp memoriile ungurilor. Primele 11 memorii noi le-am cunoscut încă de la București, ele fiind obținute prin relații personale de dl. ambasador Franasovici și colaboratorii lui. Iar memoriul acesta ne-a fost dat să-l cunoaștem printr-o curioasă șansă; o greșeală a curierului însărcinat să-l ducă la Comisie și care probabil văzând pe plic adresa: Comisiei politice și teritoriale pentru România, nu a dat atenție decât cuvântului români și l-a dus la hotel Continental la sediul delegației noastre. Onoarea noastră ne-a impus să-l trimitem la adevărata lui destinație, dar firește am luat cunoștință de el.

Ungurii argumentau în acest memoriu, pe de o parte, că România nu poate să se erijeze în națiune învingătoare și să ceară restituiri și despăgubiri cu același titlu ca țările învingătoare și, pe de altă parte, că Ungaria nici nu a avut beneficii în Transil-

(Continuare în p. 30)

MICROCALENDARUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ÎN EUROPA

O cronologie comportă totdeauna riscul unui pariu, pe care îl poţi câştiga sau pierde. Şi totuşi, ea merită acest pariu, pentru că devine un instrument de lucru extrem de util. În ce priveşte cel de-al doilea război mondial în Europa, o cronologie este cu atât mai utilă cu cât, pe de o parte, la 50 de ani distanţă, istoricii şi-au revizuit, împrospătat şi aprofundat cunoştinţele, pe de alta, o juxtapunere în sine de fapte oferă revelaţii şi învăţăminte cărora lectura în succesiune ritmică le revelă noi conotaţii şi interpretări.

Pentru noi, românii, o cronologie a ultimului mare război este utilă şi dintr-un alt motiv. Extrem de simplu. Acest tip de demers istoriografic a fost neglijat, în beneficiul unor vaste sinteze, mărturii, memorii, interpretări, controverse, scurte istorii, relatări de bătălii pe teren sau în culisele diplomatice.

O astfel de cronologie relevă, totodată, cu pregnanţă rolul României şi al românilor pe scena conflagraţiei: de la intrarea în război şi campania din Est, până la întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, la luptele pentru eliberarea ţării, şi, apoi, la grelele sacrificii materiale şi umane din campania din Vest, în bătăliile din Ungaria, Cehoslovacia şi Austria.

Deci suntem conştienţi că am cedat unui pariu: a povesti cel de-al doilea război mondial în Europa (atât de prezent în paginile Magazinului istoric, **în cei aproape 30 de ani de existenţă) alegând datele ce ne-au părut cele mai importante şi, implicit, a trasa portretul principalilor actori. Un calendar al celei mai mari conflagraţii din Europa, pe care cititorii revistei noastre — elevi, studenţi, profesori, în primul rând, dar nu numai aceştia — ni l-au solicitat ca un necesar instrument de lucru.**

Deci o cronologie fără pretenţii de exhaustivitate, dar în care alegerea momentelor poate echivala cu o interpretare. O cronologie succintă, acum, când urmele războiului s-au dus în mare majoritate şi când statele şi naţiunile europene se află din nou eliberate de spectrul totalitarismului, angajându-se într-o extrem de dificilă tranziţie spre societatea informaţională în vest, spre o societate pluralistă, democratică, având de realizat o economie de piaţă, în centru şi est. Europa trăieşte pentru prima oară la alţi parametri, mult mai realişti, procesele de integrare şi unitate continentală.

Amintirea marii conflagraţii revine într-o nouă Europă.

• Cea mai mare conflagrație cunoscută de omenire a durat în Europa 2 077 zile • Populația continentului a plătit cel mai greu tribut de vieți omenești, prin cele 50 milioane dispărute în război, fără a mai aminti milioanele de victime ale gulagului • Dintre acestea: U.R.S.S. — 20 milioane, dintre care jumătate civili; Germania — 4,5-5 milioane, inclusiv 1 milion civili; Marea Britanie cu coloniile sale — 570 000, inclusiv civili; Franța — 200 000-250 000 și tot atâția civili; Polonia 6 milioane, dintre care 300 000 în lupte, restul fiind exterminați; Iugoslavia — 1,7 milioane, dintre care 1,4 milioane au fost masacrați sau exterminați • România — 624 740 în campania din Est și 169 822 în cea din Vest • Principalele puteri implicate în conflict au fabricat circa 653 000 avioane, 287 000 tancuri și 1 041 000 tunuri • Numai în bătălia de la Kursk, naziștii au dispus de 10 000 tunuri și aruncătoare de mine, peste 2 700 tancuri și autotunuri și cca 2 050 avioane de luptă, iar sovieticii de 19 100 tunuri și aruncătoare, 3 444 tancuri și autotunuri și 2 172 avioane

1939

15 martie. Încălcându-și angajamentul luat prin acordul de la München, Germania hitleristă cotropește întregul teritoriu al Cehoslovaciei.

16-17 martie. Ministrul român la Londra, V. V. Tilea, are două intervenții la Foreign Office, în care denunță pericolul unui atac german asupra României, presiunile germane pentru a obține satisfacerea pretențiilor economice și cere o clarificare a poziției Marii Britanii față de România. Intervențiile lui V. V. Tilea – deși ulterior dezavuate – au provocat o reactivare și o reorientare a interesului britanic pentru zona sud-estului european.

18 martie. În reuniunea cabinetului britanic, primul ministru, Neville Chamberlain, întărește cele afirmate cu o zi înainte în discursul de la Birmingham, la care, în urma intervențiilor lui V. V. Tilea, a introdus o notă fermă ca „un avertisment adresat Germaniei, indiferent dacă aceasta intenționa sau nu să domine Europa prin forță". Dacă Germania persistă în tendința sa dominatoare, precizează Chamberlain, „nu există altă alternativă decât să primim provocarea".

31 martie. Primul ministru, Neville Chamberlain, declară în Camera Comunelor că, dacă independența Poloniei va fi amenințată, Anglia va acorda ajutor acestei țări.

7 aprilie. Italia invadează Albania.

13 aprilie. Guvernul englez și francez anunță sprijinul lor, sub statut de garanții, în cazul în care vor fi întreprinse acțiuni punând în pericol independența României.

28 aprilie. Germania denunță tratatul de neagresiune polono-german încheiat în 26 ianuarie 1934 și acordul naval cu Anglia, din 18 iunie 1935.

22 mai. Tratat de alianță militară germano-italian („Pactul de oțel").

15 iunie. Generalul Brauchitsch – comandantul armatei de uscat – prezintă lui Hitler forma finală a „Planului alb – Fall Weiss" (atacarea Poloniei); războiul va avea un caracter total.

23 august. Molotov și Ribbentrop semnează la Moscova pactul de neagresiune germano-sovietic, inclusiv protocolul secret, pe o durată de zece ani. Cele două părți contractante se angajează reciproc să nu susțină vreun agresor împotriva uneia sau alteia dintre ele, în caz de război. În protocolul adițional, Hitler recunoștea că Finlanda, Letonia, Estonia și Polonia orientală aparțin zonei de influență sovietică. Lituania și Polonia apuseană fac parte din sfera germană de interese. Hitler declară că nu este deloc interesat de Basarabia, interes exprimat însă de U.R.S.S.

1 septembrie. La ora 4.45, trupele germane trec granița poloneză. La ora 6.00 aviația hitleristă bombardează Varșovia. În primele ore ale dimineții, Polonia suportă asaltul a 5 armate germane întărite de 44 divizii, din care 6 de tancuri (Panzerdivisionen) și 8 unități motorizate. Începe cel de-al doilea război mondial.

3 septembrie. Marea Britanie declară război Germaniei. La ora 17.00, în aceeași zi, Franța declară și ea război Germaniei.

Italia își proclamă „nonbeligeranța", și nu – cu termenul folosit în mod obișnuit – neutralitatea. Mussolini vrea să marcheze prin aceasta solidaritatea cu Germania.

7 septembrie. România declară neutralitatea, dar și acordul pentru trecerea prin teritoriul său a materialelor de război destinate Poloniei.

17 septembrie. Guvernul român consimte ca guvernul și președintele Poloniei să se refugieze în România. După înfrângere, pe teritoriul românesc s-au refugiat cca 100 000 polonezi, dintre care circa 60 000 militari. Au fost primite pe pământul românesc autoritățile civile și militare, iar tezaurului polonez i-a fost asigurată tranzitarea spre portul Constanța.

Armata roșie trece frontiera sovieto-polonă, anexând Ucraina apuseană și Bielorusia apuseană la U.R.S.S.

25 septembrie. Varșovia este supusă unui masiv bombardament german. Pe 27 orașul cade, iar pe 2 octombrie, în prezența Führerului, trupele germane își fac intrarea solemnă.

28 septembrie. Încheierea unui tratat germano-rus de „delimitare și prietenie", pecetluiește împărțirea Poloniei. Ribbentrop cedează cerințelor sovietice: linia de demarcație este deplasată către estul Vistulei, pe Bug; Lituania revine U.R.S.S.; teritoriul polonez dintre Vistula și Bug este atribuit Germaniei.

30 noiembrie. Începe „războiul de iarnă" ruso-finlandez.

14 decembrie. U.R.S.S. este exclusă din Societatea Națiunilor, în urma atacării Finlandei.

1940

2 ianuarie. Statul Major al armatei de uscat germane începe elaborarea unui plan de atac vizând România.

13 martie. La Moscova se semnează tratatul de pace sovieto-finlandez. U.R.S.S. obține întregul istm al Careliei, orașul Viborg, o parte din peninsula Ribaci din Arctica, împreună cu câteva insule, și concesionarea pe timp de 30 de ani a portului Hangö.

9 aprilie. Trupele Germaniei naziste invadează Danemarca și Norvegia.

14 aprilie. Forțe expediționare anglo-franceze debarcă în Norvegia, dar nu reușesc să împiedice ocuparea țării.

10 mai. La ora 5.35 începe ofensiva hitleristă în Europa occidentală. Sunt atacate cu forțe puternice (motorizate și aviație) Belgia, Olanda și Franța.

În aceeași zi Churchill devine prim-ministru al Marii Britanii.

16 mai. Generalul Winkelman, comandantul armatei olandeze, semnează actul de capitulare.

18 mai. Hitler decretează alipirea unei părți a Belgiei la Reich.

26 mai-3 iunie. Trupe anglo-franceze desfășoară operația de evacuare prin portul Dunkerque (operația „Dynamo"). Sunt evacuați astfel peste 370 000 militari aliați, dintre care 139 000 francezi (pierderile britanice de tehnică de luptă la Dunkerque se cifrează la: 2 400 tunuri, 700 tancuri, 130 000 autocamioane).

10 iunie. Italia declară război Franței și Marii Britanii, invadând sudul Franței.

14 iunie. Trupele germane ocupă Parisul.

16 iunie. Guvernul francez condus de P. Reynaud demisionează, formându-se un cabinet în frunte cu mareșalul Pétain, care a doua zi cere armistițiu.

18 iunie, ora 20.00. Generalul Charles de Gaulle lansează de la Londra primul său *Apel adresat francezilor* în vederea continuării luptei contra Germaniei naziste. „Înfrângerea este definitivă?" – se întreabă el. Răspunsul este tranșant: „Nu... nimic nu este pierdut pentru Franța. Aceleași mijloace care ne-au învins pot aduce într-o zi victoria".

19 iunie. Hitler adresează propuneri de pace guvernului britanic, S.U.A. și Vaticanului. Cererile sale vizează recunoașterea hegemoniei germane în Europa occidentală și reîmpărțirea coloniilor. Alte asemenea încercări de a obține o pace separată, avantajoasă, au mai fost făcute, în decursul conflagrației, de diferiți înalți demnitari naziști fiecăreia dintre cele trei mari puteri ale marii coaliții. Toate au fost respinse de Aliați, care au susținut cu consecvență capitularea necondiționată, stabilită de comun acord, a celui de al treilea Reich și a statelor satelite Germaniei.

22 iunie. Generalul francez Huntziger și generalul german Keitel semnează la Rethondes, lângă Compiègne, armistițiul franco-german. Teritoriul Franței este împărțit în două: 2/3 din el devine zonă de ocupație, restul rămâne administrat de guvernul francez al mareșalului Pétain.

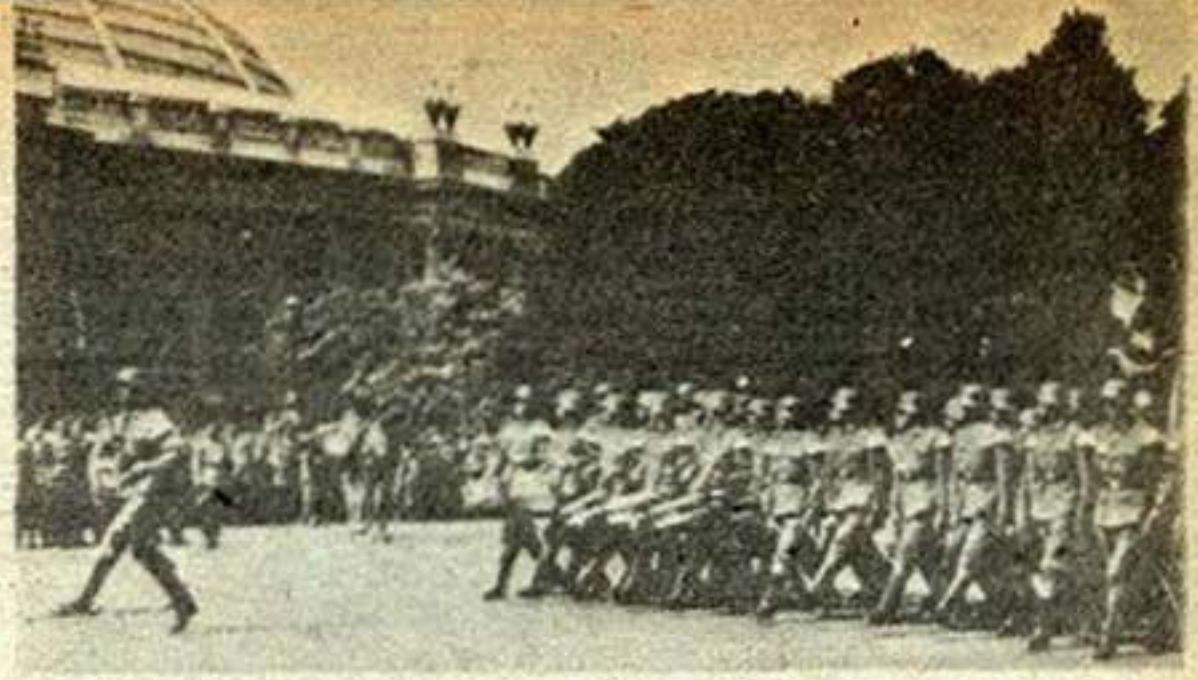

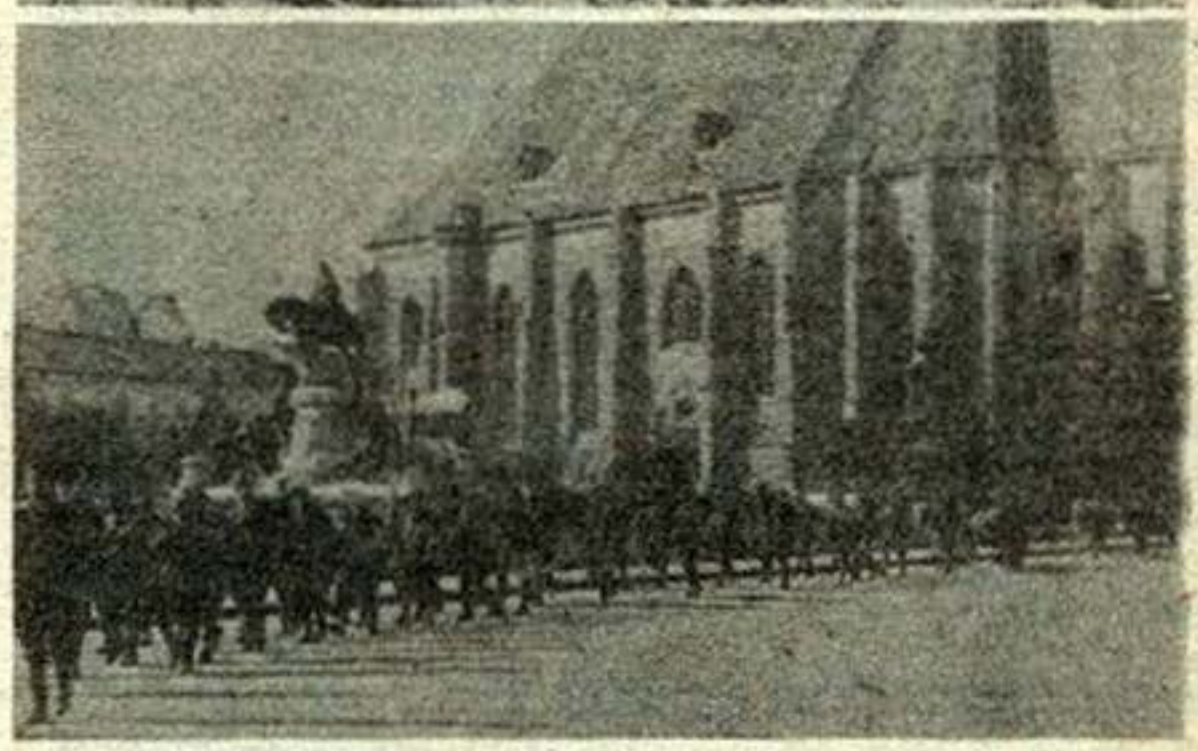

În p. 17: amintirea Marii Conflagrații a secolului XX revine astăzi într-o Europă nouă, în care instituțiile europene exprimă și pregătesc o construcție unitară a legăturilor dintre cele 52 de state ale vechiului continent. Garnizoană poloneză ripostând eroic bombardamentului hitlerist din septembrie 1939 (sus); Berlinul în flăcări, în ultimele zile ale prăbușirii Reichului hitlerist (aprilie 1945)

De sus în jos: ostași ai Wehrmachtului pe Champs-Elysées; Stalingradul în ruine; logistică americană în operația Overlord; armata română se întoarce în Clujul eliberat... ajută populația dintr-o localitate ungară ...

26-28 iunie. Note ultimative ale guvernului sovietic prin care cere guvernului român să cedeze U.R.S.S. Basarabia și partea de nord a Bucovinei.

31 iunie. Se decretează mobilizarea generală în România.

1 iulie. Guvernul francez se instalează la Vichy.

3-8 iulie. Operația „Catapult": flota engleză atacă navele fostului său aliat, Franța, staționate la Plymouth, Portsmouth și Southampton, echipajele fiind internate în lagăre. Bombardarea de către englezi, în aceeași zi, și a flotei franceze de la Mers el-Kebir, Algeria - de teama de a nu trece sub control german - provoacă ruperea relațiilor diplomatice dintre guvernul Pétain și Anglia (4 iulie).

6 august. Cele trei state baltice sunt transformate în republici sovietice, fiind integrate U.R.S.S., care impune guverne de coaliție controlate de comisari sovietici (Dekanozov în Lituania, Vișinski în Letonia, Jdanov în Estonia) și trimite 100 000 soldați sovietici pe teritoriul lor.

30 august. Dictatul de la Viena. Sub „arbitrajul" Germaniei și Italiei, României i se răpește partea de nord-vest a Transilvaniei (43 492 km² și 2 667 000 locuitori, în majoritate români), fiind atribuită Ungariei horthyste.

5 septembrie. Generalul Ion Antonescu preia conducerea guvernului. Este suspendată Constituția din 1938 și dizolvat Parlamentul. A doua zi, *6 septembrie*, regele Carol II abdică. Pe tronul României vine fiul său, Mihai I.

7 septembrie - 16 mai 1941. Bătălia Angliei; cele mai intense bombardamente asupra Londrei sunt declanșate în pregătirea operației „Leul de mare", proiectata invazie a insulelor britanice; ulterior va fi abandonată.

21 septembrie. În cadrul unei ședințe a Consiliului de Miniștri, I. Antonescu declară: „Noi mergem sută la sută, până la moarte, alături de Axă. Ori triumfăm cu Axa, ori cădem cu Axa".

27 septembrie. La Berlin se semnează Pactul tripartit între Germania, Italia și Japonia pentru a opri Statele Unite să intervină în Europa și în Asia orientală și a opera o nouă împărțire a lumii.

10 octombrie. La cererea guvernului Antonescu în zona Brașovului intră primele trupe germane. Într-o notă emisă în această zi, Hitler menționează: „Este necesar să se evite și cea mai mică aparență de ocupație militară a României".

27 octombrie. Italia atacă Grecia.

14 spre 15 noiembrie. Bombardament german asupra orașului englez Coventry, în care există uzine de armament. 449 avioane aruncă 503 tone de bombe explozive și 30 000 bombe incendiare. Bilanț: 554 morți și 865 răniți. De aici și termenul de „coventrizare" (cu sensul de raiduri de teroare și rezistență a populației). „Crima de război" de la Coventry, cum a fost calificată la Nürnberg, explică potrivit anglo-americanilor viitoarele bombardamente engleze și americane de la Hamburg, Berlin și Dresda.

20, 23 și 24 noiembrie. Ungaria, România și Slovacia aderă succesiv la Pactul tripartit, urmate, mai târziu, la 1 martie și 25 martie 1941, de Bulgaria și Iugoslavia.

21-24 noiembrie. I. Antonescu efectuează prima sa vizită oficială în Germania, unde are convorbiri cu conducătorii celui de al treilea Reich.

1941

10 februarie. Marea Britanie întrerupe relațiile diplomatice cu România.

Martie. Crearea lagărului nazist de concentrare Auschwitz II Birkenau, în Polonia.

6 aprilie. Atac hitlerist asupra Iugoslaviei și Greciei.

17 aprilie. Generalul german baron von Weichs primește capitularea iugoslavă din partea fostului ministru al afacerilor externe, Cincar-Marković, și a generalului Janković.

11-12 iunie. La München și Berchtesgaden - acorduri româno-germane, prin care România se angajează să ia parte la războiul împotriva U.R.S.S.

18 iunie. Hitler îi scrie lui Antonescu informându-l despre data atacării U.R.S.S. și despre sarcinile armatei române în război.

22 iunie. La ordinul lui Hitler, la ora 3.30, dimineața, Wehrmachtul cu Luftwaffe și forțele armate române trec granița care separă „zonele de interes" germană și sovietică și atacă U.R.S.S. Războiul european capătă o nouă dimensiune.

25 iunie. Finlanda intră în război contra Uniunii Sovietice.

26 iunie. La Verona, Mussolini trece în revistă primele unități pe care le trimite de partea germanilor pe frontul rus (240 000 oameni vor lupta pe Don și Donet).

27 iunie. Ungaria intră în război contra Uniunii Sovietice.

30 iunie. Sub președinția lui I. V. Stalin, se creează Comitetul de Stat al Apărării, care concentrează în mâinile sale întreaga putere în vreme de război (este dizolvat la 4 septembrie 1945).

2/3 iulie. Brigăzile de munte române înaintează pe direcția Rădăuți, Cernăuți, Hotin, obligând unitățile sovietice din componența Armatei 18 să se retragă.

7 iulie. Orașul Cernăuți este eliberat de trupele române.

16 iulie. Orașul Chișinău este eliberat de ostașii Corpului 3 român și Corpului 54 german, iar la *17 iulie*, Hotinul, Soroca și Orheiul.

17-20 iulie. Mari unități române din cadrul Armatei 3 forțează Nistrul și iau parte la străpungerea liniei fortificate „Stalin".

22 iulie. Este desăvârșită eliberarea Bucovinei și Basarabiei. Trupele române continuă lupta dincolo de Nistru. Un memoriu al secretarului general la Ministerul de externe, Al. Cretzianu, către M. Antonescu susține că „România nu ar realiza, din nici un punct de vedere, nici un folos real", formulând revendicări privind „teritorii de peste Nistru sau teritorii aparținând fostului stat polonez". Această poziție este împărtășită și de o serie de oameni politici, și de largi pături ale populației.

14 august. Publicarea Cartei Atlanticului, considerată primul document care a fundamentat crearea Națiunilor Unite.

21 august. Generalul Ion Antonescu este înălțat la gradul de mareșal, fiind distins cu Ordinul „Mihai Viteazul". La 6 august, Hitler îl decorase cu „Crucea de fier", clasele I și II.

16 octombrie. Trupele Armatei 4 române înfrâng ultimele rezistențe inamice la Odessa.

O parte din efectivele române sunt trimise în țară: Corpul 1 armată, Corpul 4 armată, iar Corpurile 5 și 11 sunt retrase și ele de pe front.

5 decembrie. Declanșarea contraofensivei sovietice în zona Moscovei. Ziua poate fi socotită ca eșuarea operației „Barbarossa", concepută ca o campanie rapidă.

6 decembrie. Anglia declară război României.

1942

1 ianuarie. 26 de state, prin reprezentanții lor, semnează la Washington Declarația luptei comune împotriva țărilor Axei (Declarația Națiunilor Unite), constituindu-se astfel o vastă coaliție antihitleristă.

2 ianuarie. Statele Unite și Marea Britanie creează un stat major aliat (Comitetul șefilor de state majore).

15 ianuarie. Prin ordin de zi pe armată sunt citate unitățile române de cavalerie și artilerie care s-au distins în bătălia dintre Nipru și Marea de Azov.

19 ianuarie. I. Maniu și C.I.C. Brătianu, într-un memoriu către I. Antonescu, arată că „războiul actual nu poate fi popular dacă este împins prea mult în afara hotarelor țării".

20 ianuarie. Conferința de la Wannsee: pregătirea „soluției finale" a problemei evreiești în Europa, prin exterminarea lor.

14 februarie. Britanicii decid să întreprindă bombardamente strategice asupra Germaniei.

17 aprilie. În urma inspecțiilor de pe front, I. Antonescu prezintă o expunere în Consiliul de Miniștri, afirmând că „Patria poate fi sigură de victorie".

20 aprilie. la sfârșit bătălia pentru Moscova a armatelor sovietice (începută la 6 decembrie 1941). Armata hitleristă suferă prima mare înfrângere de la începutul războiului.

27 mai. Atentat reușit la Praga organizat de membrii Rezistenței, asupra Reichsprotektorului Boemiei și Moraviei, Reinhard Heydrich, urmat de o crâncenă represiune.

22 iunie. La un an de la intrarea României în război, Președinția Consiliului de Miniștri comunică pierderile românești (morți, răniți și dispăruți): 5 998 ofițeri, 2 633 subofițeri, 148 941 trupă.

1 iulie. Este cucerit, după 25 zile de grele lupte, Sevastopolul, bătălie în care trupele române au pierdut 1 597 morți, 6 580 răniți și 577 dispăruți.

19 august. Unități anglo-canadiene lansează un atac armat - eșuat - împotriva portului Dieppe, de pe coasta nordică a Franței.

Corpul 6 armată român ajunge pe linia lacurilor de la sud de Stalingrad, după ce la 8 august trecuse la sud de Don.

August-octombrie. Diviziile 5, 6 și 9 cavalerie din Armata 3 română luptă în Caucaz, iar Divizia 2 munte, subordonată Armatei 1 blindate germane, acționează în zona centrală a Munților Caucaz.

11 noiembrie. Ora 7.00 dimineața. Wehrmachtul trece linia de demarcație și ocupă zona liberă din Franța.

19 noiembrie. Începutul bătăliei de la Stalingrad. Puternică contraofensivă a sovieticilor pe Don și, apoi, la sud de Stalingrad și sud-est de Kalaci. În final, Armata 6 germană și o parte din Armata 4 română sunt încercuite.

26 noiembrie. Peste 50 nave moderne franceze, reprezentând 220 000 tone, sunt sabordate la Toulon.

1943

13-24 ianuarie. Conferința de la Casablanca, unde Roosevelt, Churchill și consilierii lor militari și politici pun la punct planuri comune privind desfășurarea războiului în 1943.

2 februarie. Bătălia de la Stalingrad (intrată în istorie drept începutul sfârșitului războiului hitlerist) se încheie prin capitularea zonei de încercuire septentrională, în care se aflau Armata 6 germană și o parte din Armata 4 română. Din Armata 3 română („Grupul general Lascăr", aproximativ 40 000 militari) reușesc să se salveze doar 3 164.

5 februarie. Diviziile intrate în componența Arma-

...și pe frontul din Cehoslovacia; orașul Köln devastat de bombardamente; trupe sovietice pe Oder; mareșalul Jukov semnând la Berlin actul capitulării necondiționate a Germaniei; la aproape patru luni de la încheierea războiului în Europa, trupe române defilează sub Arcul de Triumf din București

telor 3 și 4 române, care luptaseră la Cotul Donului și în stepa Kalmukă, încep să se retragă - decimate - spre țară.

13 aprilie. Soldați germani descoperă în pădurea de la Katyn, lângă Smolensk, gropi cu 4 000 trupuri ale unor ofițeri polonezi, împușcați de NKVD. Negate timp de cinci decenii de autoritățile și istoriografia sovietică și trecute în seama hitleriștilor, aceste fapte au fost recunoscute în prezent de oficialitățile rusești.

19 aprilie-19 mai. Insurecția din ghetoul din Varșovia. Doar 5 000-6 000 evrei reușesc să evadeze din ghetou.

Mai. Corpul 6 armată român luptă la sud de Harkov, reușind să stăvilească înaintarea forțelor sovietice trecute la vest de Doneț.

Corpul de Vânători de munte luptă pentru recucerirea Peninsulei Kerci.

12-25 mai. Conferința de la Washington (denumită „Trident") la care Roosevelt și Churchill decid deschiderea celui de-al doilea front în Europa.

15 mai. Dizolvarea la Moscova a Internaționalei comuniste (Komintern), la cererea aliaților occidentali ai U.R.S.S. La 26 mai 1943, Iuliu Maniu declara:

„Nu trebuie să credem că mișcarea comunistă renunță la țelurile sale, deoarece acum își modifică numai mijloacele sale tactice, cu scopul de a putea pătrunde în viața națională".

5 iulie. Operația germană „Citadela", începută la Oriol și Belgorod, se va încheia prin marea înfrângere germană din arcul de la Kursk (socotită „mormântul blindatelor germane"). 20 000 oameni mor într-o săptămână.

10 iulie-16 august. Campania aliată în Sicilia (operația „Husky").

17 iulie. Sovieticii lansează o contraofensivă pe tot frontul, care începe la Donețk.

24-30 iulie. Bombardamentele aliate asupra Hamburgului fac 30 000 victime și distrug 277 000 imobile, 24 spitale, 277 școli și 58 biserici.

25 iulie. Mussolini este destituit de regele Victor Emmanuel III. Mareșalul Badoglio este numit președinte al Consiliului de Miniștri.

1 august. Primul raid al aviației anglo-americane asupra zonei petrolifere din Valea Prahovei, soldat cu importante pagube produse industriei petrolifere românești, precum și cu pierderi de vieți din rândul militarilor români și germani și populației civile.

13 august. La Stockholm se stabilesc contacte între opoziția democrată din România și reprezentanții guvernelor britanic și american, iar în decembrie același an și cu cei ai U.R.S.S. Contacte și tatonări vor mai avea loc la Cairo, Roma, Vatican, Madrid, Berna, Lisabona, Istanbul și Ankara.

17-24 august. Prima conferință de la Québec, („Quadrant"); participă Churchill, Roosevelt și consilierii lor. Se dau ultimele dispoziții privind debarcarea în Italia continentală.

8 septembrie. Italia capitulează.

12 septembrie. Eliberarea lui Mussolini (internat la Gran Sasso) printr-o operație executată de un desant german comandată de cpt. S.S. Otto Skorzeny.

15 septembrie. Trupele române din Peninsula Taman încep evacuarea (încheiată la 9 octombrie).

23 septembrie. Se creează Republica socială italiană sau Republica de la Salo (pe malul lacului Garda), în frunte cu Mussolini.

13 octombrie. Guvernul Badoglio declară război Germaniei.

1 noiembrie. Trupele germane și române din Crimeea sunt complet izolate în urma ofensivei forțelor sovietice.

15 noiembrie. Pe teritoriul U.R.S.S. se constituie Divizia „Tudor Vladimirescu", formată din prizonieri români, cu scopul de a lupta împotriva hitlerismului.

18 noiembrie. Începutul unei serii de cinci mari atacuri ale bombardierelor britanice asupra Berlinului. Până în 3 decembrie, 2 700 civili și 250 000 locuințe pier sub cele 8 600 tone de bombe.

28 noiembrie-2 decembrie. Conferința de la Teheran. Roosevelt, Churchill și Stalin se întâlnesc pentru prima oară și adoptă „declarația referitoare la acțiunile comune ce vor fi desfășurate în războiul dus împotriva Germaniei și la colaborarea postbelică a celor trei mari puteri, precum și declarația asupra Iranului".

1944

4 ianuarie-12 mai. Ofensiva sovietică de iarnă și de primăvară, începută prin atacuri preliminare în sectorul cuprins între Krivoi Rog și Kirovograd și încheiată prin recucerirea Crimeii.

14 ianuarie. Blocada Leningradului, începută în august 1941, este lichidată de ofensivele concentrice ale armatelor sovietice.

1 februarie. Printr-o acțiune conjugată a factorilor de răspundere - îndeosebi șefi și sub-șefi ai Marelui Stat Major -, după înfrângerile de la sfârșitul anului 1942, importante efective românești continuă să fie reținute în țară. Astfel, din cei 890 485 militari mobilizați, 82 039 sunt încadrați în unitățile și marile unități dislocate la est de Bug, 114 580 în cele aflate între Nistru și Bug, iar 693 866 intră în componența unităților și marilor unități aflate în țară.

6 martie. 800 avioane americane bombardează Berlinul.

15 martie. Armata 3 română, după forțarea Bugului de către trupele sovietice, se retrage la vest de Nistru.

17 martie. La Cairo, Barbu Știrbey, delegatul opoziției democrate, are o primă întrevedere cu reprezentanții U.R.S.S., Marii Britanii și S.U.A. privind ieșirea României din războiul hitlerist.

18 martie. Primele unități sovietice forțează Nistrul, la nord de Soroca.

19 martie. Trupele germane ocupă Ungaria. 600 000 de evrei sunt concentrați în ghetou și deportați în lagărele morții. 166 000 provin din nordul Transilvaniei; dintre aceștia 84,5 la sută au pierit.

Aprilie-mai. Evacuarea trupelor germano-române din Crimeea. Din cei 65 093 militari români aflați aici au fost evacuați doar 54,61 la sută; pierderile au fost de 731 ofițeri, 692 subofițeri și 20 716 trupă.

2 aprilie. Trupele sovietice intră pe teritoriul românesc. V.M. Molotov declară că „guvernul sovietic nu urmărește scopul de a dobândi vreo parte din teritoriul României sau de a schimba orânduirea socială existentă în România".

4 aprilie. Primul bombardament al aviației anglo-americane asupra Bucureștilor. Alte bombardamente la 15, 21 și 24 aprilie.

6 iunie-20 august. „Overlord", cea mai mare operație de desant din istoria războaielor, aduce armatele aliate, comandate de generalul american Eisenhower, în Franța, unde câștigă bătălia Normandiei.

9 iunie. Ofensiva sovietică contra finlandezilor în istmul Careliei.

10 iunie. Masacrul nazist de la Oradour-sur-Glane.

13 iunie. Primele bombardamente cu noile rachete germane VI asupra Angliei. Până în ianuarie 1945, 9 251 VI sunt lansate asupra Angliei, din care 4 261 sunt distruse de forțele britanice.

14 iunie. Generalul de Gaulle se întoarce în Franța și își legitimează noile autorități pe care le reprezintă într-o ceremonie la Bayeux.

20 iunie. Se constituie Blocul Național-Democrat.

format din P.N.L., P.N.Ţ., P.S.D. şi P.C.R., care acţionează pentru „încheierea fără întârziere, în baza ofertei făcute de Aliaţi, a unui armistiţiu cu Naţiunile Unite".

20 iulie. Atentat eşuat asupra lui Hitler, executat de colonelul conte Klaus von Stauffenberg cu implicarea unui grup de ofiţeri superiori germani.

22 iulie. Sovieticii creează la Lublin Comitetul polonez de eliberare naţională, fără a se consulta cu alte părţi interesate, conferindu-i autoritatea unei administraţii temporare.

5 august. Ultima convorbire între A. Hitler şi I. Antonescu la Wolfsschanze. Antonescu evită să răspundă dacă este decis să meargă până la capăt alături de Germania.

15 august. Debarcare aliată în Provence (operaţia „Anvil", denumită, de la 1 august, „Dragoon").

20 august. Puternică ofensivă pe frontul Iaşi-Chişinău a marilor unităţi din cadrul Fronturilor 2 şi 3 ucrainene în sectorul dintre Izvoarele Sucevei şi litoralul Mării Negre (cca 650 km).

21 august-28 septembrie şi 29 septembrie-7 octombrie. Cele două conferinţe de la Dumbarton Oaks, în împrejurimile Washingtonului, în pregătirea reuniunii de constituire a Organizaţiei Naţiunilor Unite.

22 august-5 decembrie. Ofensivă aliată în Italia.

23 august. După ce refuză până în ultima clipă să ceară armistiţiul, I. Antonescu şi alţi membri ai cabinetului său sunt arestaţi la Palatul regal la ordinul suveranului României. Noul guvern, format din militari, condus de generalul C. Sănătescu şi în care au intrat şi reprezentanţi ai P.N.Ţ., P.N.L., P.C.R., P.S.D., repune în funcţie parţial Constituţia din 1923 şi este însărcinat să încheie armistiţiul cu Naţiunile Unite. În noaptea spre 24 august este declarată starea de război cu Germania. Regele Mihai I, comandantul suprem al oştirii, ordonă armatei române să elibereze Ardealul de Nord.

24 august. Deşi ostilităţile dintre România şi Naţiunile Unite încetaseră din noaptea precedentă, iar trupele române nu au mai opus nici o rezistenţă armatei roşii, numeroase unităţi şi subunităţi româneşti din Moldova sunt dezarmate de către sovietici, numărul celor dezarmaţi fiind apreciat în diferite documente între 60 000 şi 160 000 oameni; ei au fost trecuţi - împreună cu un mare număr de civili - peste Prut şi internaţi în lagărele sovietice de prizonieri.

25 august. La Hôtel de Ville, primăria capitalei franceze, generalul de Gaulle poate declara: „Paris! Parisul jignit! Parisul distrus! Parisul martirizat! Dar Parisul eliberat! Eliberat de către el însuşi! Eliberat de populaţia lui, cu concursul armatelor Franţei, cu sprijinul şi concursul întregii Franţe, al Franţei care luptă, al singurei Franţe, adevăratei Franţe, Franţei eterne!"

29 august. Începutul insurecţiei naţionale slovace la Bánska Bystrica.

31 august. Armata română desăvârşeşte eliberarea întregului teritoriu naţional aflat sub jurisdicţia guvernului român.

Septembrie. Lupte grele în Podişul Transilvaniei, în ofensiva declanşată de marile unităţi ale Armatei 4 române. La Păuliş, Oarba de Mureş, Tg. Mureş etc. ostaşii români plătesc un greu tribut de sânge. Succesiv sunt eliberate importante oraşe ardelene: Tg. Mureş (28 septembrie), Cluj (11 octombrie), Oradea (12 octombrie).

11 septembrie-8 mai 1945. Încheierea eliberării Franţei.

12 septembrie. La Moscova este semnată Convenţia de armistiţiu între România şi Naţiunile Unite.

17-26 septembrie. Bătălia de la Arnhem, oraş olandez, la 20 km de frontiera germană, încheiată cu un grav eşec aliat al celei mai mari operaţiuni aeropurtate.

19 septembrie. Semnarea la Moscova a convenţiei de armistiţiu cu Finlanda.

6 octombrie. Trupele Fronturilor 2 şi 4 ucrainene, în cooperare cu Armatele 1 şi 4 române, declanşează operaţia „Debreţin". La 20 octombrie Debreţinul este eliberat. Pentru contribuţia deosebită adusă de ostaşii Diviziei „Tudor Vladimirescu", aceasta va fi numită şi „Debreţin".

9-18 octombrie. Întâlnire la Moscova între Churchill şi Stalin. Reuniunea a ajuns la concluzii ce sunt atribuite în mod eronat prea adesea conferinţei de la Ialta. În ce priveşte Europa central-sud-estică s-a încheiat un cinic aranjament aritmetic (Acordul procentajului) între cei doi: în România, U.R.S.S. dispunea de 90% influenţă, iar occidentalii 10%; în Grecia procentul era invers, în profitul Marii Britanii. În Iugoslavia şi Ungaria influenţa era egală, în Bulgaria sovieticii aveau 75%.

12 octombrie. Atena este eliberată de sub ocupaţia germană.

25 octombrie. Dezrobirea ultimului colţ de pământ românesc. Unităţile române (275 000 oşteni) au eliberat 872 localităţi.

Corpul 1 aerian a executat 990 misiuni de luptă, cu 2 420 ieşiri-avion, lansând 340 tone bombe.

29 octombrie. Începe operaţia „Budapesta". Alături de unităţi ale Frontului 2 ucrainean luptă 14 divizii româneşti şi Corpul aerian.

16 decembrie. Ofensiva germană din Ardeni (se încheie printr-o prăbuşire, la 21 ianuarie 1945).

18 decembrie. Corpul 6 armată român intră pe teritoriul Cehoslovaciei, unde va lupta până la 12 mai 1945.

1945

1 ianuarie. Corpul 7 armată român pătrunde în Budapesta, purtând lupte înverşunate pentru curăţirea, stradă cu stradă, a oraşului de inamici.

12 ianuarie. Ofensivă sovietică de iarnă. Frontul 1 ucrainean declanşează operaţia între Vistula şi Oder. Frontul 2 ucrainean - armatele 40, 27, 53 sovietice şi 1 şi 4 române - întâmpină rezistenţa armatelor 6 şi 8 germane şi 2 ungare, aflate în defensivă în Munţii Metalici slovaci şi masivul Javorina (Cehoslovacia). Frontul 4 ucrainean luptă cu Armata 1 tancuri germană în Carpaţii Orientali.

15 ianuarie. Se încheie operaţia „Budapesta". Corpul 7 armată român (36 348 oameni) pierde 11 000 luptători.

Deşi luptaseră cu deosebit curaj, ostaşii români ai Corpului 7 armată sunt scoşi din dispozitiv din ordinul comandamentului sovietic. Decizia - vor mai fi şi altele de acest fel în cursul lunilor următoare -, luată fără consultarea comandamentului român, provoacă indignare şi dezamăgire în rândul militarilor români, care „interpretează acest fapt - nota generalul Nicolae Şova - ca o îndepărtare nemeritată a lor de la onoarea de a lupta până la lichidarea completă a operaţiunilor din Budapesta".

19 ianuarie. Trupele române (210 000 oameni), alături de cele sovietice, înfrâng rezistenţa inamică în Ungaria. Pierderi provocate inamicului: 30 789 morţi şi prizonieri; pierderile româneşti: 42 700 morţi, răniţi şi dispăruţi.

27 ianuarie. Trupele sovietice intră în lagărul de exterminare Auschwitz-Birkenau şi eliberează ultimii supravieţuitori. Succesiv, vor fi eliberate de către aliaţi şi alte „fabrici ale morţii": Nordhausen şi Buchenwald (11 aprilie), Bergen-Belsen (15 aprilie), Dachau (29 aprilie), Mauthausen (5 mai).

4-5 februarie. Are loc Conferinţa de la Ialta in-

tratã în mitologia reuniunilor internaţionale ale războiului. Participă cei trei mari: U.R.S.S. (I.V. Stalin), S.U.A. (F.D. Roosevelt), Marea Britanie (W. Churchill).

Pe ordinea de zi s-au aflat probleme referitoare la: concentrarea forţelor militare pentru victoria Naţiunilor Unite, viitorul regim al Germaniei, situaţia postbelică a Europei eliberate, soarta Poloniei şi Iugoslaviei, intrarea U.R.S.S. în război contra Japoniei ş.a. Unii comentatori consideră că imediat după Ialta a început războiul rece.

27 februarie. A.I. Vişinski, primul locţiitor al comisarului poporului pentru afacerile externe ale U.R.S.S., soseşte la Bucureşti. În discuţiile purtate cu oficialităţile române se reproşează faptul că România nu îşi îndeplineşte obligaţiile asumate prin Convenţia de armistiţiu. Guvernul generalului N. Rădescu este forţat să demisioneze, instaurându-se, la 6 martie, cabinetul prezidat de dr. Petru Groza, obedient faţă de sovietici.

6 martie. Primul test al Declaraţiei Conferinţei de la Ialta privind Europa eliberată. În condiţiile prezenţei trupelor de ocupaţie în România, guvernul U.R.S.S., prin emisarul său, A.I. Vişinski, impune regelui demisia generalului Rădescu şi acceptarea guvernului dr. Petru Groza, motivată de neîndeplinirea unor clauze ale armistiţiului şi periclitarea liniilor spatelui frontului sovieto-româno-german. Stalin a urmărit personal criza politică din România şi i-a dictat deznodământul.

15-25 martie. Armata 4 română participă la eliberarea oraşului Bánska Bystrica.

25 martie-11 aprilie. Unităţile Armatei 1 române luptă pe frontul dintre Hron şi Morava.

Între 25 martie şi 15 aprilie. Armata 4 română ia parte la zdrobirea inamicului din Munţii Tatra Mare din Cehoslovacia.

9 aprilie. Regimentul 2 care de luptă român pătrunde împreună cu armatele sovietice în Austria, participând la luptele purtate pe teritoriul acesteia.

La 12 aprilie, tanchiştii români alungă inamicul din oraşul Hohenruppersdorf (30 km nord-est de Viena).

9 aprilie-5 mai. Armata 4 română luptă în Munţii Tatra Mică.

12 aprilie. Moartea preşedintelui F.D. Roosevelt.

13 aprilie. Vicepreşedintele H. Truman devine preşedinte.

25 aprilie-25 iunie. Conferinţa de la San Francisco, care consacră naşterea Organizaţiei Naţiunilor Unite. Patru puteri invitante (S.U.A., Marea Britanie, U.R.S.S. şi Franţa) convoacă alte 46 state.

25 aprilie. Joncţiunea avangărzilor trupelor americane şi sovietice la Torgau, pe Elba.

30 aprilie. Hitler se sinucide împreună cu Eva Braun în bunkerul din cancelaria Reichului.

2 mai. Armata germană capitulează în Italia.

5 mai. Insurecţia din Praga.

7-12 mai. Trupele Armatelor 1 şi 4 române iau parte la operaţia „Praga".

7 mai, ora 2.41. Se semnează actul de capitulare fără condiţii a Wehrmachtului, la Reims. Participă: D. D. Eisenhower, A. Jodl, von Friedeburg.

9 mai, ora 0.16. Berlin-Karlshorst: la cartierul general sovietic se semnează actul de capitulare necondiţionată a Germaniei. Participă: feldmareşalul Wilhelm Keitel, von Friedeburg, gen. H.J. Stumpf (Germania), mareşalul Gh. Jukov (U.R.S.S.), mareşalul aviaţiei A. B. Tedder (Marea Britanie), generalul de aviaţie C. Spaatz (S.U.A.) şi generalul J. de Lattre de Tassigny (Franţa).

Mai. Între 18 decembrie 1944 şi 12 mai 1945, armata română, cu un efectiv de 250 000 oameni, participă la luptele pentru eliberarea Cehoslovaciei.

Pentru curajul cu care au luptat în războiul antihitlerist, trupele române au fost citate în 7 ordine ale Comandamentului suprem semnate de I.V. Stalin şi în 21 comunicate de război sovietice; peste 300 000 ostaşi români au fost distinşi cu ordine şi medalii de război româneşti, sovietice, cehoslovace şi ungare.

5 iunie. Declaraţia celor patru puteri (S.U.A., U.R.S.S., Marea Britanie şi Franţa) la Berlin, privind puterea guvernamentală supremă în Germania.

17 iulie-2 august. La Potsdam, se desfăşoară Conferinţa şefilor de stat şi de guverne din S.U.A. (H. Truman), U.R.S.S. (I. V. Stalin), Marea Britanie (W. Churchill, iar de la 28 iulie C. Attlee). Sunt dezbătute probleme privind organizarea postbelică a Europei, împărţirea Germaniei în zone de ocupaţie, frontierele Poloniei, modalităţile de încheiere a tratatelor de pace cu Italia, Bulgaria, Finlanda, Ungaria şi România. Se cere Japoniei capitularea fără condiţii. Truman îi anunţă lui Stalin existenţa bombei atomice americane.

8 august. La Londra se semnează un acord între marile puteri aliate privind urmărirea şi pedepsirea criminalilor de război nazişti în cadrul unui Tribunal militar internaţional. La 20 noiembrie 1945, tribunalul îşi începe lucrările la Nürnberg. Göring, von Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner, Rosenberg, Frank, Frieck, Schleicher, Sauckel, Jodl, Seyss-Inquart şi Bormann (în contumacie) sunt condamnaţi la moarte.

Sentinţa este executată la 16 octombrie 1946. ■

Microcalendar întocmit de
Florentina DOLGHIN,
Ioan LĂCUSTĂ

Străzile Berlinului au primit, în sfârşit, în iulie şi august 1994, ultima defilare a trupelor engleze, franceze, americane şi ruseşti, care au părăsit, după 49 de ani, capitala istorică a Germaniei

DIN MOSCOVA, GRIGORE GAFENCU RAPORTEAZĂ

Cu câtva timp în urmă (**Magazin istoric**, nr. 6/1991), cititorii noştri au luat cunoştinţă cu raportul prin care cunoscutul om politic şi diplomat român Grigore Gafencu îşi încheia dificila sa misiune de 11 luni la Moscova, în iunie 1941. Utilizând câteva extrase din jurnalul său, al cărui prim volum (sub îngrijirea lui Ion Ardeleanu şi Vasile Arimia) a văzut lumina tiparului în 1994, prin intermediul Editurii Globus, vom încerca să vedem în ce context politico-istoric şi-a început activitatea ca ministru al României în capitala sovietică. Să-i dăm cuvântul:

„Bucureşti, iunie 1940. **La 1 iunie Tătărescu a intrat în biroul meu de la externe pentru a mă înştiinţa că regele a primit demisia mea. Mă aflam în convorbire cu Sir Reginald Hoare. Ministrul Angliei a aflat astfel cel dintâi ştirea, care i-a pricinuit o vădită supărare. «Te invidiez, mi-a spus Tătărescu cu aerul lui solemn de zile mari. Ce n-aş da ca să te pot urma». I-am răspuns: «Ce te împiedică s-o faci?»...**

La 3 iunie am predat Ministerul [de externe] lui Gigurtu. În scurta mea cuvântare de rămas bun am mulţumit colaboratorilor mei fiindcă mi-au înlesnit să-mi îndeplinesc datoria «cu sârguinţă şi cu onoare». Gigurtu, pe care Ministerul l-a şi poreclit «Inginerul», a pus accentul asupra nevoii de a «adapta» politica ţării împrejurărilor.

Tătărescu mi-a oferit Ambasada din Ankara, dacă «mă mulţumesc cu atât». Am simţit că nu se va putea ţine de cuvânt...

Regele m-a poftit la dejun ca să-mi vorbească de Moscova. Am înţeles că nu se gândea la Legaţia din Moscova, pe care nu eram dispus s-o primesc, ci la o misiune specială în Rusia pentru a «limpezi situaţia». Nu am respins această propunere. Un contact neîntârziat cu Moscova îmi părea şi mie trebuincios... Firește că nu-mi ascund cât de ingrată va fi, în împrejurările de azi, o călătorie la Moscova: va trebui stat de vorbă cu privire la Basarabia...

Miercuri 17 iulie. **Primul ministru [I. Gigurtu] îmi cere să trec pe la el: are să «mă roage ceva». Mă duc la el acasă. Îmi propune din partea regelui, Legaţia din Moscova. Ştie că-mi cere un sacrificiu. E neapărată nevoie însă de a înlocui pe Davidescu, slăbit şi bolnav de nervi, prin cineva «cu autoritate».**

Răspund că eram hotărât să nu-mi părăsesc îndeletnicirile mele de pe lacul Snagov; mi-am descoperit o vocaţie de barcagiu. Nu mă pot sustrage însă de la o datorie. Mi se oferă un post de luptă — de luptă grea. Accept în principiu. Doresc însă, înainte de a da un răspuns definitiv, să fiu primit de rege, de faţă fiind primul ministru şi ministrul de externe [M. Manoilescu]. Vreau să cunosc rostul şi înţelesul misiunii ce mi se încredinţează; vreau să fiu lămurit asupra politicii externe care se urmează...

20-26 iulie. **Săptămâna ocupată cu pregătirile de plecare la Moscova. Guvernul sovietic a dat agrementul pentru numirea mea la Moscova în 24 de ore. Faptul e fără precedent în istoria raporturilor noastre cu U.R.S.S. Să fie oare un semn bun pentru sarcina atât de grea care mă aşteaptă? O doresc din toată inima...**

8 august. **La ora 2 după prânz, pe o mare minunat de liniştită, sosim la bordul [navei] «Regele Carol», la Odessa. Cel dintâi contact cu împărăţia de la Miază-Noapte: un soare strălucitor, un cer mediteranean... Seara luăm masa pe puntea «Regelui Carol» cu musafirii noştri bolşevici... Comandantul vasului, căpitanul Constantinescu, are o talie de pitic şi un suflet de largă ospitalitate. Vin şi bucate din belşug. Cea din urmă masă în lumea capitalistă. Luna străluceşte pe un cer senin. «Regele Carol» e gata să ridice ancora pentru a se întoarce în ţară. Cu 120 de lăzi de provizii şi vreo 30 de cufere, plecăm spre gară.**

La coada celui mai lung tren pe care l-am văzut vreodată, ne aşteaptă un vagon-salon, un păzitor, doi chelneri în haine albe, şi trei tovarăşi de la NKVD. Fusesem sfătuiţi să luăm cu noi de-ale mâncării pentru mai multe zile, «ca să nu murim de foame pe drum». Ne aşteaptă însă o minune: o masă întinsă cu 12 tacâmuri de argint, provizii fără sfârşit de icre negre şi fel de fel de «zakuschi» gustoase, borş rusesc, fripturi de

La sosirea la Moscova, pe peronul gării, Grigore Gafencu şi soţia au fost întâmpinaţi de şeful protocolului sovietic, „domnul Barkov, cu barbişon îngrijit şi privire senină..."

pui și de viței, votcă, vinuri, șampanie din Caucaz și nenumărate sticle de cognac... Semn bun. De ar fi acest gest de deosebită curtenie față de mine făgăduitor și de alte surprize plăcute!...

10 august. **La Moscova, pe peron așteaptă personalul legației și dl. Barkof, șeful protocolului sovietic. Domnul Barkof poartă un barbișon îngrijit și are o privire senină în care se oglindesc nesfârșitele orizonturi ruseșți. Nușeta [d-na Gafencu], care descifrează toate inscripțiile ruseșți pentru a se obișnui cu alfabetul slavon, încearcă să silabisească o mare pancartă așezată la intrarea gării: «Fiți bineveniți, fii ai Basarabiei și ai Bucovinei!». Inima ni se strânge. Domnul Barkof roșește ca o fată mare. Urarea nu era pentru noi, ci pentru delegații din provinciile noastre ocupate, așteptați în cursul serii...“**

Ne oprim aici[1]. Restul povestirii și nu numai atât îl vom afla din relatările lui Grigore Gafencu, de data aceasta în noua lui calitate de ministru al României la Moscova. Ne va face cunoștință cu atmosfera din capitala sovietică și cu lumea diplomatică acreditată acolo. Cu finețea observatorului neîntrecut, a diplomatului de largă deschidere și ageră inteligență, cu dorința de a înțelege și a intui intențiile unei diplomații de mare putere cum era U.R.S.S., excelând în continuitatea celei țariste prin perfidie, profesionalism și când îi venea bine chiar prin brutalitate, Gafencu ne face martorii unei lumi în rapidă și periculoasă transformare, sesizând adesea cu mare precizie substanța reală a unor acțiuni ce în aparență erau destinate să adoarmă sau măcar să înșele vigilența celor vizați.

Vom reproduce, așadar, în câteva numere de revistă, rapoarte diplomatice expediate din Moscova de către Grigore Gafencu, documente ce se detașează prin concizie, gândire clară, analiză pertinentă și o redactare exemplară. Par a fi fost făcute și pentru a suplini, probabil, multe din lacunele rapoartelor pe care îi fusese dat să le primească el însuși în perioada în care fusese șef al diplomației române. Aceste documente — extrem de valoroase pentru cunoașterea aprofundată a evenimentelor politico-diplomatice premergătoare intrării României în cel de-al doilea război mondial — au fost reunite în cadrul unui volum prin a cărui publicare autorii săi — I. CALAFETEANU, I. DINU și N. NICOLESCU — vor aduce mari servicii cercetării istorice contemporane românești.

„Pofta vine mâncând“ sau plăcerea de a te întinde

Primul raport asupra căruia ne-am oprit, poartă data de 19 august 1940 și cuprinde „cele dintâi impresii pe care le-am avut la Moscova. Ele — precizează autorul raportului — au cusurul, dar poate și interesul impresiilor proaspete“. Așadar, o primă încercare de „recunoaștere“ a terenului pe care urma să-și desfășoare activitatea și o identificare a partenerului. Mai întâi partenerul:

„Primirea ce mi s-a făcut din partea autorităților la Odessa și la Moscova — pe drum am avut un vagon special cu hrană, icre negre și șampanie din belșug — a fost deosebit de curtenitoare. În mai puțin de cinci zile am fost primit de toți conducătorii Comisariatului pentru afacerile străine și de dl. președinte Kalinin, căruia i-am remis scrisorile de acreditare. Demnitarii sovietici au găsit cuvinte foarte binevoitoare și prevenitoare pentru a ura bun sosit ministrului României.

Din declarațiunile cu caracter politic ce mi s-au făcut — și pe care vi le-am comunicat telegrafic — reținem hotărârea cu care atât dl. Kalinin cât și d-nii Molotov și Dekanozov au exprimat convingerea lor că «dezvoltarea normală a raporturilor româno-sovietice, pe temei de bună vecinătate, este *acum* cu putință». Accentuarea acestui *acum* dă de înțeles că raporturi normale nu erau cu putință atâta vreme cât «diferendul» cu privire la Basarabia nu era dezlegat pe cale «pașnică» și mai îngăduie fireasca concluzie că de acum înainte Uniunea Sovietică nu mai are alte revendicări față de noi și se consideră definitiv oprită în Bucovina și pe Prut.

Aceste asigurări, ca și buna primire ce mi-a fost făcută, nu trebuie să ne înșele asupra stării de spirit care domină azi viața și acțiunea politică a Uniunii Sovietice. Imperiul sovietic e în creștere. Mișcarea a fost «declanșată» de războiul european. Ea nu e încă îngrădită și va ține cât va dăinui războiul, poate chiar mai mult. Prin ocuparea Poloniei de Est, Sovietele au descoperit propria lor putere de expansiune. S-a ridicat astfel, în afară și înăuntru, atât prestigiul lor de «mare putere» cât și prestigiul lor revoluționar. Cuceririle pe care le-au făcut cu prețul unor sacrificii mărunte au trezit vechile tradiții de expansiune imperialistă veșnic în căutarea unor hotare europene mai potrivite, au măgulit vanitatea lor deosebit de simțitoare de stat proletar și au pus în circulație bunuri străine pe care o piață de mult secătuită le-a înghițit cu nesaț în câteva zile. «Pofta vine mâncând». Plăcerea de a se întinde a ajuns să fie o nevoie. Prozelitismul revoluționar, propaganda internă, ambițiile «ex-

[1] Suntem datori cititorilor cu precizarea că revista *Magazin istoric* a publicat primele pagini inedite din memorialistica lui Grigore Gafencu, precum și o evaluare a personalității sale, încă din primii ani de activitate publicistică și politică, dar și ca ministru de externe sau ministru al țării sale la Moscova *(Magazin istoric*, nr. 11,12/1981, 7-12/1985, 1/1986 și 6/1991).

terne», insuficiențele regimului economic și lipsurile pieței cer deopotrivă noi prefaceri și cuceriri. Și asta cu atât mai mult cu cât, mulțumită unor împrejurări excepționale — pe când Germania «prietenă» luptă din greu și cucerește în mod provizoriu — Uniunea Sovietică se întinde în pace și își însușește provincii, ținuturi, țări întregi, pe temeiul (Hitler a spus-o răspicat în cel din urmă al său discurs) unor înțelegeri «definitive». De aceea au căzut rând pe rând Finlanda de Sud-Est, statele baltice, Basarabia și Bucovina. «Întinderea» nu este oprită".

După această schiță sintetică despre „partener", să vedem cum a perceput diplomatul român încă din primele zile ale noii sale misiuni terenul pe care era nevoit să-și desfășoare activitatea.

„Speculațiile cu privire la «suferințele» populației sovietice, la «dezorganizarea serviciilor publice», la lipsa de «valoare reală» a armatei roșii, nu trebuie să ne ducă la concluzii greșite cu privire la putința de creștere a Uniunii bolșeviste. Lipsurile la care e supusă populația sovietică, prost hrănită și prost îmbrăcată, nu au slăbit, cel puțin după cât se poate vedea, nici una din facultățile ei de viață foarte activă, de muncă și de mișcare. Mulțimea pare să-și fi găsit, la un nivel inferior, un oarecare echilibru de trai mulțumind nevoile ei trupești și sufletești. Cu cât se poate înălța mai greu cu atât crește, pare-se, pofta de a se întinde. Plafonul e jos, orizontul pare neîngrădit. În ce privește «serviciile publice» ele se dezvoltă aci, mai mult ca pretutindeni, în dauna și pe socoteala intereselor și comodităților particulare; munca agricolă pe câmpiile ucrainene, activitatea pe șantierele edilitare ale Moscovei (clădirea a mii de case «uriașe», deschiderea pe sute de kilometri a nenumărate bulevarde «uriașe», croirea în afară de oraș de șosele «uriașe», cimentate și betonate după toate regulile artei, spre Minsk, Leningrad, Kiev, Harkov etc.) dovedesc o desfășurare de forțe nebănuite în domeniul «serviciilor publice». În sfârșit, armata, care nu a dat ce e drept probe strălucite în campania din Finlanda, e de atunci obiectul tuturor preocupărilor cârmuirii sovietice. Se pare că s-au făcut progrese în domeniul tehnic și în ce privește comandamentul și disciplina. Decrete recente arată tendința de a feri armata de înrâuriri politice dăunătoare și de a exalta conștiința ei combativă și militară.

Iată de ce U.R.S.S., în ciuda atâtor cususuri și lipsuri legate de străvechiul temperament slav, ca și de distrugerile morale și materiale ale revoluției, e totuși, în împrejurările de azi ce-l sunt atât de prielnice, *o primejdie amenințătoare în orice clipă pentru toate statele vecine.* Moralul, întrucât se poate vorbi despre aceasta în U.R.S.S., e ridicat, conștiința de mare putere e trezită. Simțământul patriotic — atât de trebuincios în lupte cu caracter defensiv — se deșteaptă și se împerechează cu trufia revoluționară care amorțise în anii din urmă dar căreia succesele recente îi dau un nou și amenințător avânt ofensiv. Statul sovietic are azi, nu mă sfiesc s-o spun, «vitalitate» și «dinamism». El are voința și putința de a crește"[1].

[1] O completare a acestui tablou, desprinsă dintr-un raport din 2 octombrie 1940: „Cârmuirea sovietică se străduiește să câștige timp pregătind armata și dezvoltând în public simțămintele de patriotism. Cât de adânci sunt aceste simțăminte la o populație bântuită de toate nevoile e greu de judecat, dată fiind neputința de a stabili un contact oarecare cu rușii. Totuși, sunt unele manifestații exterioare care îmi par demne de a fi semnalate.

Teatrele, care sunt aici un element de viață și de constantă exprimare a simțămintelor colective, dau în aceste zile pilde semnificative de naționalism și chiar de militarism. La Teatrul Nou se joacă *Kutuzov*, o înșiruire de episoade pitorești și eroice din viața bătrânului cneaz și feldmareșal, «învingătorul lui Napoleon și liberatorul pământului rusesc». Pomenind «marea armată» care piere întroienită sub zăpada iernii rusești, Kutuzov declară: «Așa vor păți toți acei care vor călca pământul țării noastre!».

La Teatrul Armatei Roșii — un teatru uriaș, cu instalații scenice dintre cele mai moderne — se dă un spectacol eroic: *Suvorov*. În primul act, vestitul general ajunge la Berlin; în actul al doilea cucerește Ismailul. Actul al treilea reprezintă lupta pe faimoasa Teufelbrücke în munții Elveției. Soldații ruși dau îndărăt sub focul ucigaș al francezilor; trecerea e imposibilă. «Nimic nu este imposibil pentru soldatul rus!», poruncește Suvorov și podul e cucerit în aplauzele însuflețite ale publicului, compus în mare parte din ofițeri.

În sfârșit, la Teatrul Mare se dă opera lui Glinka *Ivan Susanin*, adaptarea sovietică a faimoasei opere *Viața pentru Țar*. Adaptarea sovietică nu mai e roșie, ci roză, străvezie... Ea nu acoperă freamătul patriotic care străbate textul și muzica. Montarea fastuoasă pune și mai bine în lumină datinile strămoșești ale Rusiei vechi și sfinte, de la icoanele care împodobesc casele țărănești și în fața cărora ostașii culeg puteri pentru fapte vitejești, până la mișcătoarea apoteoză a trecutului când țarul, călare, coboară însoțit de un sobor de preoți în sunetul clopotelor din cetatea Kremlinului pentru a serba libertatea patriei. Publicul aplaudă furtunos. Evocarea acestui Kremlin, pictat pe pânză dar vibrând în sunet de clopot, e atât de vie încât la ieșire, Kremlinul sovietic, cu steaua roșie, fără clopote, nici icoane, pare un simplu decor..."

Cu aceste elemente, identificate încă din primele momente ale prezenței sale la Moscova, Grigore Gafencu încearcă să descifreze și adevăratele valențe ale noilor raporturi de forțe stabilite pe continentul european la sfârșitul verii anului 1940. Să-i dăm cuvântul:

„Singura putere ce se poate opune pe continent expansiunii sovietice, după prăbușirea Poloniei și a sistemului ei defensiv Baltica-Marea Neagră, e azi Germania. E o ironie a soartei că această putere, care și-a fixat drept cel dintâi și cel mai însemnat țel al politicii ei externe lupta împotriva Kominternului, a deschis bolșevismului porțile Europei, a dat Uniunii Sovietice conștiința uriașelor ei posibilități de expansiune și a dezlănțuit imperialismul pan-slavo-bolșevist. E prețul prin care Germania și-a asigurat victoriile ei apusene. Înrâurirea fatală între luptele din Apus și prefacerile de la Răsărit așează statele mai mici în fața unei situații de o tragică nestabilitate și nesiguranță".

Și, totuși, câteodată lucidul

diplomat român plătește tribut momentului. Respectiv, politicii pe termen scurt. Iată o dovadă în care analiza sa a fost total infirmată de evoluția evenimentelor:

„Firește, armatele germane au o superioritate vădită asupra trupelor sovietice. Dat fiind însă prudența d-lui Hitler, folosirea acestei superiorități nu pare de fel apropiată. Atâta vreme cât războiul bântuie în Apus, Germania nu-și poate lua ușor riscul unui război la Răsărit. Chiar după pace, o Germanie obosită, cu state dușmane ocupate în apus, nu se va măsura bucuros cu un imperiu neatins, unde te lupți cu distanțe fără sfârșit și cu primejdioase lozinci revoluționare. Iată de ce nu se pot face speculații de viitor cu privire la un conflict apropiat germano-rus și de ce trebuie admis că acel «definitiv» rostit de dl. Hitler vrea să zică de bună seamă multă vreme".

Încercând să stabilească o anume erarhie a statelor periclitate de expansiunea sovietică, Gafencu trece în prima grupă Finlanda, Turcia și Iranul. „Rândul nostru, dacă vine, vine numai după aceea... Contele Schulenburg și toți membrii mai de vază ai Ambasadei Germaniei de aici m-au asigurat că U.R.S.S. nu mai are gânduri ostile și ofensive față de România și că înaintarea sovietică spre sud trebuie socotită definitiv oprită. «Stalin — mi-a spus ambasadorul Germaniei — e înțelept și foarte prudent. Nu va risca niciodată să supere Reichul». De ce l-a supărat atunci în chestia Basarabiei și a Bucovinei? Sau nu a fost supărare în această privință? Și de ce forma revendicării Basarabiei și fondul revendicării Bucovinei a fost o surprindere pentru Reich — surprindere pentru care azi încă dl. Schulenburg nu găsește nici o explicație? Rezistența morală și politică a Germaniei în această privință are pentru noi o valoare ce nu poate fi tăgăduită. În măsura în care războiul apusean va fi mai greu, valoarea asigurărilor germane va fi mai mică și dorința Sovietelor de a mări «Republica Moldovenească» până la Carpați și Dunăre, pentru a atinge «frații bulgari» și «verii sârbi» va crește".

În această situație, care trebuia să fie atitudinea României?

„...Trebuie să fim de pe acum pregătiți. Dat fiind împrejurările generale în care se desfășoară fenomenul de expansiune al Uniunii Sovietice, siguranța noastră nu se va sprijini decât pe noua rânduială europeană, când această rânduială va fi statornicită. *Până atunci trebuie să câștigăm timp.* Și să fim gata de rezistență oricând. Nu mi se cade mie să stărui asupra folosului unui regim de continuitate care să urmeze o politică de afirmare și de rezistență națională, rânduită și cumpătată... Misiunea mea de aci va avea scopul să înlăture tot ce pare provizoriu, vremelnic, tranzitoriu în raporturile ruso-române, tot ce întreține o atmosferă de nesiguranță prevestitoare de noi schimbări. Trecând peste zguduirile recente, voi urmări țeluri realiste. De aceea, mă voi sili să înseninez atmosfera și să dau raporturilor diplomatice, politice și comerciale dintre cele două țări, în aparență cel puțin, un caracter de statornicie..."

Sub amenințarea opoziției dintre fluviu și mare

Cum se poate lesne constata, întreaga gândire a lui Grigore Gafencu era dominată în acele momente de un puternic sentiment de neîncredere în politica oficială a Kremlinului. Neîncredere hrănită de practici mai vechi ale diplomației marilor puteri, dar amplificată de acea parte nevăzută, secretă, a recentului Pact Ribbentrop-Molotov, tranzacție pe seama statelor mici aflate în calea țelurilor expansioniste ale celor două mari puteri revizioniste. În concepția lui Gafencu, prevederile secrete ale acestui pact domină întreaga evoluție a situației din centrul și sud-estul european, fiind sursa tuturor primejdiilor și a stării de nesiguranță resimțite atât de acut de România și de celelalte state mici din această parte a continentului.

O primă confirmare pentru toate temerile sale o găsim în raportul pe care l-a întocmit la 11 ianuarie 1941 și pe care l-a adresat generalului Ion Antonescu. El cuprinde o analiză pertinentă și nuanțată a procesului de degradare vizibilă a climatului sud-est european, cu indicarea factorilor majori ce amenință independența și integritatea României. După opinia sa, prinsă în cleștele relațiilor germano-sovietice, România nu putea opta decât pentru o conduită de maximă prudență, căci indiferent de direcția în care aveau să evolueze raporturile dintre cele două mari puteri, România va continua să rămână un obiect de dispută între ele. Om al convingerilor democratice ferme, partizan și susținător al politicii tradiționale românești de alianță cu marile democrații occidentale, Grigore Gafencu se identifică cu interesele majore ale țării, exprimându-și dacă nu opoziția față de Germania, cel puțin rezervele sale privind eficiența de lungă durată a garanțiilor pe care le puteau oferi României puterile Axei.

Prima parte a raportului descifrează substratul agresiv al diplomației sovietice care, pornind de la un incident mărunt, dă un curs nou relațiilor cu România. Faptele s-au petrecut astfel: la 10 decembrie 1940, Siguranța română l-a arestat pe Pavel Ivanovici Kolos, grădinarul Legației sovietice din București. Acesta a dat o declarație prin care recunoștea că fusese recrutat de serviciul de spionaj sovietic și că primise misiuni în țara noastră. Deși două zile mai târziu, Kolos a fost pus în libertate, Moscova s-a folosit de acest incident spre a întrerupe convorbirile economice dintre cele două țări. La 18 de-

cembrie, Comisariatul poporului pentru afacerile externe a prezentat o notă de protest guvernului român. Patru zile mai târziu, Gafencu a remis nota de răspuns a guvernului român, însoțind-o și de explicații verbale, exprimând lui A.I. Vîșinski regretul pentru cele întâmplate și dezaprobând neglijența organelor de poliție românești care „au reținut pe Kolos fără a-i stabili numaidecât în mod precis identitatea". Moscova insistă în atitudinea sa și abia la 13 ianuarie 1941, după ce Bucureștiul a comunicat sancțiunile date funcționarilor implicați în „cazul Kolos", s-a arătat satisfăcută, declarând incidentul încheiat.

Cum interpretează Gafencu atitudinea Moscovei?

„Incidentul Kolos va însemna o dată în istoria raporturilor româno-sovietice. În cursul lunii noiembrie [1940], aceste raporturi se îmbunătățiseră atât de mult încât călătoria la Moscova a delegației economice române părea sortită unui succes deplin. Primirea care s-a făcut acestei delegații, atențiile deosebite de care s-a bucurat din partea d-lui Mikoian, unul dintre cei mai însemnați fruntași ai regimului, și din partea întregului guvern, manifestația de simpatie pe care demnitarii sovietici au făcut-o față de Legația României, venind la o recepție în număr deosebit de mare, și, în sfârșit, graba și ușurința cu care s-au stabilit liniile mari pentru un acord economic, dovedeau că se căuta, în cele din urmă zile ale anului, o apropiere de România.

Ce se urmărea prin această apropiere e greu de precizat. Era o încercare de a vedea cât de strâns legați suntem de Axă, cât de liberi am mai rămas în mișcările noastre? Un mijloc de a slăbi presiunea asupra noastră — presiune care a contribuit la întinderea înrâuririi germane în Sud-Est? Sau numai o manifestare de bunăvoință trecătoare pentru a ne câștiga de partea proiectelor sovietice în chestiunea dunăreană? Orice ar fi fost, eram de părere că trebuie să ne folosim de aceste bune dispoziții pentru a întări situațiunea noastră față de U.R.S.S. Atâta vreme cât puterile Axei se căznesc să nu slăbească amicala lor colaborare cu Sovietele e în interesul nostru să păstrăm un contact direct și cât mai înțelegător cu vecinii noștri...

Incidentul Kolos a întrerupt brusc aceste stăruințe de apropiere. Negocierile economice au fost oprite. Manifestațiile de prietenie — subliniate prin invitații la teatru și mese cu icre moi — au încetat. Tonul oficial s-a înăsprit; și deși raporturile dintre Comisariat și Legație au rămas cordiale, se simte porunca venită de sus, că toate discuțiile și chestiunile pendinte între U.R.S.S. și România trebuie întârziate și privite fără bunăvoință.

Ce s-a întâmplat?

Cazul Kolos nu a fost firește decât un prilej de supărare (cu toate că trebuie luată în seamă susceptibilitatea aproape bolnăvicioasă a Sovietelor pentru orice atingere adusă autorității, prestigiului, siguranței misiunilor lor în străinătate... De aceea cred că a fost cuminte din partea noastră să privim cazul Kolos ca un incident în sine, fără caracter și legături de ordin politic, străduindu-ne să dăm lămuririle cuvenite).

Oricâtă însemnătate s-ar căzni să dea autoritățile sovietice arestării grădinarului d-lui Lavrentiev și oricâte asigurări ne-ar da că dezlegarea acestui incident va grăbi reluarea vechilor raporturi, e probabil că schimbarea de atitudine și metodă față de noi are pricini mai adânci. Dl. Vîșinski, în una din convorbirile pe care le-a avut cu mine, s-a plâns de «atmosfera» atât de ostilă Sovietelor, pe care toți reprezentanții sovietici o constată în România. Mi-a vorbit de presă, de cercurile conducătoare, de unele discursuri ministeriale... Faptul că sovieticii, după ce ne-au luat două provincii și după tratamentul la care supun pe toți românii care vor să se întoarcă în țară, se miră totuși de atmosfera ostilă lor, care ar dăinui la noi, dezvăluie nu numai o eroare de psihologie, dar mai ales o socoteală politică greșită. Ei au crezut, poate, că tendința lor de a căuta în «Sud-Est» puncte de reazim și «poziții defensive» împotriva înaintării economice și politice a Germaniei, va găsi la noi un ecou favorabil. Opoziția dârză și abilă de care s-au izbit în chestia Dunării, le-a arătat că România e hotărâtă să apere interesele ei proprii... De aici e supărarea împotriva noastră".

Ce se întâmplase de fapt? În cursul Conferinței desfășurate la București între 24 octombrie-20 decembrie 1940, cu participarea Germaniei, Italiei, U.R.S.S. și României, delegația sovietică, urmărind interesele sale proprii la Gurile Dunării, propusese ca în locul desființatei Comisii Europene a Dunării, să se instituie, pentru sectorul Brăila-Sulina, o administrație mixtă româno-sovietică. Delegatul român a respins propunerea, motivând că această administrație „s-ar exercita mai ales pe teritoriul român".

„Politica de rezistență împotriva expansiunii rusești se sprijină acum pe Germania. Opunerea de interese între Germania, cea dintâi putere dunăreană, și Uniunea Sovietică, cea dintâi putere la Marea Neagră — *sublinia Gafencu* —, opunerea între fluviu, care tinde să ajungă liber la mare, și marea, care râvnește să rămână închisă, e de altfel vădită. Tocmai această nepotrivire de interese stimulează însă stăruința și graba cu care rușii își formulează pretențiile. Fiindcă înaintarea Germaniei în bazinul dunărean, coborârea ei eventuală în Balcani, rolul pe care îl poate juca la Galați sau la Constanța, apropie Germania de Marea Neagră și așază Rusia în fața unor probleme noi. De aceea pretenția de a lua în mâinile ei, prin administrația mixtă propusă, cheile Mării Negre la Dunăre, nu se explică numai prin po-

litica de expansiune a Rusiei, ci și prin nevoia pe care o simte să ocupe cât mai devreme poziții de apărare și de rezistență. (Dl. Vișinski mi-a făcut aluzie deschisă la această nevoie când m-a lăsat să înțeleg că U.R.S.S. caută poziții defensive la Gurile Dunării — era vorba de ostroavele de pe brațul Chilia — deoarece are în fața ei nu numai România, dar și prietenii României.)...

Dacă e o problemă care ar putea strica raporturile germano-sovietice e desigur problema dunăreană. Fiindcă — *remarcă Gafencu* — nu e numai o problemă de interese opuse, ci și o problemă de prestigiu. Rusia, după felul cum a formulat pretențiile ei, nu poate da îndărăt decât foarte greu. Germania, care chiar dacă — dat fiind schimburile tot mai strânse pe care vrea să le dezvolte cu România — s-ar dezinteresa de fapt de Gurile Dunării (care deschid României posibilități de export), nu poate ușor să renunțe la prestigiul de care are nevoie în bazinul dunărean ca principal stat pe Dunăre și ca putere garantă a României".

Deși în unele cercuri politico-diplomatice se vorbea despre o posibilă răsturnare a raporturilor germano-sovietice, Grigore Gafencu rămâne la părerea că acest lucru, dacă se va întâmpla, va fi într-un timp îndepărtat. Părere ce se bazează și pe recentul tratat economic germano-sovietic.

Toate acestea, constată Gefencu, „ne duc la concluziile următoare, care au, pentru țara noastră, o deosebită însemnătate:

I. Presiunea exercitată de Rusia asupra țărilor răsăritene prinse între puterile centrale și U.R.S.S., împinge aceste țări, în mod firesc, spre Germania. Cu cât însă apropierea de Germania e mai strânsă, cu atât Rusia se crede mai îndreptățită să-și întărească prin noi presiuni pozițiile ei defensive; și cu atât mai mult crește, în urma neliniștei rusești, dependența țărilor de mijloc față de Germania. Independența acestor țări era chezășie de liniște și siguranță pentru imperiile vecine. Nesiguranța generală crește în măsura în care scade independența țărilor de mijloc. Iar pentru aceste țări, însăși existența lor, care până acum era o problemă de echilibru, ajunge să fie o problemă de împărțire și de tranzacție.

II. Libertatea de acțiune a țărilor de mijloc e cu desăvârșire stânjenită prin faptul că în ciuda rivalităților dintre marile puteri vecine — rivalități care apasă asupra condițiilor de viață a acestor țări — există între Germania și U.R.S.S. «o colaborare activă și amicală» care le îndeamnă să privească toate problemele ce le-ar putea despărți sub unghiul unor soluții de compromis. Și aceste soluții, care se caută în cadrul general al raporturilor germano-ruse și fără a ține seamă de fiecare problemă în parte, se găsesc deseori în dauna intereselor statelor de mijloc. Acțiunea diplomatică a acestor state, care e legată de interese și de posibilități naționale, e veșnic depășită printr-o acțiune care trece peste capul ei și impune soluții care corespund unor necesități din afară.

III. Situația internațională atât de neprielnică pentru statele de mijloc nu s-ar putea schimba decât dacă ar exista posibilitatea unei înțelegeri în Apus. Deși termenii unei asemenea înțelegeri nu ar fi cu neputință de găsit, și deși pregătirile americane vădesc tot mai limpede necesitatea unei soluții «europene» care să salveze Europa de cele mai grele tulburări — totuși prăpastia se adâncește tot mai mult în Apus, în timp ce noul acord germano-sovietic pare să dovedească — așa cum scriu cu o neobișnuită căldură ziarele sovietice — că amicala colaborare răsăriteană e mai însuflețită ca niciodată de spirit de înțelegere și de încredere..." ■

Marian ȘTEFAN

ROMÂNIA LA FINALUL...

(Urmare din p. 16)

vania de Nord; din contră, administrația locală a acestui teritoriu fiind deficitară, Ungaria a trebuit să investească capitaluri. Concluzia era că Ungaria este aceea care ar trebui să primească de la noi restituiri și reparații pentru aceste investiții.

După cum am arătat, Conferința nu ne-a admis la beneficiul clauzelor admise pentru Iugoslavia și Cehoslovacia în ce privește restituțiile, socotind că, în calitatea noastră de stat fost inamic, nu putem avea aceleași drepturi.

Un singur avantaj a decurs din respingerea cererilor noastre: tot așa cum au fost lăsate să cadă cererile noastre, tot astfel au fost lăsate să cadă cererile ungare față de noi, adică cererile ca să fim obligați la tratative directe pentru toate chestiunile în litigiu (chestiuni financiare, hidrotehnice, de trafic frontalier, de tranzit etc.) și în caz că nu s-ar fi obținut rezultate prin tratative directe, chestiunile să fie supuse arbitrajului celor patru mari.

Astfel, cererile ungare fuseseră, de altfel, punct cu punct, combătute printr-un memoriu român. Argumentarea noastră era: suntem gata să tratăm, dar nu sub opresiunea unei instanțe internaționale și numai după încheierea păcii.

Acum ungurii vor veni, desigur, să ceară aceste tratative și guvernul nostru va avea să-și decidă atitudinea.

Rămâne să vă vorbim de clauzele militare ale tratatului și de restul dispozițiilor inserate în favoarea populației evreiești. Colegul meu, Christu vă va expune, de partea sa, lucrările relative la clauzele economice și semnificația lor. ■

(Va urma)

ISTORIA LA FESTIVALUL INTERNAŢIONAL AL FILMULUI

CRISTIAN POPIŞTEANU

Memoria secolului, Memoria lumii, Memoria umanităţii, Memoria vieţii, Memoria oamenilor şi a istoriei — iată tot atâtea definiţii ale filmului ce-l fac să rivalizeze cu vechile cronici şi cu istoriografiile cele mai moderne. Ţinând seamă de *influenţa* copleşitoare a imaginii asupra minţii omeneşti (oricât ar fi de răspândită cartea de istorie, tot filmul, iar în ultimele patru decenii televiziunea au captat şi captează atenţia cvasiunanimităţii locuitorilor planetei noastre) realizatorii şi producătorii au adoptat şi adaptat istoria ca *izvor principal* al filmului. Oriunde şi oricând veţi găsi că până la o treime din filmele produse de-a lungul secolului se inspiră din istorie. Istoria naţională şi cea universală, preistoria şi istoria ce vine, scenariştii, realizatorii şi producătorii scotocesc trecutul, prezentul şi viitorul spre a-l transcrie în imagini.

Nimic mai firesc ca ecranul competiţiilor internaţionale cele mai importante să includă de fiecare dată filme despre istorie (de câţiva ani există şi câteva festivaluri ale filmelor istorice). Din 1970 şi până la actuala ediţie de la Cannes, ce se ţine între 10-22 mai, deci într-un sfert de secol la festival au rulat peste 200 de filme istorice, dintre care 27 au fost răsplătite cu diferite premii. Iată-le: 1970 — Marele Premiu — *M.A.S.H.* (Robert Altman — S.U.A.); 1971 — *Sacco şi Vanzetti* (Giuliano Montaldo, Italia); *Joe Hill* (Suedia — Bo Widerberg, care în 1969 fusese premiat pentru *Adalon 31);* 1972 — *Clasa muncitoare merge în Paradis* şi *Cazul Mattei* (Elio Petri şi Francesco Rosi — Italia, care este elogiată pentru calitatea interpretării lui Gian Maria Volonte), *Solaris* (U.R.S.S. — Andrei Tarkovski, al cărui film fluviu *Rubliov* l-am admirat în 1969, când a fost adus sub presiunea Comunităţii mondiale a cineaştilor şi prezentat în afara competiţiei); 1974 — *Conversaţia* (Francis Ford Coppola — S.U.A.) şi *1001 nopţi* (Pier Paolo Passolini); 1975 — *Cronica anilor de fum* (Lakhdor Hamina, primul cineast algerian care ia Palme d'Or) *Secţiunea Specială* (Costa Gavras pentru Franţa, căreia i-a mai adus prin Jean Louis Trintignant un premiu pentru *Z* în 1969). În 1977, un scandal a atras omiterea din Palmares a filmului lui Ettore Scuola *O zi particulară*, excepţională cronică a vieţii complicate a oamenilor în timpul lui Mussolini. 1978, *Întoarcerea acasă* (Hal Ashby S.U.A.); 1979 aduce iar lui Coppola Marele premiu pentru *Apocalipsul acum* dar şi lui Andrei Mihalkov-Koncialovsky pentru *Siberiada.* Statele Unite mai iau un premiu de interpretare feminină — Sally Field — la filmul lui Martin Ritt *Norma Rae;* Japonia lui Kurosawa este încoronată cu marele premiu pentru *Kagemusha* în 1980; 1981 — *Omul de Fier,* capodopera lui Wajda, filmul anti-Stalin prin excelenţă, este declarat marele câştigător, în vreme ce la Moscova, iritată de afirmarea mişcării Solidaritatea, ziarul guvernului sovietic scrie că „a fost un act pur politic destinat a recompensa un film antisocialist", iar răscolitorul *Mephisto,* despre pactul artistului cu totalitarismul, al maghiarilor Istvan Szabo şi Peter Dobai, primeşte premiul pentru scenariu; 1982 — Costa Gavras primeşte din nou Palme d'Or pentru *Dat dispărut;* din nou Ungaria şi din nou Istvan Szabo primesc un premiu (al juriului) pentru *Colonelul Redl (Magazin istoric,* nr. 6/1994); iar Argentina culege premiul de interpretare feminină prin Norma Alesandro din *Historia Oficial* — regia Luis Pereuzo; 1986 — *Misiunea* lui Roland Joffé din Anglia, *Sacrificiul* lui Andrei

1955. Festivalul Internaţional al Filmului de la Cannes: François Mitterand (x) împreună cu Robert Favre Le Bret, preşedintele Festivalului, urcând treptele palatului premierelor

Tarkovski care însă nu mai trăia în U.R.S.S., și denunța tragediile umane din propria patrie, *Rosa Luxemburg* a Margarethei von Trotte aduc suflul istoriei în palmaresul final; 1987 — *Căința*, de Tengur Abuladze, aruncă o nouă sfidare artistică anilor stalinismului în Georgia sovietică; 1988 — nici un film istoric în palmares, în schimb, se inaugurează linia directă: T.G.V. (Trenul de mare viteză) Paris-Cannes. 1989 — iugoslavul Emir Kusturica (bosniac) își vede filmul *Vremea țiganilor* recompensat cu premiul pentru regie; 1990 — *Interogatoriul* lui B. Bergojsky aduce premiul de interpretare feminină pentru Krystyna Janda, iar lui Gérard Depardieu cel de interpretare masculină pentru Cyrano de Bergerac.

Din 1991, Direcția Festivalului Internațional al Filmului și-a onorat nu doar gentilețea ci și memoria, reinvitându-mă la Cannes. Am putut astfel să știu de ce *Europa* de Laes von Trier (Danemarca) a reprezentat istoria continentului nostru rupt în două după 1945; în 1992, România revine pe ecranul de la Cannes prin Lucian Pintilie *Stejarul*, iar în 1994 prin *O vară de neuitat;* 1993 — China primește primul ei mare premiu prin *Adio, concubina mea* (și repetă performanța în 1994 cu *A trăi);* 1994, alături de China, același Andrei Mihalkov-Koncealovski care luase cu ani în urmă premiul pentru *Siberiada*, triumfă acum prin *Soarele amăgitor*, cu o neînduplecată și subtilă dezvăluire a sistemului de teroare al securității sovietice, căruia i-au căzut victime chiar eroii armatei roșii.

Simpla evocare a defilării filmelor despre ieri, azi și mâine, la Cannes, ne convinge că, de fapt, istoria a devenit de la început materia primă a celei de a șaptea arte, ajunsă centenară, dar de o tinerețe și o vigoare tehnologică și artistică fără cusur. O istorie a festivalului de la Cannes nu ar fi mai puțin o istorie a filmului, pentru că acolo s-a născut o capitală a cinematografului fără frontiere, o capitală a culturii și civilizației vremurilor noastre, pe care ați putut-o privi o clipă. Mai mult ca oricând, Cannes-ul este azi un Festival fără frontiere din care ne vine, în fiecare lună mai, un mesaj de universalitate. Chiar dacă filmele premiate acoperă (și nu se putea altfel) doar un mic procent din producția istorică prezentă la Cannes, nu pot să nu amintesc măcar câteva dintre filmele ajunse în Festival în ultimii ani: *Prezumția de vinovăție* (Lista neagă, Mccharthistă S.U.A.), *În afara vieții* (Liban), *Patrioții* (Franța — Israel), *Louis, copilul rege* și *Regina Margot* (Franța), *Asasinarea ultimului țar* (Rusia a trimis acest film în 1991, după ce în 1939 fusese programat — dar n-a sosit), *Lenin în 1918*, dar în 1966 a rulat *Lenin în Polonia* al lui Serghei Iutkevici — deci sic transit gloria mundi și pe ecranul Festivalului de la Cannes. ■

COPERTELE

① Din veacul trecut, Carol Pop de Szathmari ne transmite portretul unei distinse și frumoase membre a familiei Bibescu (Maria, soția domnitorului muntean Gheorghe Bibescu), familie al cărei renume va fi sporit și prin opera și activitatea celei pe care scriitorul francez GHISLAIN DE DIESBACH avea s-o numească „ultima orhidee" **(Iubirile Marthei Bibescu,** p. 66)

② Bucureștii mijlocului de veac trecut: acuarelă tot de Carol Pop de Szathmari, reprezentând biserica Sf. Spiridon, lăcaș de cult al Capitalei, martor al multor evenimente semnificative din viața Bisericii Ortodoxe Române, cum a fost și Sfânta Liturghie închinată împlinirii a 110 ani de la recunoașterea autocefaliei și a 70 ani de la înființarea Patriarhiei Române, oficiată la 5 februarie 1995, în prezența reprezentanților tuturor eparhiilor, de ierarhii Sfântului Sinod

③ Din cronica ilustrată a luptelor românilor pentru consfințirea Independenței în războiul din 1877-1878: bătălia de la Schit (Rahova), detaliu dintr-o litogravură de epocă **(1877-1995. Un ziarist belgian elogiază ostașul român,** p. 81)

④ Dintotdeauna metaforele artiștilor, străbătând prin Timp și Istorie, vin către noi încărcate de sensurile unor adânci semnificații umane. Precum această **Floră,** a lui Botticelli, din urmă cu cinci secole, care pare a evoca nu numai bucuria unei eterne Primăveri, ci și binefacerile Păcii spre care, dintotdeauna, omenirea și-a îndreptat speranțele, mai ales în vremuri de cumplite încercări, cum au fost și anii tragici ai celui de-al doilea război mondial, conflagrație care, pe continentul european, s-a încheiat, în urmă cu cinci decenii, într-un 9 mai-florar **(Istoria merge mai departe,** p. 2)

PLANȘELE

Mărturii fotografice-document din anii când românii, alături de popoarele continentului, au traversat calvarul celei mai mari conflagrații cunoscută vreodată de omenire. ① Un nou contingent de recruți depune jurământul **(stânga sus);** doi aliați — Antonescu și Hitler **(dreapta sus):** copertă a revistei **Realitatea ilustrată,** din februarie 1942); „A început războiul și pentru români" — în București, la 22 iunie 1941. ② Pe frontul din preajma Chișinăului **(sus);** cavaleriști la Bug **(mijloc),** regele Mihai I(x) la Sevastopol. ③ Coloană de infanteriști în marș spre Târgu Mureș **(sus),** luptând pentru eliberarea Budapestei **(mijloc)** și pe frontul din Cehoslovacia. ④ Militari români la Schonbrunn (Viena, **sus);** imagine de la demonstrația din ziua de 9 mai 1945 de la București **(România la finalul celui de-al doilea război mondial în Europa,** p. 12)

Cronică în imagini: 1941—1945

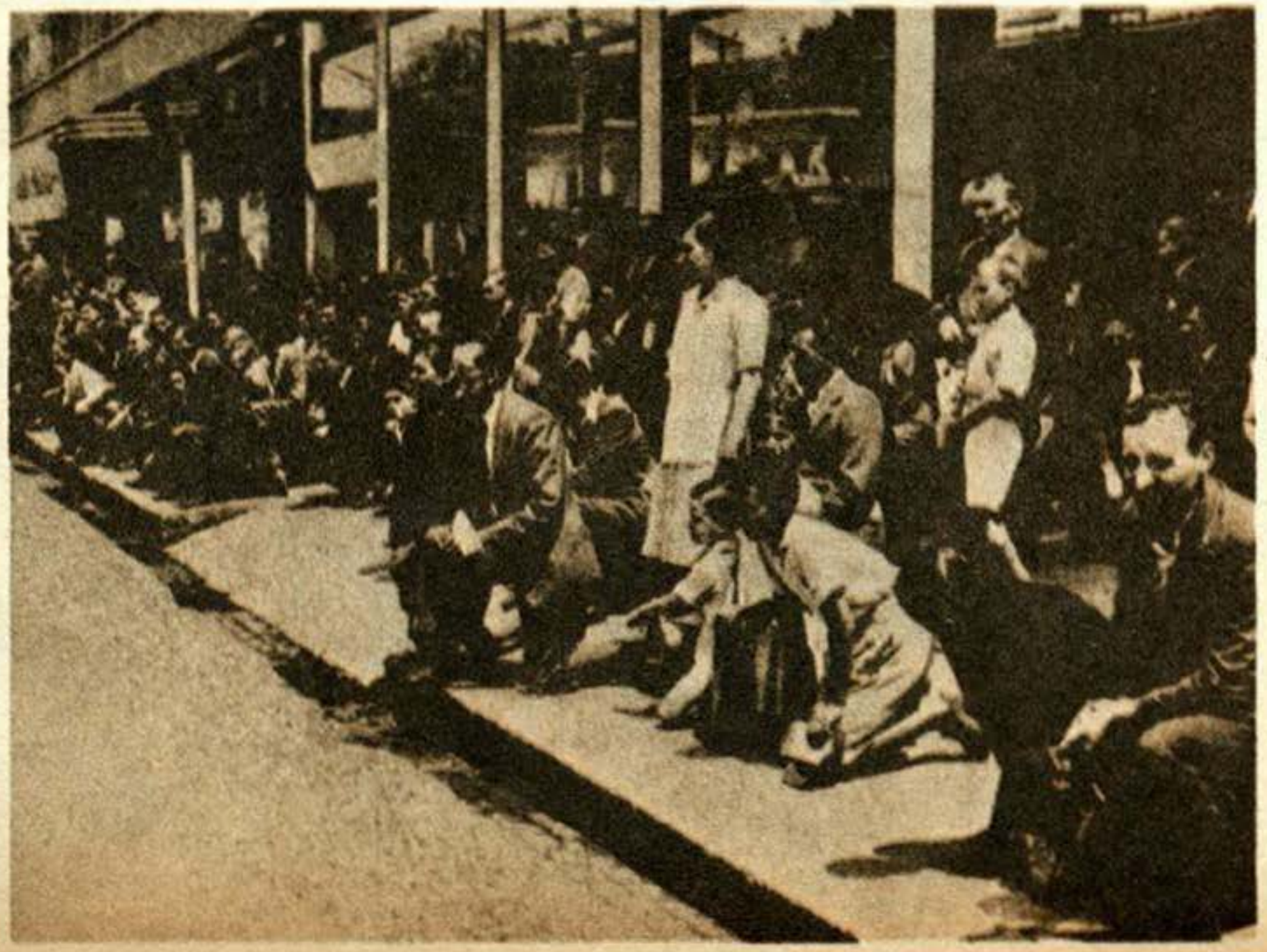

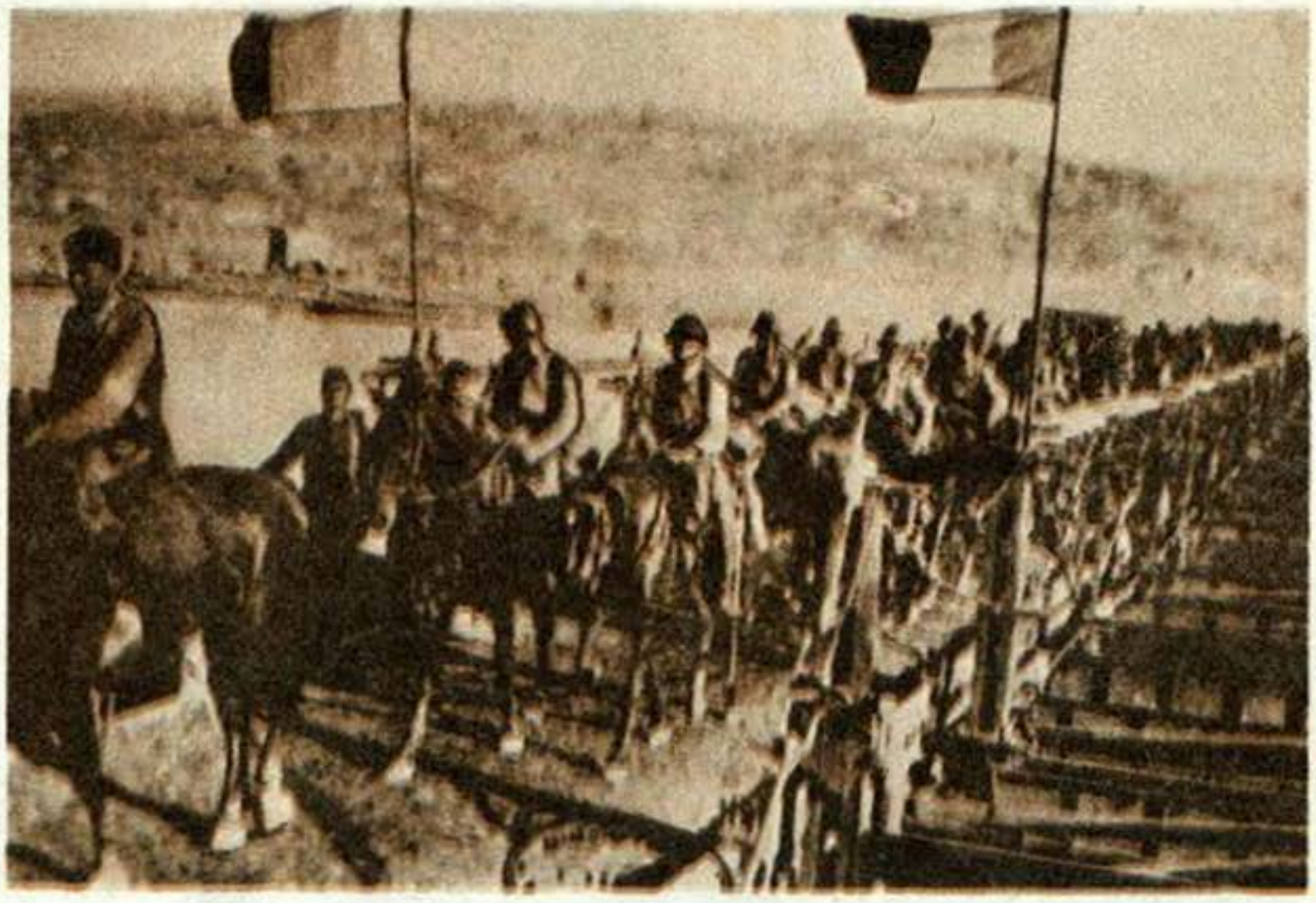

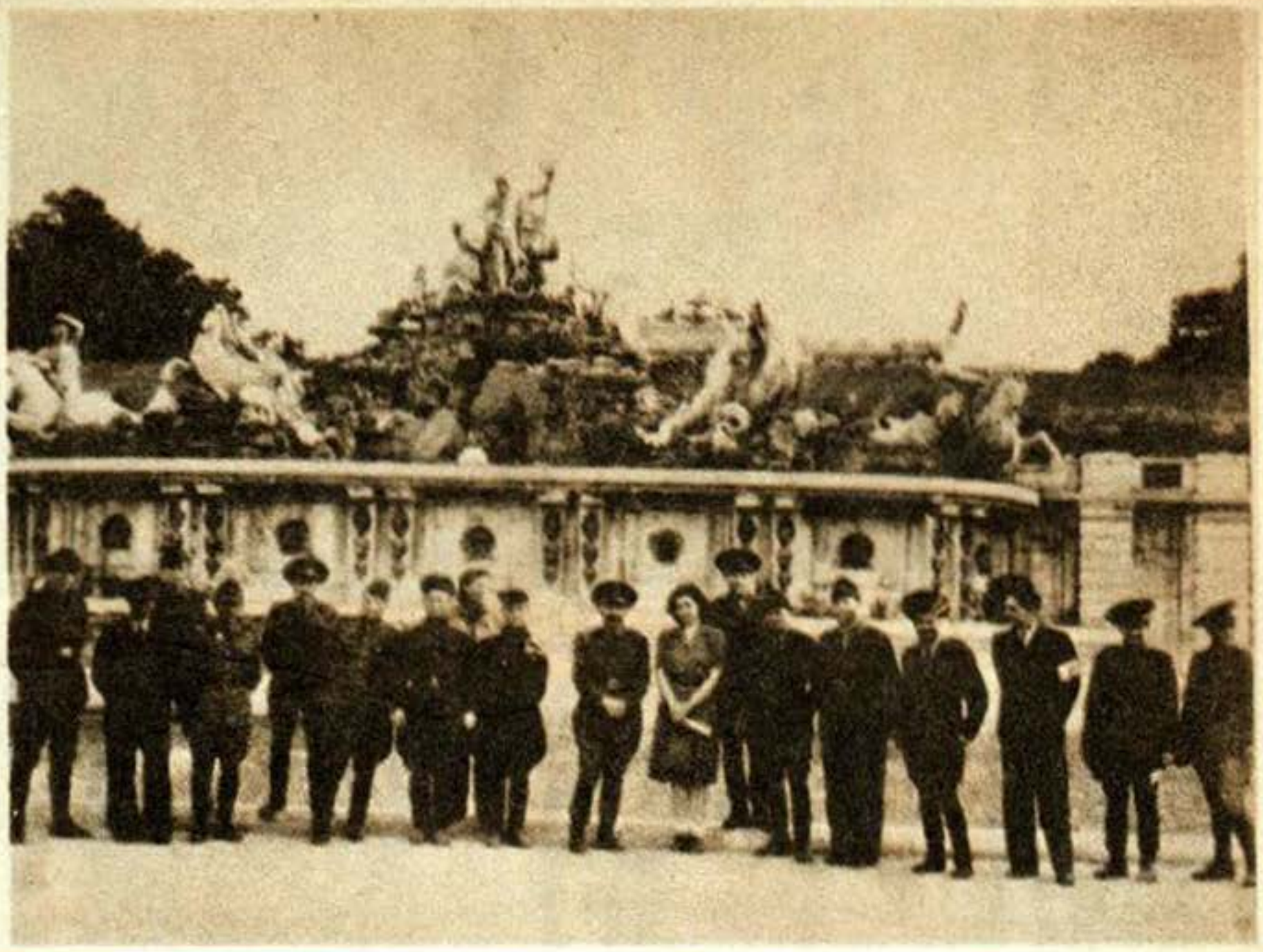

C.F.R.
TRAIASCA
ARMATELE-ALIATE
DESROBITOARE
TRAIASCA
PACEA

UN OM ŞI O ERĂ: KONRAD ADENAUER

Fatalmente conturat din motive de spaţiu doar în linii mari, acest portret — început în numărul anterior al revistei — al unei personalităţi care a înrâurit vreme de mai multe decenii evoluţia ţării sale — şi nu numai a ei — este mereu pândit de nevoia de a lăsa, deliberat, deoparte trăsături ce ar merita, indubitabil, dezvoltări mai circumstanţiate. Vom trece deci în zbor planat peste cei şaisprezece ani în care Konrad Adenauer a fost primar al Köln-ului — căci în 1929 el a fost reinvestit prim-magistrat al frumosului oraş, e adevărat cu o majoritate de numai un vot, din cauza unor împrejurări care nu mai interesează acum — şi peste înfăptuirile sale în această calitate, ale căror urme pot fi regăsite până astăzi. Vom stărui, în schimb, asupra unui episod, din aceeaşi perioadă, definitoriu deopotrivă pentru omul Adenauer şi pentru gândirea sa politică.

DUMITRU HÎNCU

La Köln — vioara întâi

În mai 1926, după căderea cabinetului Luther, el a fost chemat brusc la Berlin de conducerea Centrului, care i-a oferit postul de cancelar. După convorbiri atât cu proprii săi prieteni politici, cât şi cu partidele social-democrat şi popular (Volkspartei) Adenauer şi-a dat însă seama că, dacă ar accepta propunerea, ar fi, de fapt un şef de guvern fără autoritate reală. Căci nu l-ar fi putut clinti din fruntea Ministerului de externe pe Gustav Stresemann (*Magazin istoric*, nr. 1/1993), care, după perfectarea planului Dawes (1924) — ce a adus Germaniei creditele necesare pentru refacerea ei economică — după pactul de la Locarno (1925) — care a reinserat Germania în concertul european — şi după primirea ei în Societatea Naţiunilor — se bucura de un prestigiu extraordinar. Iar fără Stresemann şi fără consimţământul partidului său, Volkspartei, constituirea unui guvern viabil ar fi fost irealizabilă.

Ce-i reproşa, totuşi, Konrad Adenauer lui Gustav Stresemann? Între cei doi existau deosebiri de vederi şi în abordarea problemei renane, dar principalele divergenţe priveau rolul Germaniei în Europa. Gustav Stresemann urmărea ca printr-o înţelegere cu Rusia, un aşa numit „Locarno răsăritean" — cum se spunea în epocă — să corecteze o apropiere unilaterală, şi deci şi o eventuală dependenţă de puterile occidentale, continuând într-un fel politica bismarckiană a „ţării de mijloc", între Vest şi Est. Adenauer era, însă, de pe atunci un partizan manifest, neechivoc, al înţelegerii cu Vestul, idee pe care, după două decenii avea să o aşeze la temelia întregii sale activităţi de cancelar şi de ministru de externe al republicii de la Bonn.

E drept, o parte dintre biografii săi cred că refuzul lui Adenauer s-a întemeiat şi pe un considerent de ordin personal: la Köln, ca primar, el era vioara întâi, în timp ce la Berlin, chiar dacă ar fi beneficiat în Reichstag de o majoritate stabilă — ceea ce nu era deloc sigur în jocul politic de atunci —, ar fi fost mereu al doilea. Într-adevăr, conform Constituţiei de la Weimar, principala putere în stat era deţinută de preşedintele ţării, în speţă de feldmareşalul prusian von Hindenburg, iar Adenauer nu se înţelegea deloc mai bine cu el decât cu prusianul Stresemann.

În imagine: la aniversarea celor 50 de ani de la eliberarea Franţei, Monetăria Parisului a editat o serie excepţională de monede de aur şi argint, intitulată *La liberté retrouvée*, ce evocă mari figuri şi evenimente marcante ale perioadei. Între ele şi această monedă, dedicată tratatului de cooperare franco-germană (1963.)

Oricum, cert este că Adenauer, deşi ambiţios şi dornic de putere, a avut tăria de caracter ca, dintr-un motiv sau altul, să respingă o ispită căreia prea puţini oameni politici i-ar fi rezistat.

Arestat de trei ori

În cursul teribilei crize economice care a debutat în 1929, populaţia din Köln a avut, poate, mai mult de suferit decât cea din alte zone ale Germaniei. Din 750 000 locuitori, circa 160 000 trebuiau să se mulţumească cu ceea ce le putea oferi ajutorul public. Şi totuşi, chiar în aceste condiţii marea majoritate a populaţiei a rămas imună la agresiva demagogie socială a nazismului. De aceea, când Hindenburg i-a predat puterea lui Hitler, primarul Kölnului, bun cunoscător al sentimentelor concetăţenilor săi, a refuzat orice compromis cu noii stăpâni. N-a permis ca pe acoperişul Primăriei să fie arborat steagul nazist cu crucea încârligată, sub cuvânt că neutralitatea pe care i-o impunea funcţia sa nu-i îngăduia să privilegieze insemnele unui partid. Iar când, la 17 februarie 1933, proaspătul cancelar a venit în prima sa vizită la Köln, Adenauer nu s-a dus să-l întâmpine la aeroport, încât Hitler şi-a continuat drumul, spre Godesberg.

Două zile mai târziu, la Köln urma să fie organizată o mare întrunire hitleristă, însoţită de o defilare a batalioanelor S.A. şi S.S. Populaţia fusese chemată să pavoazeze casele. În dimineaţa acelei zile, când Adenauer a fost informat că pe cei doi piloni ai podului Köln-Deutz, construit sub primariatul lui, au fost arborate, în cursul nopţii, steaguri naziste, el a dispus scurt: „Trimiteţi la pod muncitori să dea jos steagurile. Să fie apăraţi de poliţie. Şi dacă S.A.-ul sau S.S.-iştii întreabă de ce, spuneţi că din dispoziţia mea şi că eu am dat ordin să fie coborâte steagurile, pentru că au fost agăţate acolo fără aprobarea municipalităţii".

Nu-i de mirare deci că, numaidecât după aceea, naziştii locali au iniţiat o violentă campanie împotriva primarului — care s-a putut astfel convinge de efectele pe care le are manipularea maselor, cu mult înainte ca termenul să intre în uzul curent al mass-mediei şi al politologilor. La început, a fost acuzat de proastă gospodărire, de risipă şi chiar de necinste, iar în cursul colectelor organizate pe străzi, naziştii spuneau trecătorilor: „Orice ban e o lovitură împotriva lui Adenauer". După care au urmat ameninţări cu moartea, diurne şi nocturne, şi când Adenauer s-a plâns şefului poliţiei, s-a ales doar cu răspunsul: „Fără ordine de la Berlin, nu pot face nimic". Drept care, Adenauer şi-a adăpostit familia pe la cunoscuţi şi prieteni şi a plecat în capitala Reichului să înainteze un protest formal lui Göring, noul ministru de interne al Prusiei. Spera ca în câteva zile să fie înapoi şi luase măsuri în consecinţă, dar nu s-a mai întors la Köln decât după doisprezece ani, într-un oraş distrus de bombardamente în care, în locul Primăriei, era un morman de moloz.

Căci Göring nu numai că l-a destituit, că i-a confiscat contul la bancă, dar i-a şi interzis să mai calce în zona Kölnului. În primul moment, Adenauer şi-a găsit un adăpost provizoriu în locuinţa de serviciu pe care o deţinuse ca preşedinte al Consiliului de Stat al Prusiei, iar un prieten din Köln, industriaşul evreu Danny Heinemann, i-a împrumutat 10 000 de mărci; apoi un coleg de liceu, abatele Ildefons Herwegen, l-a găzduit în mănăstirea pe care o păstorea.

Curând, însă, în împrejurimi a început să se şoptească că fostul primar din Köln se ascundea în mănăstire; încât, spre a-l feri pe abate de eventualele neplăceri, Adenauer a plecat de acolo şi a închiriat, pentru el şi familie, o mică vilă, în Naubabelsberg, lângă Berlin. O vreme a fost tentat să creadă că naziştii l-au uitat. Dar în seara zilei de 30 iunie 1934, ziua înecării în sânge a pretinsului putsch al lui Röhn[1] vechiul complice al lui Hitler, Adenauer a fost arestat de Gestapo; interogat, ameninţat cu tortura, dar după 48 ore eliberat fără nici o explicaţie. A doua oară va fi arestat la 23 august 1944, sub bănuiala că a avut legătură cu organizatorii complotului de la 20 iulie acelaşi an şi, după un interogatoriu foarte dur, închis într-un lagăr improvizat în incinta Târgului din Köln.

De următoarea etapă — pentru mulţi co-deţinuţi şi cea din urmă, anume expedierea la Buchenwald — a fost însă scutit graţie lui Eugen Zander (un comunist *din speţa idealistă*, cum avea să se exprime Adenauer în memoriile sale, *Erinnerungen. 1945–1963*, Fischer Bücherei, 1967). Internat într-un spital-închisoare, n-a şovăit ca la prima posibilitate care i s-a oferit să evadeze, întărind însă astfel suspiciunile Gestapoului împotrivă-i. Încât, la 26 septembrie 1944, a fost pentru a treia oară arestat şi depus în închisoarea Brauweiller din Köln.

Acolo, cu o delicateţe de călău, comandantul închisorii l-a rugat să nu-şi ia singur zilele, întrucât i-ar pricinui neplăceri. Nedumerit — povesteşte tot Adenauer (*Erinnerungen*, p. 11) — *„l-am întrebat cum de-i venise ideea asta. Mi-a explicat că, întrucât aveam aproape 70 ani, nu mai aveam ce să aştept de la viaţă şi, deci, ar fi fost foarte posibil să-mi fac felul"*. Mulţumită intervenţiei fiului său Max, ofiţer de front, la Direcţia de Siguranţă a Reichului, Adenauer a fost, totuşi, în cele din urmă eliberat şi, fără curea la pantaloni, fără cravată şi fără şireturi la ghete, a ajuns, după multe peripeţii, înapoi la Rhöndorf.

La scurtă vreme după aceea, au intrat în Rhöndorf şi americanii. Şi chiar a doua zi s-au prezentat la Adenauer doi ofiţeri, care l-au întrebat dacă n-ar dori să preia din nou conducerea Primăriei din Köln. Războiul nu se în-

cheiase, iar trei fii ai lui — Konrad, Max și Paul — erau sub arme și ar fi fost pasibili de grave urmări. Ca atare, s-a convenit ca, pentru moment, Adenauer să funcționeze doar cu titlul de consilier oficios al comandantului american din Köln. Și după un sfert de oră, o mașină americană îi ducea pe soții Adenauer la Köln. În cartierele de pe malul drept al Rinului se mai dădeau lupte...

Timp de doisprezece ani, Konrad Adenauer visase mereu la clipa aceea. Acum, din păcate, orașul era o ruină; misiunea lui va fi deci de a-l reconstrui și — mai socotea el — în această operă se va putea bizui pe concursul americanilor. Nu i-a fost însă dat să-și îndeplinească gândul. Kölnul a trecut curând în zona de ocupație britanică, iar la 6 octombrie 1945, în urma unor intrigi, generalul Barraclough, noul guvernator militar al provinciei Renania de Nord, l-a demis pe Konrad Adenauer, ba mai mult i-a interzis chiar să mai pună piciorul în Köln.

O carieră începută printr-o înfrângere

Marea sa carieră politică postbelică a început astfel cu o înfrângere. Care, departe însă de a se dovedi până la urmă un handicap, i-a dat răgazul să se ocupe de marile probleme ale țării sale și ale continentului european, să treacă de la conducerea necontestată a unui nou partid politic, Uniunea Creștin-Democrată — deși nu de el înființat — la funcția de președinte al Consiliului parlamentar care avea să adopte Constituția și să dea astfel naștere Republicii Federale, în fruntea căreia el s-a aflat, de fapt, fără întrerupere, vreme de paisprezece ani.

Cancelarul german în diferite ipostaze: cu conducătorii sovietici Bulganin și Hrușciov la Moscova...
... între cuplul Kennedy și fiica lui...
... față în față cu tortul de la 80 de ani...

În toate aceste etape ale suișului său, Konrad Adenauer a fost, incontestabil, ajutat de un program chibzuit de-a lungul unei vieți de om și de experiența câștigată în acest răstimp. Astfel, chiar de la 5 octombrie 1945 el a putut, de pildă, declara unor ziariști, un american și un englez: *„După părerea mea, puterile occidentale ar trebui să reunească cele trei zone ocupate de ele într-o construcție statală. Cel mai bine ar fi ca rușii să nu dorească să participe, cel puțin imediat, la crearea acestui stat federal constituit din cele trei zone vestice. Pentru a satisface nevoia de securitate a Franței în fața acestui stat federal german, ar trebui ca economia acestei regiuni vestice germane să se împletească cât mai strâns cu putință cu aceea a Franței și Belgiei. Interesele economice comune alcătuiesc cea ma solidă temelie a apropierii între națiuni și a asigurării păcii".*

Să ținem seama: aceste afirmații sunt datate 1945. Acum, când sunt realități tangibile, ele par firești. Dar ani îndelungați n-au fost considerate așa nici de puterile de ocupație, nici de germani. Să ne amintim. În cursul reuniunii de la Paris a celor patru miniștri de externe ai Franței, Angliei, Statelor Unite și U.R.S.S., Molotov s-a pronunțat pe neașteptate în favoarea unității Germaniei, iar secretarul de stat american Byrnes a opinat și el pentru o considerare unitară a problemei germane, în conformitate cu hotărârile Conferinței de la Potsdam și pentru dezarmarea și neutralitatea ei timp de 25 ani. Molotov a cerut 40 ani, clauză, la care a părut să consimtă și ministrul de externe american Marshall, în cursul negocierilor de la Moscova, din 1947. În felul acesta, timp de patruzeci de ani, Germania ar fi fost menținută sub o curatelă internațională.

Și să nu uităm că la un moment dat W. Churchill sugerase ca Germania să fie divizată în 300 stătulețe. Așa se înfățișa dar atunci realitatea! Ca să nu mai vorbim că în toate conferințele internaționale din vremea aceea Franța opunea un *Nu* categoric oricăror tendințe de unificare a zonelor de ocupație.

Majoritate uri vot

A intervenit însă războiul rece, iar americanii și englezii au început să-i preschimbe, treptat, pe germani din inamici în colaboratori și apoi în aliați. Konrad Adenauer n-a avut însă nevoie decât să fie consecvent cu sine însuși. Și după ce, la 15 sep-

În vizită la Moscova

În septembrie 1955, apariția în presa română (concomitent cu cea sovietică) a textelor integrale ale cuvântărilor șefilor delegațiilor guvernamentale la tratativele de la Moscova dintre U.R.S.S. și R.F.G. avea efectul unei bombe. O asemenea libertate era atât de rară, încât căpăta virtuțile unei excepții ideologice și politice de neînțeles (procedeul se mai aplicase doar parțial în 1954, cu ocazia Conferinței de la Geneva pentru Indochina, și în iulie 1955, când se publicaseră integral textele cuvântărilor miniștrilor de externe ai U.R.S.S., S.U.A., Angliei și Franței, reuniți la Geneva într-un prim moment de destindere internațională, după moartea lui I.V. Stalin).

Cenzura atotputernică și omniprezentă fusese abolită pentru o clipă, dintr-o dispoziție venită de la cel mai înalt nivel al ierarhiei comuniste. A fost un moment de uluire pentru toți cititorii Scânteii, **cu atât mai surprinși, cu cât pozițiile cancelarului Konrad Adenauer nu menajau deloc susceptibilitățile sovietice (de înțeles, de altfel) și mai ales suspiciunea lor maladivă și poziția de forță. Atunci și-a cucerit pentru prima oară acest om de stat german admirația în România.**

Iată de ce în completarea biografiei sale istorice am ales spre republicare — drept documente revelatoare — intervențiile sale la convorbirile de la Moscova, desfășurate în 10 septembrie 1955.

„Domnule președinte al Consiliului de Miniștri,

Înainte de a da cuvântul ministrului Afacerilor Externe, îngăduiți-mi să mă opresc asupra unor puncte din declarația dvs. și să răspund la ele.

Salut declarația dvs. potrivit căreia și dvs. ați adoptat punctul de vedere că toate problemele trebuie să fie discutate cu cea mai deplină sinceritate. Și într-adevăr așa stau lucrurile. Dacă după toate cele întâmplate există dorința de a obține din nou normalizarea relațiilor, în acest caz se impune de la început să spunem deschis tot ce avem pe inimă.

La începutul cuvântării dvs. domnule președinte al Consiliului de Miniștri, ați descris suferințele poporului sovietic în timpul ultimului război. Recunosc sincer că de pe urma acestui război poporul sovietic a avut extrem de mult de suferit. Dar dacă dvs. spuneți că „poporul german se afla într-o altă situație, îmi voi permite să atrag atenția că Hitler și adepții lui nu pot fi identificați cu poporul german. Există o foarte mare parte a poporului german care în sinea sa a condamnat hitlerismul, care a condamnat întreg acest război și în primul rând

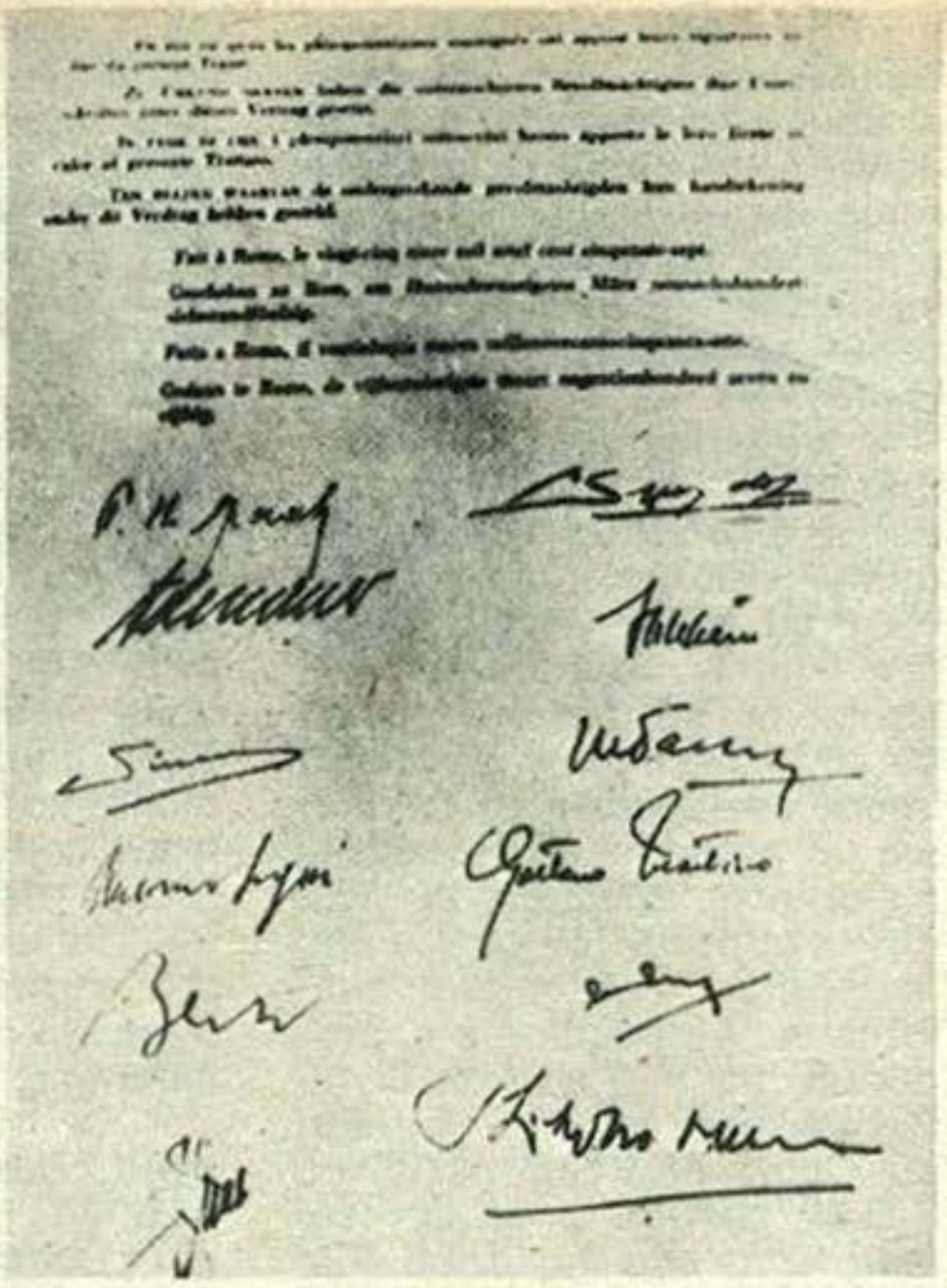

... şi în momentul semnării Tratatului de la Roma, prin care s-a creat Comunitatea Europeană (martie 1957). Alături: semnăturile participanţilor

fărădelegile săvârşite de hitlerism. S-ar putea să se afirme aici că despre poporul german se poate vorbi numai ca un tot. Or, domnule preşedinte al Consiliului de Miniştri, sarcina noastră este de a ajunge actualmente la o înţelegere cu acea parte a poporului german care întotdeauna înainte, cât şi acum, a respins cu dezgust toate aceste lucruri.

Aţi spus în continuare că în Germania se vorbeşte despre „poziţia de forţă". Cred că aici are loc o foarte mare neînţelegere. Nimeni nu-şi închipuie în Germania că pot fi duse tratative cu Uniunea Sovietică „de pe poziţii de forţă". Consider că în privinţa tuturor acestor chestiuni trebuie să se ţină seama de situaţia generală din lume şi de situaţia generală din Europa, iar nu numai de relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Republica Federală. Nu trebuie să se uite că statul nostru este lipsit de apărare şi de garanţii. Republica Federală a fost complet dezarmată şi ocupată şi se afla în condiţiile nesiguranţei şi ale conflictelor ameninţătoare. Şi ţările nu prea mari, cum este Republica Federală, trebuie să aibă posibilitatea de a se apăra, tot aşa cum R.D. Germană s-a supus acestei necesităţi.

Dvs. aţi vorbit în continuare, domnule preşedinte al Consiliului de Miniştri, despre prizonierii de război. Îmi voi îngădui să atrag atenţia că în declaraţia mea de ieri cuvântul „prizonieri de război" n-a fost deloc folosit. Am evitat acest cuvânt în mod intenţionat. La o examinare mai atentă a celor spuse de mine, veţi putea constata că am vorbit mai curând despre toate persoanele „reţinute". Dvs. aţi vorbit despre „criminalii de război" şi despre sentinţele tribunalelor sovietice. Cazuri similare avem de asemenea şi în relaţiile cu Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa. Acolo însă s-a înţeles că sentinţele pronunţate de tribunalele acestor ţări în prima perioadă după război n-au fost libere de factori emoţionali, de atmosfera din acel timp, că şi martorii erau influenţaţi de aceasta; că întreaga atmosferă din acea vreme n-a favorizat pronunţarea unor asemenea sentinţe, cum ar putea fi pronunţate după o examinare cu calm a întregului material faptic. Din aceasta s-au tras concluziile şi, prin graţiere, termenele de detenţiune au fost reduse aproape pentru toţi condamnaţii.

Domnule preşedinte al Consiliului de Miniştri, după cum ştiţi, desigur, ziarul londonez *Times* a scris că la aceste tratative noi doi ne-am asuma, într-o anumită măsură, rolul unor crainici ai antichităţii, care îşi strigă în gura mare lipsurile reciproce pe care ar vrea să le lichideze. Cred că noi nu trebuie să ne erijăm un asemenea rol, ci să ne străduim cu toată sinceritatea ca, după o examinare calmă, să ajungem cu adevărat la un acord. Este adevărat că trupele germane au invadat Rusia. Este adevărat că s-au întâmplat multe lucruri rele. Este de asemenea adevărat că după aceea şi armatele ruseşti apărându-se - recunosc aceasta fără doar şi poate - au venit în Germania şi că atunci, în Germania, în timpul războiului, s-au produs multe lucruri oribile. Cred că dacă dorim să păşim într-o nouă

tembrie 1949, nou întrunitul Bundestag l-a ales cancelar al abia înființatei republici federale — din nou cu o majoritate de un singur vot, mulțumită și sprijinului creștinilor sociali din Bavaria — a început să-și pună în aplicare ideile sale.

În alegerile de la 6 septembrie 1953, partidul lui Adenauer a recoltat 45 la sută din totalul voturilor, iar cele din 1957 au însemnat un adevărat triumf. Niciodată până atunci nu se mai întâmplase ca în cadrul unor scrutinuri libere desfășurate în Germania un partid să dobândească majoritatea absolută, cu 50,2 din opțiunile electoratului. Împreună cu Adenauer, majoritatea germanilor s-a pronunțat, în felul acesta, în favoarea unor strânse legături cu Occidentul Europei și cu S.U.A. dar și a reînarmării Germaniei și a încadrării ei în alianța NATO și în Comunitatea Europeană, pentru economia socială de piață, ale cărei efecte începuseră a fi simțite de straturi tot mai largi ale populației, exprimate prin moneda stabilă și puternică, prin mari excedente la exporturi, prin creșterea salariilor și pensiilor, pe scurt prin „miracolul economic" pe care populația l-a asociat cu numele cancelarului.

Ritmul în care această nouă Germanie s-a integrat, în cursul „erei Adenauer", în noile realități postbelice este, ni se pare, ilustrat de câteva momente care fac de prisos orice comentariu și sunt mai presus de orice conjuncturi:

— în martie 1951 s-a produs revizuirea statutului de ocupație a celor trei zone occidentale;

— la 15 iunie 1951, ziua când consulii generali ai Republicii Federale Germania din Londra, Washington și Paris au fost ridicați la rangul de însărcinați cu afaceri, Konrad Adenauer a sosit la Roma, în prima sa vizită oficială peste hotare;

— patru ani mai târziu, în mai 1955, Germania a putut adera la NATO, concomitent cu desființarea Înaltei Comisii Aliate de Control, respectiv cu recunoașterea Republicii Federale ca stat suveran. A fost o clipă pe care Adenauer a savurat-o cu o nedisimulată plăcere, în cursul ședinței solemne a Bundestagului. Iar cu ocazia unei ceremonii desfășurate în grădina Cancelariei, după ce o companie de onoare i-a prezentat armele și el însuși a înălțat noul steag, a citat o proclamație în care, printre altele a spus: *„Suntem liberi printre oameni liberi, uniți printr-un autentic parteneriat cu puterile de ocupație de până acum"*;

— în septembrie 1955 a urmat vizita la Moscova și con-

---

perioadă a relațiilor noastre, și aceasta este o dorință serioasă a noastră în acest caz, noi nu trebuie să privim prea departe în trecut, deoarece nu ne vom crea decât piedici. Începutul unei noi perioade are ca premisă de asemenea purificarea psihologică.

Îmi voi îngădui încă, domnule președinte al Consiliului de Miniștri, să mă refer la una sau câteva fraze din declarația mea de ieri, în care am spus că poporul german în renașterea sa politică a avut nenorocirea de a se găsi într-o situație internațională care se caracterizează prin divergențe între cele patru mari puteri. Vă rog să luați în considerare că o parte considerabilă a greutăților noastre se explică prin aceea că cele patru puteri învingătoare s-au despărțit în cursul evoluției politicii lor. Cred că ieri am spus suficient de clar și precis că și noi considerăm necesară crearea unui sistem european de securitate și că și noi vom face tot ce ne stă în putere pentru crearea acestui sistem, care va oferi tuturor părților securitate și va preîntâmpina în mod real războiul".

Luând cuvântul pentru a doua oară în ședința din 10 septembrie, cancelarul K. Adenauer a declarat:

„În dimineața zilei de astăzi am avut o discuție extrem de serioasă și puteți fi convinși că delegația germană va analiza foarte amănunțit și cu seriozitate declarațiile dumneavoastră. Cu toate acestea, trebuie să revin chiar acum asupra unor declarații, deoarece mi se pare că există primejdia de a devia de la poziția pe baza căreia ne-am întrunit.

Domnul ministru al Afacerilor Externe, Molotov, a spus că aceste tratative au drept scop stabilirea de relații diplomatice normale. În conformitate cu nota guvernului sovietic din 7 iunie înțelegem în alt mod țelul întâlnirii noastre. În această notă se spune: «Guvernul sovietic consideră că interesele păcii și securității europene, ca și interesele naționale ale popoarelor sovietic și german, cer normalizarea relațiilor între Uniunea Sovietică și Republica Federală Germană».

În notă se spune în continuare: «Experiența istoriei învață că menținerea și întărirea păcii în Europa depind într-o măsură hotărâtoare de existența unor relații normale, bune, între popoarele sovietic și german». În interesul păcii în Europa și în interesele celor două popoare ale noastre am venit aici pentru a restabili relații normale și bune între popoarele noastre, și nu numai în acest scop – aceasta ar fi doar o mică parte a sarcinii noastre –, ci și de a stabili relații diplomatice normale. Mai mult, vrem de asemenea să stabilim relații *bune*. Iată de ce, domnule președinte al Consiliului de Miniștri, domnilor, am considerat că trebuie să discutăm aici despre soarta tuturor persoanelor reținute, iată de ce trebuie să discutăm aici – în numele securității europene – problema unificării Germaniei.

Trec la un alt punct. Domnul Hrușciov, precum și domnul Molotov au spus că aș fi afirmat că armata sovietică a săvârșit și ea crime după venirea ei în Germania. Declar categoric – am controlat aceasta după notele secretarului de stat Hallstein – în mod conștient și intenționat n-am spus acest cuvânt. Am spus că

secința ei directă: repatrierea ultimilor prizonieri germani din cel de-al doilea război mondial;

— la 7 ianuarie 1957, Germania a intrat oficial în Piața Comună Europeană. Câteva luni după aceea, profesorul Walter Hallstein, un apropiat colaborator al lui Adenauer, a fost ales președintele Comisiei Pieței Comune din Bruxelles, iar un an mai târziu, la 1 ianuarie 1959, au început tot acolo negocierile pentru scăderea tarifelor vamale. Piața Comună prindea trup;

— la 14 martie 1960, la New York, a avut loc cea dintâi întrevedere dintre Adenauer și primul ministru israelian Ben Gurion, o întâlnire simbolică, care a pus bazele reconcilierii istorice dintre cele două țări și popoare și ale ulterioarei lor conlucrări;

— la 20 ianuarie 1963 Konrad Adenauer a semnat la Paris împreună cu generalul de Gaulle Tratatul de prietenie și consultări franco-german, tratat ce a inaugurat o eră cu totul nouă în relațiile bilaterale ca și în construcția europeană și pe care președintele francez l-a caracterizat astfel, în iunie 1963: „Germania și Franța au încheiat una cu cealaltă, după enorme nenorociri, nu numai pacea, ci un tratat pentru a coopera. Dacă reflectăm bine asupra acestui fapt, înțelegem că ele au făcut o revoluție mondială și au dat un exemplu magnific".

Dar tot de Gaulle, cu două zile înaintea vizitei sale la Bonn, din 4 și 5 iulie 1963, cu ocazia unui dineu oferit la Palatul Elysée și în cursul căruia câțiva deputați și-au exprimat scepticismul cu privire la trăinicia tratatului franco-german, a remarcat: „Vedeți, tratatele sunt ca fetele tinere și ca trandafirii: țin atâta cât țin. Dacă tratatul franco-german nu va fi aplicat, n-ar fi pentru prima oară în Istorie".

Ceea ce l-a determinat pe Adenauer ca la sfârșitul primei întâlniri cu de Gaulle (Bonn, 5 iulie) să sublinieze în alocuțiunea sa: „Am citit că trandafirii și fetele tinere se ofilesc repede. Tinerele fete, poate. Dar, vedeți, despre trandafiri eu nu cred că este cazul. Știți că plantele cu mulți țepi sunt cele mai rezistente. Trandafirii de Rhöndorf au trecut excelent peste iarnă.

Prietenia dintre Franța și Germania este ca un trandafir care face mereu boboci și flori. Cred că această strânsă prietenie va da din nou rod. Dacă ea nu ar exista, orice inițiativă în favoarea creării Europei ar fi condamnată din start unui eșec". Cuvinte la care de Gaulle a răspuns la fel de cald și de înaripat:

la intrarea trupelor s-au produs de asemenea lucruri îngrozitoare, și ar fi just să nu aprofundăm aici aceste fapte.

Domnul ministru al Afacerilor Externe, Molotov, a spus că germanii nu au fost în stare să se elibereze ei înșiși de hitlerism, dar, domnilor, nu vă supărați pe mine pentru ceea ce vă voi spune acum, aceasta nu se referă numai la Uniunea Sovietică, ci și la o serie de alte țări. De ce marile puteri i-au dat posibilitatea lui Hitler după anul 1933 să se întărească atât de mult? Aceasta este o problemă hotărâtoare. Când mă gândesc ce onoruri i-au dat marile puteri lui Hitler, de pildă, în cadrul jocurilor olimpice de la Berlin, atunci – vă rog să mă înțelegeți – într-adevăr nu sunt în stare să-mi stăpânesc temperamentul. Nu voi uita niciodată că Hitler a săvârșit nepedepsit orice încălcare a tratatelor internaționale. Prin aceasta, acest om a devenit un erou în ochii unor germani naivi, iar acest lucru a provocat disperarea altora. S-a putut vedea – eu am urmărit aceasta din 1933 – cum s-a permis acestui om să se ridice atât de mult și noi, mă refer la guvernul federal și membrii parlamentului nostru, suntem nefericiții moștenitori ai întregii acestei situații, trebuie să încercăm – deoarece și Germania a suferit extrem de mult în timpul războiului – trebuie să încercăm să refacem Germania; trebuie să încercăm să câștigăm din nou încrederea statelor străine, precum și încrederea dumneavoastră! Știu că aceasta este o sarcină grea, ea trebuie însă rezolvată.

Acum aș vrea să spun câte ceva despre NATO. Sunt convins că dacă marile puteri vor continua să ducă și pe viitor în mod realist tratative, și în această privință bazele au și fost create, atunci cele ce s-au realizat în cadrul NATO pot și trebuie să devină un instrument al unui sistem de securitate europeană. Și cred că realizarea acestei sarcini trebuie să fie țelul unei politici mari, duse în mod realist.

Domnilor, aș vrea să vă mai spun, cu toată sinceritatea, câteva cuvinte. Credem că cunoaștem cazuri – numărul lor este destul de mare – când germanii, care au căzut în prizonierat, au fost condamnați pentru crime săvârșite de ei după încetarea operațiunilor militare. Poporul sovietic este un popor care are o inimă mare și un suflet deschis. Același lucru îl pot afirma despre poporul meu și de aceea această problemă are o importanță atât de mare pentru poporul nostru. Nu dorim nimic altceva decât ca dumneavoastră să studiați totuși împreună cu noi această problemă. Vă rog foarte mult să discutați totuși cu noi această problemă. Nu ne lăsați, vă rog, să ne întoarcem acasă cu declarația: Guvernul sovietic a refuzat în genere să discute cu noi această problemă.

Aș vrea să mai adaug ceva, domnule Bulganin. Aveți vă rog în vedere că noi, germanii, ne dăm clar seama de situația noastră geografică, și nu vă puteți imagina un alt factor mai bun care, dacă va fi făcută cândva încercarea de a se dezlănțui un război în Europa, să pledeze împotriva acestuia, deoarece vom avea de suferit cel mai mult de pe urma războiului". ■

„Desigur că Adenauer a intrat în istoria țării sale ca reprezentant al marelui capital. A fost însă un om abil: câți ani s-a menținut el la putere! Îmi amintesc un episod. Eram la masă, în timpul prânzului. Schmidt mi s-a adresat, folosind formula de partid, tovarășe «Genosse Hrușciov». Eu i-am răspuns la fel, cu «Genosse Schmidt». Auzind Adenauer nu și-a putut stăpâni o mină ironică și, repetând «Genosse Hrușciov» mi s-a adresat cu «Domnule Hrușciov, credeți cumva că la noi muncitorii vor vota pentru social-democrați? Nu, majoritatea muncitorilor Germaniei vor vota pentru mine!» Și mi-a spus câte voturi au primit social-democrații, câți muncitori sunt cuprinși în sindicatele lor, câți în partidul lui. Reieșea că majoritatea muncitorilor vor vota pentru partidul lui Adenauer. Din păcate, ăsta era adevărul. Dacă majoritatea ar fi votat pentru social-democrați, nu Adenauer ar fi condus guvernul R.F.G. Chiar și după moartea lui Adenauer, situația nu s-a schimbat...

Adenauer mi-a dăruit ca amintire un foarte bun binoclu «Zeiss». Acum, de când sunt la pensie, la plimbare, mă folosesc de el și «cu ajutorul lui Adenauer», cuprind orizontul, zăresc câmpii întinse, păduri și alte frumuseți ale peisajului din împrejurimile Moscovei. Când cei pe care îi întâlnesc mă întreabă despre binoclul meu, le spun «Cadou de la Adenauer». Simt imediat cum crește interesul lor. Desigur, facem și noi binocluri, și nu rele. Am și alte binocluri. Dar îl folosesc pe acesta pentru că este cel mai potrivit". (Nikita Hrușciov, prim-secretar al C.C. al P.C.U.S. între 1953 și 1964.)

„Dacă este adevărat că o politică nu poate subzista decât în virtutea împrejurărilor, la fel de adevărat este și că ea nu-și are obârșia decât în oameni. Domnule cancelar, care ar fi, care este partea dumneavoastră în această afirmație? Francezii cunosc și admiră această clarviziune în privința scopurilor propuse, această fermitate în tumultul agitațiilor, această măiestrie în conducerea unui mare popor care, de 14 ani, însoțesc de o manieră strălucită acțiunea dv. de om de stat. Ei vă socotesc inspiratorul, călăuza, reprezentantul unei noi Germanii, aceea pe care inima și rațiunea lor o doresc și despre care ei știu că este necesară propriei lor prosperități, securității lor și păcii.

Prestigiul cancelarului era la apogeu. Țelurile sale se împliniseră unul după altul. Și totuși, biografii săi constată că semnele declinului au început a se vădi la numai câteva luni după marea izbândă electorală din 1957. Cariera sa avea să se poticnească mai ales în fața a două obstacole pe care nu le-a putut depăși: reunificarea țării în condițiile pe care le-ar fi dorit Adenauer și crearea unei Europe supranaționale. Căci noua blocadă a Berlinului vestic instituită de Hrușciov, în noiembrie 1958, la zece ani după prima blocadă, care a adus o confruntare gravă în Europa, și gravele pericole pe care ea le-a generat au spulberat speranța lui Adenauer că un Occident mai puternic sub raport militar ar putea constrânge Moscova la concesiuni de ordin politic și i-ar putea smulge chiar aprobarea unificării germane, așa cum o vedea el.

Iar odată cu revenirea lui de Gaulle la putere în Franța, în prim plan s-a impus conceptul unei Europe a națiunilor și nu una supranațională. Aliații americani au început să-i ceară cancelarului să dea dovadă de mai multă flexibilitate, iar proprii săi partizani politici să se îndoiască că el voia cu adevărat unificarea țării prin singura modalitate posibilă: pe calea negocierilor.

Treptat, politica sa a început a fi considerată o piedică în calea destinderii dintre Apus și Răsărit, iar el însuși ca o personificare a rigidității. Vizionarul era acum etichetat ca un obtuz. Și consecințele n-au întârziat să se arate. În alegerile din septembrie 1961, democrat-creștinii au pierdut majoritatea absolută și, în schimb, au câștigat multe voturi liber-democrații, pentru că în campania electorală ceruseră înlocuirea lui Adenauer din postul de cancelar și abandonarea Doctrinei Hallstein din relațiile cu Estul, revendicare la care mai apoi au renunțat constituind o nouă coaliție cu creștin-democrații.

Konrad Adenauer și-a mai putut păstra astfel o vreme funcția, dar pentru toată lumea începea să fie tot mai limpede că el nu mai era decât un cancelar tranzitoriu. În decembrie 1962, liber-democrații au ieșit din guvern și a avut loc o nouă remaniere, iar până la urmă, la 23 aprilie 1963, sub presiunea conducerii propriului său partid, Konrad Adenauer a trebuit să anunțe că înțelegea să se retragă. Dar a făcut-o tot după propriile-i reguli: primind mai întâi vizita familiei Kennedy, făcând la rându-i vizite de despărțire la Roma și Paris, și luând încă parte la dezbaterile asupra unei eventuale participări germane la acordul de interzicere a experiențelor atomice. După care a venit 15 octombrie 1963, ultima zi a erei Adenauer.

Anneliese Poppinga, fidela secretară particulară din ultimii ani ai guvernării lui Adenauer, a povestit într-o foarte interesantă carte de amintiri apărută în 1994 (*Das wichtigste ist der Mut*, Gustav Lübbe, Verlag) această ultimă zi. Ea a culminat cu o ședință solemnă în care — în jachetă neagră, cravată de culoare închisă, nemișcat și drept ca o lumânare — Konrad Adenauer a ascultat, aparent insensibil, timp de 35 minute, discursul de adio al lui Eugen Gerstenmaier, președintele Bundestagului; la capătul căruia întreaga sală — deputați, oaspeți de peste hotare, diplomați, membri ai familiei — s-a sculat în picioare, ca împinsă de un resort, spre a sublinia ultimele cuvinte ale vorbitorului: *„Adenauer a binemeritat de la patrie"*.

Cu sănătatea tot mai șubrezită, nonagenarul a mai trăit până în 1967. Dar pentru primul cancelar al Germaniei postbelice, ceasul istoriei se oprise cu patru ani în urmă. ■

Placheta centenarului. Tattarescu

Anul trecut a fost comemorat centenarul morții pictorului Gheorghe Tattarescu (1818-1894). A fost unul dintre părinții picturii moderne românești, inițiator și fondator — alături de Theodor Aman — al învățământului artistic din București, înnoitor al picturii religioase de la noi. Deși se afla la studii în Italia, s-a alăturat cu tot sufletul revoluției de la 1848, servind-o cu mijloacele artei sale. Inspirat de nobilele idealuri pașoptiste, a realizat cunoscuta compoziție *Deșteptarea României*. Expusă la Roma în 1850, lucrarea s-a bucurat de unanime aprecieri din partea colegilor și a criticilor. Ulterior, a fost trimisă în țară, devenind una din piesele de referință ale pinacotecii bucureștene, proaspăt înființate de domnitorul Barbu Știrbei. Sunt cunoscute de asemenea portretele lui Nicolae Bălcescu și Gheorghe Magheru, pe care pictorul i-a întâlnit în Italia și în Franța, imediat după înăbușirea revoluției române.

Dar activitatea cea mai însemnată a lui Tattarescu a fost cea dedicată picturii ecleziastice, pictând 52 biserici în diverse localități ale țării.

Între alte acțiuni prilejuite de comemorarea centenarului de anul trecut, s-a aflat și *Placheta Centenarului Tattarescu*, realizată din inițiativa criticului și istoricului de artă Adrian Silvan Ionescu, având susținerea morală și materială a Inspectoratului pentru Cultură al Municipiului București.

Placheta și insigna care o însoțește au fost realizate de sculptorul Teodor Zamfirescu, cel care a creat și Placheta Centenarului Theodor Aman. Aversul plachetei îl prezintă pe Tattarescu din profil (compoziție originală, obținută prin atenta studiere a fotografiilor și autoportretelor sale), iar reversul este ocupat de textul: GHEORGHE M/TATTARESCU/ 1818-1894/ PICTOR/ PROFESOR LA/ ȘCOALA DE/ BELLE ARTE/ DIN/ BUCUREȘTI. Dimensiunile plachetei: 80x63 mm, iar ale insignei 25x20 mm. Ele au fost bătute din tombac la Monetăria Statului și sunt prezentate într-o casetă capitonată în catifea vișinie. Sunt piese pe care și le-ar dori orice colecționar.

CARȚI SOSITE LA REDACȚIE

● **Remus Rus — ISTORIA FILOSOFIEI ISLAMICE.**
Editura Enciclopedică, București, 1994, 344 pp., 2 725 lei: o primă sinteză românească despre sistemul filosofiei islamice, insuficient cunoscută la noi, mai ales prin intermediul interpretărilor occidentale.

● **Jay Conrad Levinson — GUERILLA MARKETING.**
A.S.E. World Enterprises Amerocart, Business Tech International Press S.R.L., 1994, 224 pp., 2 900 lei: cum să obții profituri mari cu investiții mici, o carte tradusă în 14 limbi.

● **Gelu Voican Voiculescu — RENÉ GUÉNON, UN MĂRTURISITOR AL PREDANIEI.**
Editura Georgiana, București, 1994, 186 pp.: pornită dintr-un „manuscris de sertar" - cum spune autorul - lucrarea este o prezentare pentru cititorul român a autorului cărții **Criza lumii moderne,** apărută la Editura Humanitas, în urmă cu doi ani.

● **Jack C. Plano, Robert E. Riggs, Helenan S. Robin — DICȚIONAR DE ANALIZĂ POLITICĂ** (traducere de **Sorin Paliga**).
Editura Ecce Homo, București, 1993, 197 pp., 4 000 lei: conceptele, teoriile și metodologiile fundamentale ce oferă o introducere în procesul analizei politice.

● **Tadeusz Dubicki — WOJSKO POLSKIE W RUMUNII W. LATACH 1939-1941.**
Warszawska Oficyna Wydawincza, Warszawa, 1994, 360 pp., + ilustr.: amplă și originală monografie despre situația militarilor polonezi care și-au găsit adăpost în România după înfrângerea Poloniei la începutul celui de-al doilea război mondial.

● **Ovid S. Crohmălniceanu — AMINTIRI DEGHIZATE.**
Editura Nemira, București, 1994, 205 pp., 2 000 lei: amintiri despre scriitori cunoscuți de criticul literar și dintre care unii au trecut deja „dincolo".

● **APOZIȚIA.**
Nr. 14-15/1992-1994, 168 pp.: ultimul număr al revistei al cărei sumar a mai fost alcătuit de întemeietorul și directorul ei, George Ciorănescu, ne-a fost trimis la redacție de doamna Galateea Ciorănescu, căreia îi mulțumim.

● **Ion Sanda — SALVAȚI PLOILE IUBIRII.**
Orfeu, 1994, 96 pp., 2 000 lei: versuri, cu dedicații speciale sau fără.

1944 - 1958
14 ANI DE PREZENTĂ MILITARĂ SOVIETICĂ ÎN ROMÂNIA

Continuăm în acest număr prezentarea punctelor de vedere formulate de doi istorici — Sergiu Verona şi Donald Falls — asupra unui moment important din istoria noastră recentă: retragerea trupelor sovietice din România, în 1958.

Aşa cum cititorii vor putea constata, între cei doi autori există deosebiri esenţiale. Astfel, în vreme ce Donald Falls subliniază faptul că România a fost singura ţară est-europeană din care sovieticii şi-au retras trupele înainte de prăbuşirea sistemului comunist, decizie primită cu mult entuziasm la acea dată de către români, fapt ce s-a datorat şi inteligenţei cu care au acţionat liderii români, Sergiu Verona pare înclinat să reducă totul la un gest de pură propagandă sovietică, înfăptuit în România tocmai pentru că aici conducerea era total aservită Moscovei[1].

S-ar putea ca viziunea lui Sergiu Verona să fi fost dominată de documentele anglo-americane pe care le-a putut consulta. Şi aici se impune o diferenţiere, foarte evidentă, între rapoartele trimise de la Bucureşti şi analizele efectuate în cancelariile de la Londra şi Washington. La fel ca şi în perioada premergătoare (1944-1947), sunt şocante diferenţele între aprecierile trimişilor din capitala României — mult mai dispuşi să acorde o şansă românilor — şi cele formulate la Departamentul de Stat sau la Foreign Office, care — în mod firesc — integrau România în ansamblul strategiilor internaţionale cărora Washingtonul sau Londra trebuiau să le facă faţă.

Cu firea noastră de români, ne-am fi aşteptat, probabil, ca Occidentul să sară în sus de bucurie că s-au retras ruşii din România. Ei bine, nici vorbă de aşa ceva. Iarăşi, cu firea noastră de români, ne-am putea grăbi să îi acuzăm de trădare. Ei bine, am greşi din nou, pentru că politica internaţională se desfăşoară după criterii foarte clare, profunde şi subtile, faţă de care sentimentele şi sentimentalismele nu au valoare. Este plăcut să constaţi — de exemplu şi mai ales acum — că unul dintre obiectivele pe termen lung ale politicii americane a fost să obţină retragerea trupelor sovietice din Estul Europei. Realizarea lui a durat aproape o jumătate de secol, ceea ce la scară individuală sau naţională poate fi o dramă, dar la scara istoriei planetare nu mai are relevanţă.

Revenind la cei doi autori, să mai subliniem faptul că, atunci când analizează resorturile geo-strategice ale retragerii trupelor sovietice din România, nici unul nici celălalt nu iau în calcul

[1] Trupele sovietice — este cazul să amintim — se mai aflau în 1957-1958 în Ungaria, R.D.G., Polonia, Bulgaria, iar în 1968 se instalau şi în Cehoslovacia. În Iugoslavia şi Albania armatele sovietice nu au rămas după încheierea războiului.

absența armatei roșii din Cehoslovacia — țară cu graniță comună cu R.F. Germania și Austria — până în 1968.

Spuneam că profesorul Sergiu Verona pare dominat de tonul documentelor sale de bază: rapoarte și analize diplomatice și ale serviciilor speciale anglo-americane. Dar și el se vede silit — din când în când și mai ales confruntat cu rapoartele venite de la București — să recunoască faptul că românii doreau plecarea sovieticilor. Alteori, respinge pur și simplu argumente care nu se potrivesc cu demonstrația sa. Nu aflăm, de exemplu, de ce spusele generalului Pacepa ar trebui să se refere neapărat la un moment ulterior și nu anterior lui 1958. În general, date fiind numeroasele inadvertențe de ordin pur istoric sau științific din cărțile lui I. M. Pacepa, informațiile sale trebuie neapărat coroborate cu alte surse.

Nu împărtășim câtuși de puțin punctul de vedere al autorului potrivit căruia evoluția diplomației românești pe un curs independent a fost teleghidată de la Moscova. Așa cum remarca și Donald Falls, în acele momente cel puțin o parte a liderilor de la București erau — măcar în probleme de politică externă — mai întâi români și abia apoi comuniști, potrivit expresiei lui Lucrețiu Pătrășcanu. Să nu uităm nici implicarea Bucureștiului în jocul chino-sovietic, în dejucarea Planului Valev sau „Declarația de independență" din aprilie 1964, ca și ulterior în numeroase probleme internaționale. Părerea noastră este că diplomația română a știut să exploateze la maximum un moment favorabil pentru țară. Sigur, documente noi și autentice — mai ales din arhivele de la Moscova — pot confirma sau infirma o asemenea poziție. Deocamdată din documente publicate de noi și de istorici de la Moscova rezultă mai degrabă o permanentă stare de suspiciune, iritare și chiar dispreț față de conducătorii comuniști de la București. Edificatoare ni se pare în acest sens atitudinea Kremlinului în criza rachetelor (Magazin istoric, nr. 2, 3/1995). Tot pe baza documentelor de arhivă, atunci când vor deveni ele accesibile, vom putea analiza și stabili cât a servit țării și cât i-a servit personal lui Ceaușescu politica de independență față de Moscova, cât și gradul acestei independențe. Dar, până atunci, momentul 1958 rămâne premisa și una dintre condițiile fundamentale pentru cursul ulterior divergent al raporturilor româno-sovietice. În așteptarea contribuțiilor românești, din țară, să urmărim acum ultima parte a prezentării punctelor de vedere formulate de Sergiu Verona — în cartea sa — indiscutabil, de o certă valoare științifică — apărută în 1992, la Duke University Press, cu titlul Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania. 1944-1958 (Ocupație militară și diplomație. Trupele sovietice în România. 1944-1958) — și Donald R. Falls — Soviet Decision-Taking and the Withdrawal of Soviet Troops from Romania (Cum au luat sovieticii decizia de a-și retrage trupele din România), studiu apărut în East European Quarterly, nr. 4/1993.

În p. 42: *Hrușciov, alături de Dej și alți conducători români, în tribuna oficială, la 23 august 1955*

Răspunsul tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej

la întrebarea primită din partea d-lui A. L. Bradford, vicepreședinte al agenției „United Press"

Ca urmare a retragerii trupelor sovietice din Austria, unele ziare occidentale au publicat o informație conform căreia trupele sovietice aflate în Rominia se vor retrage din Rominia pînă la 1 octombrie.

Domnul A. L. Bradford, vicepreședinte al agenției „United Press", a solicitat președintelui Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Romîne, Gh. Gheorghiu-Dej, un răspuns în legătură cu această informație.

Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej a transmis domnului Bradford următorul răspuns:

„După cum se știe, trupele sovietice se află pe teritoriul Rominiei conform Tratatului de pace, în scopul asigurării securității comunicațiilor trupelor sovietice din Austria.

După încheierea Tratatului cu Austria este necesar, în condițiile actuale, să se țină seama de faptul că în ultima perioadă în situația din Europa au intervenit schimbări însemnate. În Vest au fost create grupări militare, numeroase baze militare străine și au fost ratificate acordurile de la Paris care prevăd remilitarizarea Germaniei occidentale și includerea ei în grupările militare ale puterilor occidentale.

Ca urmare a acestui fapt, după cum este cunoscut, a fost încheiat Tratatul de la Varșovia, potrivit căruia au fost luate măsurile corespunzătoare pentru asigurarea securității statelor europene democrate, printre care și a Rominiei.

Bine înțeles, dacă trupele străine aparținînd statelor occidentale ar fi retrase din țările Europei apusene în limitele granițelor lor naționale, iar grupările militare create în Occident ar fi lichidate, situația din Europa s-ar schimba și ar fi înlăturată necesitatea Tratatului de la Varșovia, precum și a acelor măsuri de asigurare a securității care sînt prevăzute în acest Tratat.

În acest caz, este evident că ar fi înlăturată și necesitatea prezenței trupelor sovietice în Rominia și aceste trupe ar fi retrase din Rominia".

(Agerpres)

CUM AU PLECAT TRUPELE SOVIETICE DIN ROMÂNIA

Dr. SERGIU VERONA

Decizia Uniunii Sovietice de a-şi retrage trupele din România a fost luată în stadii separate, de-a lungul unei lungi perioade de timp. Implicarea personală a lui Hruşciov a constituit unul dintre aspectele cele mai importante ale procesului de luare a deciziei.

Primul indiciu al unei modificări post-staliniste a politicii U.R.S.S. a fost schimbarea atitudinii în privinţa Austriei. S-a spus că Hruşciov ar fi acceptat semnarea Tratatului de stat, la 15 mai 1955, şi şi-ar fi retras trupele de acolo pentru că avea nevoie de un respiro ca să poată lansa programul de reforme interne. Deşi se pot da mai multe interpretări celor spuse de Hruşciov în versiunea memoriilor sale dată publicităţii în 1990, principala intenţie a sovieticilor nu pare să fi ţinut cont de consideraţii atât de profunde, precum nevoia de a asigura spaţiu de mişcare pentru reformele interne sau o bruscă atracţie pentru neutralitate. Legat de această din urmă idee, să amintim opinia lui William Hayter, ambasadorul Marii Britanii la Moscova, care nota: „Aşa cum am raportat în iunie 1955, neutralitatea, deşi nu are bază marxistă, este acum privită la Moscova ca un procedeu tactic folositor, chiar dacă temporar, şi în luna mai 1956 am sugerat că guvernul sovietic ar putea, în anumite situaţii, să prefere menţinerea unor regimuri neutre stabilirii unor guverne comuniste, pe care nu ar putea fi capabil să le susţină sau să le sprijine şi care ar putea conduce la pericole internaţionale".

Probabil că ţările est-europene nu au fost avertizate în prealabil despre intenţia Moscovei. Silviu Brucan, trimisul ziarului *Scânteia* la Viena, a făcut doar o scurtă menţiune că trupele străine vor fi retrase, insistând asupra „sprijinului masiv al populaţiei austriece pentru poziţia sovietică" şi a „neliniştii oamenilor de afaceri americani" faţă de semnarea Tratatului. Rapoartele diplomatice trimise din Bucureşti vorbeau şi despre reacţia populaţiei. Potrivit unui raport săptămânal trimis de Legaţia S.U.A., „populaţia Bucureştiului se întreabă cu nerăbdare dacă Tratatul austriac va duce şi la plecarea trupelor sovietice din România. Se ciocnesc zvonuri contradictorii".

Mutările succesive ale Moscovei

În mod firesc, semnarea Tratatului de stat a pus sub semnul întrebării dreptul legal al Uniunii Sovietice de a mai continua prezenţa militară în România şi Ungaria. La 25 aprilie, cu câteva săptămâni înainte de semnarea Tratatului, problema a fost adusă în atenţia guvernelor occidentale de către Paul Auer, fostul ministru ungar în Franţa şi de Grigore Gafencu, fostul ministru de externe al României. În calitate de vicepreşedinţi ai Comisiei central şi est-europene, o organizaţie a emigranţilor, ei au afirmat că articolul 21 din Tratatul de pace cu România, respectiv articolul 23 din cel cu Ungaria, conţineau prevederi care cereau retragerea trupelor sovietice din respectivele ţări, după părăsirea Austriei. În finalul scrisorii, cei doi solicitau guvernului britanic să întreprindă măsurile necesare pentru a se asigura că guvernul sovietic îşi va respecta obligaţiile. O scrisoare similară — prin care Uniunea Sovietică era acuzată de încălcarea Tratatului de pace cu România — era scrisă de un jurnalist român, în numele Consiliului Naţional Român. Se cerea guvernului britanic să întreprindă măsuri în apărarea drepturilor poporului român. H. A. Hohler, şeful departamentului care răspundea de aceste probleme, nu a confirmat că ar fi existat vreo bază legală pentru o asemenea acţiune şi a considerat că un

protest ar fi servit doar la implicarea Marii Britanii într-o dispută cu Moscova. Într-un document al Foreign Office-ului se ofereau explicații suplimentare: „La examinarea aspectelor legale ale problemei am avut, desigur, în minte prezența trupelor noastre și ale Statelor Unite în Europa de Vest și faptul că am modificat Tratatul italian, în ceea ce privește Triestul, fără consimțământul tuturor celorlalte părți".

Cum apreciau americanii situația? Vorbind la o întrunire a Consiliului Securității Naționale, din 21 aprilie 1955, secretarul de stat John Foster Dulles aprecia că politica U.R.S.S. indica o posibilitate de schimbare în privința ocupării militare a Europei de Est sau cel puțin o retragere din România și Ungaria. Tratatul cu Austria „indică în mod sigur o mai mare flexibilitate în politica sovietică și, poate, un grad sporit de slăbiciune... Mai mult, mișcarea sovieticilor va genera riscuri considerabile pentru poziția lor în țările satelit din Europa".

Documente de arhivă dovedesc că unul dintre obiectivele pe termen lung ale politicii americane l-a constituit retragerea armatei sovietice din zona estică a Germaniei și din țările satelite est-europene. Iată ce se spunea într-un text intitulat *Concept și idei pentru războiul psihologic în Europa:* „Probabil că ulterior rușii vor considera în interesul lor să-și retragă trupele din țările satelit est-europene".

A doua mutare a Moscovei care a indicat voința unei schimbări în atitudinea față de țările est-europene a fost deschiderea față de Iugoslavia lui Tito. În luna mai 1955, Hrușciov sosea în vizită la Belgrad, marcând sfârșitul conflictului cu Tito. Înainte de încheierea vizitei, Ambasada britanică din Moscova a trimis o telegramă la Foreign Office, în care se vorbea de eventualitatea unei retrageri sovietice din România, Ungaria și Polonia care — ținând cont de contextul politic și militar — nu amenința nicicum supremația sovietică în zonă. Într-un document elaborat la Foreign Office, se ajungea la concluzia că sovieticii nu doreau să slăbească legăturile lor cu sateliții; dar, pornind de la interpretarea evenimentelor, se părea că Uniunea Sovietică era destul de încrezătoare în controlul pe care îl exercita asupra lor pentru a-și asuma riscul de a face acele legături mai puțin evidente.

Iată deci că din documentele diplomatice anglo-americane de epocă se conturează ideea că în cancelariile occidentale retragerea sovieticilor din Ungaria și România era considerată, în 1955, ca un fapt aproape firesc.

Hrușciov dă primul semnal

În acel an, 1955, Hrușciov a întreprins două vizite în România, într-un interval mai mic de trei luni. În timpul primei, desfășurată în iunie, s-a întâlnit cu liderii ungar, cehoslovac și român, pentru a-i informa despre întâlnirea cu Tito de la Belgrad. Rapoartele diplomatice expediate din capitala României constatau — pe baza zvonurilor — o intensificare a speranțelor românilor că „noul tratament" aplicat Vienei și Belgradului avea să se extindă și asupra Bucureștiului. Ele mai remarcau și dispariția oricăror atacuri la adresa Occidentului din presa română. În august, Hrușciov a revenit în România. A fost, se pare, o vizită-surpriză. Nici una dintre delegațiile participante nu era condusă la un nivel mai înalt de vice-președinte. Nici măcar la Moscova nu se știa de intenția liderului sovietic de a se deplasa la București. La 10 august 1955, Harold Shantz, ministrul S.U.A. în România, trimisese o telegramă la Washington, în care consemna o afirmație făcută de ofițerul român de legătură al atașatului militar american: „În mod sigur sovieticii își vor retrage trupele din România până la sfârșitul lunii octombrie". În *Memoriile* sale, Hrușciov relatează o discuție cu Emil Bodnăraș, care l-ar fi întrebat, brusc, dacă sovieticii nu ar fi de acord să își retragă trupele din România. O asemenea discuție nu putea avea loc decât în acel moment, în august 1955. După cum mărturisea Hrușciov, reacția lui a fost negativă, „aș spune că

În p. 44: *delegația sovietică, condusă de Hrușciov, părăsește Bucureștiul, în iunie 1955*

Imagine propagandistică specifică epocii: „prietenia tovărășească" cu care poporul român a înconjurat armata de ocupație sovietică.

DECORAREA

de către Prezidiul Marii Adunări Naționale a R. P. Romîne a unor ofițeri și a personalului unităților armatei sovietice staționate pe teritoriul țării noastre

Exprimînd sentimentele de dragoste și prietenie față de Uniunea Sovietică și armata sa eliberatoare, în semn de recunoștință pentru ajutorul internaționalist acordat poporului romîn în lupta pentru eliberarea sa de sub jugul fascist, Prezidiul Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Romîne a emis un decret pentru conferirea de Ordine ale Republicii Populare Romîne unor ofițeri din unitățile armatei sovietice, staționate pe teritoriul țării noastre.

Prin același decret se conferă Medalia „Eliberarea de sub jugul fascist" întregului personal militar și civil al acestor unități.

am ajuns până acolo încât mi-am pierdut calmul". O posibilă explicație, deși nici o dovadă nu o susține, ar fi că ideea de a-și retrage trupele nu-i venise lui Hrușciov până în acel moment. Din *Memoriile* sale nu rezultă contextul mai larg în care a avut loc discuția.

Înainte de a examina principalele ipoteze emise în legătură cu modul cum au luat sovieticii decizia de a se retrage, să mai prezentăm câteva momente importante.

În plină revoltă ungară, la 30 octombrie 1956, s-a dat publicității Declarația guvernului sovietic prin care-și exprima disponibilitatea de a începe negocieri cu alte țări est-europene pentru retragerea trupelor sovietice staționate în acele țări.

La 21 aprilie 1957, ziarul *Pravda*, comentând pe marginea legăturii dintre reducerea trupelor occidentale desfășurate în Europa și retragerea trupelor sovietice din Europa de Est, afirma: „Desigur, dacă puterile occidentale acceptau propunerile sovietice de a-și retrage trupele lor de pe teritoriile altor țări și să își lichideze bazele militare, nu ar mai fi nevoie ca trupele sovietice să rămână pe teritoriul Poloniei, Republicii Democrate Germane, Ungariei și României". Ideea era reluată de Hrușciov într-un interviu acordat postului de televiziune CBS. Am putea crede că în acel moment, Hrușciov și militarii ajunseseră la un acord preliminar în privința retragerii din România.

În acea perioadă, ambasadorul Marii Britanii în cehoslovacia, P.F. Grey, trimitea o telegramă la Londra, în care afirma: „Rațiunile pentru ocuparea militară a Europei de Est țin tot mai mult de sfera de conveniență militară mai mult decât de necesitatea politică; și dacă rușii au decis că strategia lor militară nu mai face esențiale pozițiile avansate în Europa, nu ar mai avea de ce să le mențină, afară de teama că retragerea lor ar putea provoca o revoltă a sateliților". Iar ministrul Marii Britanii la București, Alan Dudley, aprecia: „S-ar putea într-adevăr să existe o posibilitate de reducere sau retragere a trupelor sovietice, care, indiscutabil, ar fi exploatată în scopuri propagandistice de sovietici drept un mare pas pe calea reducerii tensiunii, dar care nu ar schimba, în mod practic, nimic în Europa de Est".

În zilele de 1 și 2 august 1957, la Snagov, Hrușciov a purtat convorbiri cu Tito. Deși Gheorghiu-Dej nu a participat la întrevederi, el s-a întâlnit ulterior cu cei doi conducători politici. Nu știm ce s-a discutat, dar putem emite unele bănuieli. Oricum, privind retrospectiv, un lucru ne apare ca sigur: vizita la București pare a fi fost cel mai logic moment pentru Hrușciov ca să anunțe lui Tito și Gheorghiu-Dej decizia de a-și retrage trupele din România. Potrivit memoriilor sale, acesta trebuie să fi fost momentul când a luat decizia: „Pe scurt, eu am decis că trebuie să reconsiderăm propunerea pe care a făcut-o tovarășul Bodnăraș. Am ridicat problema în cadrul conducerii. Noi l-am întrebat pe ministrul apărării care este părerea lui. A fost pe deplin de acord cu propunerea mea și am hotărât să mergem înainte". La câteva zile după întâlnirea cu Tito, în timp ce sublinia noua abordare de către Moscova a problemei dezangajării militare în Europa, Hrușciov a identificat România drept o țară din care Sovietele ar fi gata să-și retragă trupele, legat de o retragere a celor americane și altor puteri occidentale.

Controversatul Bodnăraș

În timp, s-au publicat mai multe versiuni asupra cauzelor și momentelor care l-au condus pe Hrușciov spre decizia retragerii din România. Cristina Boico afirmă, într-o relatare publicată în limba franceză, că în timpul unei croaziere cu nava Republica, între Hrușciov, Dej și Bodnăraș a avut loc convorbirea legată de retragerea trupelor sovietice. Bodnăraș ar fi deschis discuția, iar Gheorghiu-Dej l-ar fi întrerupt în mod violent, reproșându-i că are inițiative personale, fără să consulte Biroul politic. Boico afirmă că Hrușciov, în încercarea de a detensiona situația, a spus că Bodnăraș s-ar putea să aibă dreptate și a promis să se mai gândească. Boico precizează că se bazează pe interviuri cu persoane care doresc să rămână anonime. Versiunea ei

ridică o serie de probleme. Ea vorbește de o a doua vizită făcută de Hrușciov în România, în 1958, ceea ce este fals. Apoi, trebuie să ținem cont de diferențele dintre versiunea ei și cea a lui Silviu Brucan, care susține că discuția s-a purtat la o partidă de vânătoare. Brucan, care era un apropiat și al lui Dej și al lui Bodnăraș, își sprijină afirmațiile pe discuțiile purtate cu aceștia în 1958, iar cu ultimul și cu puțin înainte de a muri. Tot potrivit lui Brucan, discuțiile s-au purtat fără translator. Bodnăraș l-ar fi întrebat pe Hrușciov de ce mai au nevoie să țină trupe în România, adăugând: „Este doar o problemă de încredere. Nu aveți încredere în noi?". Brucan diferă însă față de Hrușciov, când spune că acesta ar fi acceptat punctul de vedere al lui Bodnăraș, mărturisind că și el se gândea la același lucru, că la nivelul conducerii sovietice problema fusese examinată, că mai existau dezacorduri și a promis că va încerca să își convingă colegii să-și schimbe opiniile. Brucan mai adăugă că i s-a spus că Hrușciov ar fi afirmat că retragerea trupelor putea influența și politica sovietică și poziția României ca țară independentă.

Putem fi de acord că în august 1956 a avut loc o asemenea discuție. Dar, în opinia mea, era mult prea devreme ca în acel moment conducătorii români să îi fi vorbit lui Hrușciov așa cum el sau Brucan relatează că au făcut-o. Pare imposibil ca Hrușciov să fi acceptat ca

PREZENȚE MILITARE RUSE ȘI SOVIETICE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Așa cum preciza academicianul Virgil Cândea chiar în paginile revistei noastre (Magazin istoric, **nr. 1/1992); deși am fost vecini cu rușii abia de la 29 decembrie 1791 (9 ianuarie 1792), am întreținut legături cu statul rus cu multe secole înainte. Sunt citate în acest sens relațiile statornicite de Ștefan cel Mare, tratatul ruso-moldovean din 1656, alianța încheiată de Dimitrie Cantemir cu Petru I, cooperarea politică și militară în timpul războiului de independență din 1877-1878, din timpul primului război mondial și a ultimelor 9 luni ale celui de-al doilea. Au fost însă și momente când trupele rusești — sau sovietice — au venit fără să le fi chemat noi. Iată mai jos o scurtă cronologie a acestor intervenții.**

septembrie 1739	— trupe ruseşti ocupă Iaşul
1769-1774	— războiul ruso-otoman; Țările Române sunt teatru de operațiuni
1787-1791	— războiul ruso-austro-otoman; din nou Țările Române sunt teatru de operațiuni
1806-1812	— război ruso-otoman; trupele ruse ocupă Iașii și Bucureștii
16 mai 1812	— prin pacea de la București, Basarabia intră în componența Imperiului țarist (până în 1918)
25 aprilie 1828-22 martie 1834	— Țările Române se află sub administrație militară rusă
28 iunie 1848	— trupele ruse ocupă Iașii; la 15 septembrie trec Milcovul și intră în Țara Românească pentru a pune capăt revoluției
6-7 iunie 1849	— trupe țariste, chemate de Curtea din Viena, pătrund în Transilvania pentru înăbușirea revoluției
21 iunie 1853	— trupele ruse trec Prutul (începe războiul Crimeei); au rămas în Țările Române până în septembrie 1854
1878	— trupele ruseşti aflate în România încearcă să îl aresteze pe principele Carol I, care se refugiază la Craiova
26 iunie 1940	— nota ultimativă a guvernului sovietic, prin care Basarabia, parte din Bucovina și Ținutul Herța intră în compunerea U.R.S.S. Trupele sovietice trec în teritoriile românești încă înainte de expirarea termenului ultimatumului
martie 1944	— trupele sovietice pătrund pe teritoriul României, unde au loc lupte grele cu trupele române, continuând ofensiva contra armatelor germane ce ocupau mari părți din teritoriul U.R.S.S. Ele rămân în România timp de 14 ani
iunie 1958	— retragerea trupelor sovietice staționate în România

altcineva decât un sovietic să poată recomanda o soluție într-o problemă ce implica interese sovietice. Trebuie să acceptăm o anumită implicare a românilor, ca și faptul că o discuție între Hrușciov și gazdele sale române a avut loc. Dar este probabil că un schimb de vederi pe marginea problemei retragerii trupelor sovietice s-a făcut la inițiativa lui Hrușciov. Românii au jucat un rol de sfătuitori, întărind sau diminuând unele dintre percepțiile lui Hrușciov asupra problemei. Probabil că insistențele românilor asupra rolului pe care l-au jucat în a-l convinge pe liderul sovietic, răspândite timp de mulți ani prin canale neoficiale, aveau rostul să asigure mai mult credit și mai multă credibilitate reușitelor diplomației de tip bizantin a României de atunci și de mai târziu. Aceasta coincide cu evaluarea asupra acțiunii României pe care istoricul Cristian Popișteanu mi-a sugerat-o. Potrivit lui, punctul de pornire pentru abordarea dialogului românilor cu Hrușciov trebuie să fie o înțelegere clară a caracterului peren al politicii românești. „Politica românească a rămas aceeași în ultimele șase secole", a afirmat dl. Popișteanu. Astfel, el sesizează faptul că liderii români au decis să abordeze subiectul făcând abstracție de premise, ca un pas decisiv și ca un posibil început pentru a aplica tradițiile politicii externe românești situației din „era comunistă", cu alte cuvinte, eterna politică a manipulării. Ideea este în mod sigur importantă. Pentru a începe o asemenea politică în anii '50, la scurtă vreme după moartea lui Stalin, implică nu numai curaj, dar și un anume gen de clarviziune, poate chiar un joc politic riscant. Totuși, indiferent cum este examinat procesul de luare a deciziei, cei mai importanți factori rămân percepția lui Hrușciov și faptul că el a folosit ideea retragerii trupelor sovietice din România la momentul pe care el l-a considerat cel potrivit.

El a ales România pentru că aceasta nu ridicase nici un fel de probleme Moscovei. Iată ce scria Shantz, ministrul S.U.A. în România: „Sunt motive să credem că România creează mai puține probleme acute pentru Moscova decât oricare alt satelit, din cauza acestei letargii naturale combinată cu resurse de bază bogate". Aceeași părere o aveau și diplomații britanici, care considerau că în România urma să se producă un gest propagandistic spectaculos al Moscovei. O dovadă a conservatorismului conducerii politice de la București o constituie și slaba reacție față de procesul de destalinizare început de Hrușciov în U.R.S.S.

Din rapoartele diplomatice americane și britanice transpare și faptul că românii „ar fi încântați să scape de ruși", dar erau „temători să nu-și creeze singuri vreun risc".

PREGĂTIREA RETRAGERII TRUPELOR SOVIETICE

DONALD R. FALLS

Aceste versiuni ale cauzelor ce au dus la dezangajarea militară a sovieticilor din România conțin, în mod sigur, mai mult decât o fărâmă de adevăr. Dar pare rezonabil să conchidem că și alți factori au jucat un rol important în ecuația retragerii.

Așezarea. Probabil unul dintre elementele cruciale pentru decizia sovietică ținea de poziția geo-strategică a României. Pentru a justifica prezența în continuare a trupelor sovietice pe teritoriul României - ca să nu mai vorbim de cel al Ungariei - Moscova invoca nevoia de a menține liniile de comunicații cu trupele sale aflate în zona sovietică a Austriei. După 15 mai 1955, argumentul și-a pierdut rostul, în urma semnării Tratatului prin care U.R.S.S. accepta să părăsească Austria.

La București, acest aspect nu a scăpat neobservat. Poate că respectivul Tratat a declanșat în mintea lui Dej și a lui Bodnăraș ideea că acum, retragerea putea fi acceptată de către Moscova și a dus la sporirea presiunii asupra lui Hrușciov. Evident, noua situație a influențat perspectiva militarilor sovietici asupra cerințelor lor în privința României. Și tocmai judecata conducerii armatei - după cum spune chiar Hrușciov - a cântărit decisiv asupra luării verdictului. De la mijlocul anului 1955 nu mai exista necesitatea staționării - și, în fapt, a cheltuielilor inutile - unor asemenea forțe, într-o poziție cu o valoare strategică redusă.

Naționalismul. Deși mărturiile existente nu pun în evidență faptul că sovieticii se arătau preocupați de naționalismul politic embrionar al românilor, la jumătatea deceniului șase, fără îndoială că el a jucat un rol. La sfârșitul lui 1957 și începutul lui 1958, Kremlinul se afla în fața unei caste a PMR unită și curată etnic, după chipul liderului său, Gheorghiu-Dej. Totuși, liderii români nu porniseră uniți la drum. Deși Gheorghiu-Dej reușise să-și îndeplinească obiectivul și să devină prim-secretar al partidului, după război, Stalin a rezistat tentației de a lua partea în mod clar fie facțiunii etnice române a lui Dej, fie celei moscovite conduse de Ana Pauker. În 1952, Dej s-a considerat suficient de sigur pentru a-i îndepărta pe principalii săi rivali: Ana Pauker, ministrul de externe, Vasile Luca, ministrul economiei [de fapt al finanțelor - *[n.red.]* și Teohari Georgescu, ministrul de interne, și a prelua de la protejatul Moscovei, Petru Groza, funcția de prim-ministru.

Sentimentul acesta exista chiar și la nivelul conducerii. Se vorbea în respectivele rapoarte de divergențe de opinie în cadrul Biroului politic. La jumătatea lunii mai 1956 un raport trimis la Washington menționa zvonuri despre o confruntare a lui Gheorghiu-Dej cu Chivu Stoica. Un raport ulterior rezuma astfel zvonurile care circulau în București: „Sovieticii îi presau pe români să dea trupe care să fie trimise undeva în afara granițelor României. Bodnăraș și Chivu Stoica au sprijinit acest punct de vedere, dar președintele Groza a declarat că el nu va aproba trimiterea trupelor române dincolo de granițe, iar Gheorghiu-Dej l-a sprijinit. Atunci, Bodnăraș a scos revolverul și l-a împușcat pe Groza, glontele străpungându-i și afectându-i cumva un rinichi; a izbucnit atunci o luptă cu pumnii între ceilalți doi, fiind până la urmă despărțiți. Din cauza acestei răni, și nu a unui atac, este bolnav președintele Groza".

Emil Bodnăraș era considerat de cercurile diplomatice americane din București „un prieten extrem de fidel al Uniunii Sovietice. Se cunoaște foarte bine că a fost deportat [de fapt, a fugit] din România în U.R.S.S., în timpul războiului, rămânând multă vreme acolo. Nu poate fi considerat un fapt lipsit de semnificație că a fost numit ministru al transporturilor și comunicațiilor la scurtă vreme după revolta din Ungaria, când trupele sovietice traversau România atât de des. Totuși, informații ajunse în posesia Legației S.U.A. la București prin intermediul atașatului militar francez, îl taxau pe Bodnăraș drept un „general anti-sovietic". La fel, nici secretarul comercial al Legației belgiene, Albert Willot, nu îl considera un sprijinitor devotat al intereselor sovietice. În 1957, Willot se afla deja de cinci ani în România, vorbea românește și dispunea — potrivit celor ce se spuneau despre el — de „cel puțin un contact excelent printre comuniștii români".

Când i-a anunțat Hrușciov pe români?

Ion Pacepa, un înalt ofițer din serviciul de informații român, care a trădat și și-a publicat cartea în Statele Unite, în 1987, dă câteva date și despre problema retragerii trupelor sovietice din România. El spune că a purtat pe această temă un dialog cu Nicolae Ceaușescu temă, care își aroga principalul merit în respectiva acțiune. Pacepa face și câteva afirmații greșite. El fixează momentul dialogului Bodnăraș-Hrușciov în timpul unei vizite secrete întreprinse de cel din urmă în România. Mai mult, mai introduce un element care nu ar fi putut avea loc decât cu câțiva ani după retragerea

După revoluția ungară din 1956, Dej și-a consolidat puterea epurând un important număr de membri de rând ai partidului. Acum, mai convins ca oricând că avea un spate suficient de puternic pentru a termina treaba începută în 1952, a dat afară din Biroul politic pe ultimii săi doi rivali, în iulie 1957: Miron Constantinescu, ministrul culturii, și Iosif Chișinevschi, șeful secției de propagandă. În 1957 Dej se putea lăuda că românii erau, pentru prima oară, stăpâni pe problemele lor.

Dar cum a influențat această evoluție retragerea sovieticilor? În cursul unui proces evolutiv, oamenii Moscovei au fost în bună măsură înlocuiți de o conducere autohtonă, cu Dej la cârmă. Desigur că Moscova avea agenți de încredere răspândiți prin partid și guvern; dar ținând cont de îndepărtarea rivalilor lui Dej în 1952 și 1957 și de epurarea masivă din 1956, numărul acestora trebuie să fi fost mai mic decât ar fi fost ideal.

În 1958, Kremlinul nu mai putea fi convins că avea capacitatea să direcționeze evenimentele din România sau de loialitatea neclintită a PMR. În fond, doar cu trei ani înainte Gheorghiu-Dej pusese sub semnul întrebării supremația U.R.S.S. asupra lagărului socialist, într-o cuvântare la cel de al doilea Congres al PMR. A fost un prim semn al așa-numitei Declarații de independență, dată la iveală în aprilie 1964, în care se afirma că toate partidele socialiste trebuie să fie considerate egale, fără ca vreunul să își aroge poziția de lider.

Poate că în cercurile de decizie de la Moscova s-a sperat că prin eliminarea unui potențial punct de raliere al nemulțumirilor - trupele rusești - se vor putea ține sub control tendințele naționaliste ce puteau lua naștere în România. O asemenea afirmație are sens din moment ce Hrușciov știa, pe baza întâlnirilor sale anterioare cu Dej și Bodnăraș, că garnizoanele sovietice reprezentau un obstacol în calea unor relații calde, necesare în acel moment mai mult ca oricând. Ultimul lucru pe care Moscova îl dorea sau de care avea nevoie, după mișcările din Polonia și revoluția din Ungaria, era încă o izbucnire pe care să trebuiască să o potolească.

Statutul lui Bodnăraș. Legat de problema națională, un argument secundar pentru retragere putea fi sporirea prestigiului politic al lui Bodnăraș. Hrușciov putea să vadă în energicul și capabilul ministru al apărării singurul său aliat potențial, ținând cont că Bodnăraș se aflase în timpul celui de al doilea război mondial în U.R.S.S., cu care avea vechi și strânse legături. Cedând în problema retragerii trupelor, a sperat să-i consolideze poziția lui Bodnăraș, ținând cont că el fusese primul care ridicase problema, asigurându-și astfel prezența cel puțin a unei persoane cu vederi prosovietice în cadrul ierarhiei din România.

Exploatarea economică. Și problemele economice au jucat un rol. În preajma morții lui Stalin, liderii sovietici au început să reevalueze relațiile lor economice cu Europa de Est. O

sovieticilor. Este vorba despre implicarea serviciului secret român în furnizarea către sovietici a tehnologiei occidentale obținute prin operațiuni de spionaj.

Sorin Toma, redactor șef al ziarului *Scânteia*, a oferit și el o versiune, difuzată la Radio Europa Liberă și tipărită într-o revistă în limba română, ce apare în Israel, *Minimum*. El consideră că atitudinea României față de revolta ungară din 1956 a fost factorul decisiv în stabilirea atitudinii Moscovei față de România, Gheorghiu-Dej convingându-l pe Hrușciov că o retragere a trupelor sovietice era posibilă și în interesul Uniunii Sovietice.

Cea mai cuprinzătoare relatare a retragerii trupelor sovietice din România a oferit-o Dumitru Popescu, în romanul *Pumnul și palma*, care descrie împrejurările în termenii ficțiunii. El a avut acces cel puțin la arhivele românești. Pe lângă faptul că a fost membru al Biroului politic în vremea lui Ceaușescu, i-a scris, vreme de mulți ani, cuvântările și a deținut cele mai importante funcții în aparatul de propagandă, devenind ulterior rector al Academiei de partid. Cartea lui oferă deci măcar versiunea oficial acceptată a retragerii trupelor sovietice. Dumitru Popescu afirmă că decizia finală s-a luat din aprilie până în iulie 1957, o perioadă care coincide cu încheierea acordului privind statutul trupelor din România și cu preluarea de către Hrușciov a întregului control la Kremlin.

Ni se pare utilă o scurtă rememorare a celor mai importante faze ale procesului de luare a deciziei de retragere a trupelor sovietice. Mai întâi, între iunie și august 1955, datele celor două vizite întreprinse de Hrușciov în România, liderul sovietic putea să își fi formulat propriul plan pentru o nouă deschidere către Occident: o mișcare unilaterală de retragere limitată a trupelor din Europa de Est, care putea conduce la o acțiune bilaterală, unilaterală sau negociată din partea puterilor occidentale. O asemenea mișcare nu putea submina nici balanța militară în Europa, nici avantajele militare ale sovieticilor în anumite domenii ale armamentelor convenționale.

Potrivit memoriilor lui Hrușciov, în timpul celei de a doua vizite în România, din august 1955, Bodnăraș i-a sugerat retragerea trupelor sovietice. Probabil că Hrușciov s-a lăsat atras de idee, din moment ce putea fi utilizată ca un element concret și esențial în scenariul său general. România putea fi considerată un candidat atrăgător pentru retragerea trupelor, ținând cont de poziția ei strategică și importanța ei în reducere după dispariția planurilor expansioniste ale lui Stalin. În acest moment, percepția personală a lui Hruș-

---

mostră surprinzătoare a acestei noi maniere de gândire a fost o declarație din 30 octombrie 1956 prin care se admiteau greșeli săvârșite în trecut în relațiile cu țările satelit. Se proclama că relațiile economice în cadrul blocului sovietic urmau să se deruleze în continuare respectându-se în mod ferm suveranitatea națională. *Scânteia* a apreciat declarația sovietică drept „un adevărat cod al relațiilor corecte între popoare libere".

Cum exploatarea postbelică a României era considerată drept una dintre cele mai aspre din țările satelit, existau desigur multe resentimente. Imediat după război, Rusia a avut nevoie de fabrici întregi, materii prime, mâncare, orice putea lua pentru a-și reconstrui infrastructura distrusă. România nu a fost scutită de la acest jaf sistematic.

Hoții fraterni de la Moscova au luat nu numai echipamente valoroase din industria petrolului, dar și întreaga flotă, 700 nave comerciale, și jumătate din materialul rulant al României. Reparațiile plătite în cadrul Convenției de armistițiu s-au ridicat la ametitoarea cifră de 300 milioane dolari, plătiți sub formă de lemn, petrol, grâne. Calculând totul la prețurile din 1938, Moscova practic a cerut o plată dublă. Potrivit lui John Montias, „doar reparațiile s-au ridicat la 37,5% din totalul cheltuielilor prevăzute în bugetul statului în anul 1946-1947 și la 46,6% din cele pentru 1947-1948". În plus, Bucureștiul trebuia să achite nota de plată pentru trupele de ocupație sovietice și să înapoieze toate bunurile luate din U.R.S.S. în timpul campaniei din Est. Și, culmea, între iulie 1945 și august 1952 Moscova a creat 16 companii mixte sovieto-române (Sovromuri) pentru supravegherea întreprinderilor care nu puteau fi mutate, fizic, în Uniunea Sovietică.

Potrivit unei estimări, valoarea „bunurilor și serviciilor" scose din România, doar în patru ani, între 1944-1948, se cifra la 1,8 miliarde; asta însemna peste 85% din venitul național global. Dacă cumva în cursul dezbaterilor Biroului politic au apărut probleme de conștiință, factorul exploatare trebuie, în mod sigur, să fi fost luat în discuție. În fond, este plauzibil să presupunem că măcar câțiva tehnocrați, în special cei care răspundeau de relațiile din cadrul blocului socialist, trebuie să fi abordat eventualitatea retragerii pentru a compensa excesele în domeniul economic, deja recunoscute prin declarația din octombrie.

Integrarea economică. O altă componentă adițională putea veni din dorința sovieticilor de a obține sprijinul românilor pentru integrarea economică. Stalin, nemulțumit doar cu dreptul de a interveni direct în economia fiecărui satelit, prefigura un sistem economic interdependent, în cadrul căruia națiunile Europei de Est să fie dependente nu numai de Moscova, ci și fiecare între ele. El a gândit Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER), creat în ianuarie 1949, ca o contrapondere la revigorarea economică furnizată Europei Occidentale prin Planul Marshall, drept mecanismul care trebuia să pună în aplicare această măreață

ciov a fost, se pare, cel mai important factor în procesul de luare a deciziei.

Purtarea României se dovedise fără greșeală în timpul intervenției sovietice în Ungaria. În plus, revolta maghiară i-a oferit lui Hrușciov veriga lipsă din planul său: să-și retragă trupele din România, fără să reducă prezența totală a sovieticilor în zonă.

În sfârșit, ultimul stadiu în procesul de luare a deciziei s-a produs după ce Hrușciov a preluat controlul deplin la Kremlin și înainte de întâlnirea lui cu Tito, de la București, din august 1957. La acea dată avusese pe deplin posibilitatea să discute în Biroul politic și cu principalii comandanți militari problema sub toate aspectele.

Următoarea întrebare care trebuie luată în calcul este: când le-a anunțat Hrușciov românilor decizia sa. În memorii, liderul sovietic se referă la o a doua discuție, cu Gheorghiu-Dej de data aceasta, despre prezența trupelor sovietice în România. Potrivit datelor existente, o asemenea discuție ar fi putut avea loc în: noiembrie 1956, când delegația română a vizitat Moscova pentru a negocia acordul economic; în august 1957, când Hrușciov a vizitat Bucureștiul pentru întâlnirea cu Tito; în noiembrie 1957, cu ocazia ceremoniilor legate de revoluția din octombrie; sau în cursul întâlnirii Pactului de la Varșovia, de la sfârșitul lunii mai 1958, de la Moscova, când s-a și anunțat decizia. Gherghiu-Dej nu a făcut parte din delegațiile din noiembrie 1956 și noiembrie 1957, deci mai rămân doar celelalte două date. Credem că trebuie exclusă ipoteza că liderii români au aflat abia la întâlnirea Pactului ținută la Moscova. Rapoartele diplomatice occidentale apreciau că documentele adoptate fuseseră pregătite dinainte.

„Miracolul românesc al independenței"

Decizia de a retrage trupele sovietice din România nu a fost una izolată. Ea făcea parte dintr-un plan mai amplu, care cuprindea și reducerea efectivelor din Ungaria cu o divizie. La 21 decembrie 1957, Sovietul Suprem aproba — știrea apărea în *Pravda* din 7 ianuarie 1958 — reducerea trupelor sovietice cu 300 000 oameni, între care 41 000 staționați în R.D.G. și 17 000 în Ungaria. Urma decizia din luna mai, prin care se retrăgeau trupele din România și încă o divizie sovietică staționată în Ungaria.

Care a fost reacția cercurilor diplomatice occidentale față de decizia Moscovei? Departamentul de Stat a considerat-o drept o acțiune minoră, fără vreun impact deosebit. Raymond Garthoff, asistent special pentru afacerile sovietice în cadrul Consiliului Național de Securitate, a scris mai târziu că „retragerea a fost privită ca o mișcare de relații publice, menită să-i ajute pe comuniștii români să-și consolideze poziția internă". Ambasadorul britanic la București, Sir Reginald Hibbert, a considerat-o „o mișcare de propagandă

rile politico-militare ale blocului sovietic, comenta astfel: „De fapt, n-a avut nici un fel de impact. Mai curând a fost percepută ca o mișcare menită să aducă o apropiere a sovieticilor de Iugoslavia". Iar fostul atașat militar al S.U.A. la București în acea vreme, W. F. Northam, mi-a spus că nici măcar nu își amintește că a avut loc o retragere a trupelor sovietice.

La Londra, acțiunea a fost percepută doar ca o parte a unui scenariu mai vast. Sovieticii doreau să obțină o nouă balanță a puterii militare în Europa, care să le permită să își redirijeze resursele economice spre sectorul civil. Potrivit Foreign Office-ului, sovieticii își puteau permite astfel de reduceri „fără vreun pericol pentru ei sau pentru actualele guverne din România și Ungaria". Și se comenta că „retragerea forțelor sovietice în spatele frontierei ruse nu schimbă în mod substanțial situația. Ele pot fi repede readuse în România și Ungaria (unde oricum au rămas patru divizii) în caz că apare nevoia". La fel, într-o circulară semnată de Christian Herter, care ținea locul secretarului de stat, se spunea: „Trupele sovietice vor fi chiar dincolo de râul Prut, gata oricând să intervină". Iar un raport CIA consemna: „Moscova a realizat în mod corect că șansele unei revolte românești erau extrem de mici... Este surprinzător faptul că Kremlinul a așteptat până la 26 mai 1958 pentru a face mișcarea".

În concluzie, opinia cercurilor politice din Occident era: 1) o retragere sovietică era mai puțin importantă decât o reglementare care să le permită sateliților să urmeze măcar o politică neutră; 2) vecinătatea U.R.S.S. cu România însemna că trupele sovietice desfășurate pe teritoriul sovietic reprezentau o amenințare permanentă; 3) Moscova avea să încerce să lege o retragere a trupelor sovietice de o retragere a S.U.A. din Europa.

Rapoartele diplomatice occidentale consemnează și comentarii legate de reacția populației din România față de retragerea sovietică. Potrivit lor, românii au dat dovadă de „cinism", „scepticism" și „apatie". Singura bucurie era aceea că aveau să scape de sarcina întreținerii respectivelor trupe.

O întrebare fundamentală la care trebuie să răspundem este: „miracolul românesc al independenței", fenomenul care a urmat, s-a datorat exclusiv comportamentului politic al românilor sau era prevăzut în agenda sovieticilor? Charles Lester de la Legația S.U.A. din București, considera, încă din 1956: „Rolul

---

ximă criză trebuie să fi provocat sentimente de gratitudine în Biroul politic sovietic.

Propagandă. Este posibil ca retragerea să fi fost considerată ca foarte potrivită pentru propaganda lui Hrușciov, care voia să demonstreze lumii intențiile pașnice ale Estului. Logica sugerează că a fost probabil mai mult decât o simplă șansă faptul că știrea despre retragere, din 24 mai 1958, a coincis cu anunțarea unor mari reduceri de trupe în întregul bloc, cifrate la 119 000 oameni, în plus față de decizia anterioară a sovieticilor de a renunța la 300 000 oameni din armata roșie, în 1958. Dacă cele două anunțuri au avut, într-adevăr o origine comună și o legătură conceptuală, a fost desigur un preț mare pentru niște știri efemere.

Cartea chineză. Un alt factor se axa pe China. S-ar putea ca Dej să fi creat planul retragerii sovietice jucând cu succes cartea chineză, cu o decadă și jumătate înaintea lui Richard Nixon. La jumătatea anilor '50, România și China au început să construiască o legătură limitată. Ideologii din ambele țări s-au aplecat tot mai mult asupra problemei relațiilor dintre statele socialiste. Lucru elocvent demonstrat în februarie 1954, când românii au dat o declarație în care spuneau că „egalitatea deplină în drepturi și respectul mutual al intereselor naționale" erau elemente esențiale nu numai pentru relațiile chino-sovietice, dar și pentru celelalte țări din interiorul blocului socialist.

În același an, liderii de la București au subliniat că un acord recent încheiat între China și India putea servi drept model pentru România. Acordul conținea câteva principii majore pentru relații „de tip nou". Astfel, în acea fază incipientă a prieteniei lor tovărășești, Beijing-ul și Bucureștiul împărtășeau o definiție comună pentru relațiile dintre statele socialiste. În mod concret, „relațiile socialiste de tip nou trebuiau să respecte independența și suveranitatea și egalitatea tuturor statelor, să recunoască și să acționeze în beneficiul diferitelor interese naționale ale acelor state și să evite orice amestec străin în treburile interne."

Desigur, un motiv suplimentar de îngrijorare pentru Moscova l-a constituit călătoria întreprinsă la Beijing, în martie 1958, de o delegație la nivel înalt, formată din primul-ministru Stoica, ministrul de externe Bunaciu și fostul ministru al apărării, Bodnăraș. Era doar cu două luni înainte ca Moscova să-și anunțe intenția de a-și retrage trupele din România. A existat vreo legătură între cele două evenimente? Se foloseau oare românii de subteranul - pe atunci - conflict chino-sovietic? Tot ce se poate. În fond, Chivu Stoica a lăudat gazdele chineze pentru că își rechemaseră trupele din Coreea de Nord. Mai mult, la 8 aprilie, într-o neobișnuit de deschisă exprimare a independenței, ambele națiuni au avertizat că: blocurile militare din Europa și Asia trebuie desființate și înlocuite cu sisteme de securitate colectivă; bazele militare stabilite pe teritorii străine trebuie lichidate, iar trupele staționate în afara granițelor trebuie retrase.

Este probabil că Dej s-a folosit în mod intenționat de China, ca de o manetă care să poată fi folosită cu abilitate ori de câte ori era nevoie să se asigure autonomia României față de

României este să devină un «exemplu-spectacol» de comunism, într-o încercare de a arăta celor din Occident că și comunismul poate funcționa și astfel să contribuie la țelul suprem al comunismului internațional. Pentru a face acest lucru convingător, se încearcă mereu să se acrediteze cu fermitate mitul independenței românești. Dizolvarea SOVROM-urilor în 1954 și 1955 a fost un pas în această direcție. Sovieticii ar putea foarte bine să își retragă trupele la un moment considerat oportun, drept dovada supremă. Probabil că cea mai importantă parte a acestui plan care urmărește să transforme România într-un «exemplu-spectacol» al comunismului este să sporească prestigiul României peste hotare". Din punctul de vedere al sovieticilor, inițiativele de politică externă ale românilor au fost un succes. Chiar și în vremea lui Ceaușescu, România a impresionat audiența internațională cu politica sa externă, cu toate că pe plan intern se aplica cea mai draconică politică din istoria recentă a Europei. Ținând cont de mediul politic al timpului, cât și de limitele reduse de manevrabilitate din cadrul blocului sovietic, este rațional să considerăm că Moscova a aprobat schimbările rezultate din stagiile inițiale ale experimentului, conflictele iscându-se abia la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60. România nu a fost un partener pasiv în acest experiment. Schimbări subtile în politica externă a României au început să fie remarcate la Națiunile Unite. Hrușciov menționează asemenea dezacorduri în memoriile sale și descrie unele dintre evoluțiile neașteptate în politica externă românească după retragerea trupelor sovietice.

De asemenea, România a făcut din îmbunătățirea relațiilor sale cu Occidentul o prioritate. Deschiderile diplomatice față de S.U.A. reprezintă un exemplu elocvent.

Stimulent și canava

Trebuie să recunoaștem că în ciuda eforturilor făcute de diplomații americani aflați la post la București de a influența în acest sens deciziile Departamentului de Stat, semnalele lor au fost ignorate. Robert Thayer, de exemplu, nota că, ținând cont de preocuparea de înțeles a S.U.A. față de Uniunea Sovietică, s-ar putea ca Washingtonul să „nu ia în seamă vulnerabilitatea unora dintre sateliții acesteia". Și adăuga: „România este o țară unde peste 90% dintre oameni sunt opuși din tot sufletul sistemului și regimului comunist și dominației sovietice. Zece ani de comunism

Moscova. Cartea chineză putea întări poziția României atunci când negocia retragerea celor 35 000 soldați ai Moscovei.

Cartea nord-coreeană. În sfârșit, un raționament sugerat uneori este relația ambiguă dintre retragerea trupelor chineze din Coreea de Nord în octombrie 1958 și cea a sovieticilor din România, doar cu câteva luni mai devreme. R. V. Burks a sugerat că s-ar fi putut să existe *un quid pro quo*, adică „Coreea de Nord se putea îndrepta în viitor către Uniunea Sovietică pentru ajutor contra Chinei, în vreme ce România putea privi spre China pentru sprijin contra Uniunii Sovietice".

Pare cel mai puțin probabil dintre raționamentele legate de retragerea sovieticilor, mai ales ținând cont de relația chino-nord-coreeană din anii '50. Într-adevăr, nord-coreenii au avut tendința să urmeze linia sovietică în anii 1953-1956; dar, în general, Phenian-ul a copiat politica internă și externă a Chinei. În special, începând cu 1957, s-au aliniat viziunii maoiste asupra problemelor economice. De asemenea, Kim Ir Sen, liderul coreean, nu se împăca prea bine cu dezvăluirile abuzurilor lui Stalin începute de Hrușciov. În cursul primei sale vizite în Coreea de Nord, în februarie 1958, Ciu En-Lai a declarat: „În ultimii ani, între țările noastre s-au dezvoltat cooperarea și asistența mutuală în problemele economice, culturale, științifice și tehnologice. Fără îndoială, această relație trebuie să continue. Trebuie să ne preocupăm mai ales să ne ajutăm reciproc și să învățăm unii de la alții și dacă ne vom sprijini în opera de construire a socialismului, relațiile noastre se vor consolida și dezvolta pe baza legăturilor frățești, antrenând o creștere economică pentru țările noastre".

Nimic în discursul lui Ciu nu indica altceva decât corectitudine și prietenie între cele două țări. S-ar părea că acest factor a jucat, în cel mai bun caz, un rol neglijabil asupra conducerii sovietice în luarea deciziei de a-și aduce trupele acasă.

Iată deci câteva dintre elementele cele mai plauzibile care au putut fi luate în calcul de sovietici atunci când au hotărât să-și retragă trupele din România. Dincolo de importanța mai mare sau mai mică pe care au avut-o, multe dintre ele și-au pus amprenta asupra procesului de elaborare a deciziei Kremlinului. Chiar și cele despre care nu s-a vorbit au contribuit la așezarea temeliei pe care s-a luat decizia finală.

Ceea ce s-a întâmplat în realitate în ședințele cu ușile închise ale Biroului politic continuă să rămână un mister care ocolește rațiunea: adevărul va rămâne probabil în ceață până ce arhivele de partid de la București și Moscova se vor deschide în sfârșit. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem ingeniozitatea românilor, care au fost capabili să înșele, să lingușească, să tragă pe sfoară și (sau) să păcălească pe sovietici ca să se retragă de pe teritoriul lor cu 30 ani înainte ca orice alt stat satelit să poată emite o astfel de pretenție [subl. red.] ■

nu au avut nici cea mai mică influență asupra vreunui segment al populației și cel mai puțin asupra tinerilor. Oamenii sunt complet occidentali ca rasă, cultură și trecut istoric și încercările de a-i reorienta spre Est au eșuat. Au cea mai mare admirație și afecțiune pentru Statele Unite și recentele succese științifice ale Uniunii Sovietice nu le-au schimbat sentimentele în acest scop". După cum își amintea în 1972 Thayer, „eu am continuat să le spun la Departamentul de Stat: «Trebuie să jucați cu guvernul român în anumite domenii, pentru că ei nu îi iubesc pe sovietici. Ei vor să scape de sub dominația lor, dar au nevoie de un ajutor din partea noastră, sub forma afacerilor, comerțului, pe alte căi, căci acum sunt complet dependenți de Soviete. Trebuie să le dați o rațiune pentru independență înainte să o facă ei.» Noi eram capabili să îi ajutăm, așa că imediat ce armata sovietică s-a retras din România, ei au devenit independenți".

Entuziasmul lui Thayer nu era împărtășit pe deplin de Departamentul de Stat. În 1958, totuși, o slabă dar totuși perceptibilă schimbare de atitudine s-a produs la Washington. Se constata că regimul de la București era „excepțional de receptiv la contacte sporite cu Occidentul", iar ministrul britanic Dudley își începea o telegramă expediată la Londra în septembrie 1958 remarcând oportunitățile diplomatice prin care Occidentul putea efectua o deschidere față de România, subliniind „orientarea naturală și tradițională a României ... foarte puternică spre Vest". Deși punctul de vedere al Foreign Office-ului coincidea, în general, cu cel al trimisului său la București, propunerile i-au fost refuzate în mod politicos, poate din cauza neînțelegerilor dintre Centrală și misiunea din România.

După cum rezultă din documentele americane, începând cu anul 1959 s-a produs o apropiere graduală a României și față de Franța.

Unul dintre cele mai importante și mai semnificative — deși insuficient investigate — momente ale noii politici externe românești îl constituie criza cubaneză a rachetelor (*Magazin istoric*, nr. 2, 3/1995). Potrivit unor relatări publicate ulterior de presa occidentală, Gheorghiu-Dej i-a scris președintelui John F. Kennedy pentru a disocia țara sa de acțiunea lui Hrușciov. El a rugat ca, „dacă se isca o situație de război în legătură cu Cuba, Statele Unite să își amintească faptul că România nu era parte la aceasta". Robert Estabrook, cel care a făcut dezvăluirea, i-a confirmat autenticitatea și a indicat drept sursă a informației un diplomat român din Londra. Fostul subsecretar de stat George Ball și-a amintit că mesajul nu a fost transmis prin Departamentul de Stat, ceea ce înseamnă că, probabil, România a utilizat un canal direct, poate un emisar trimis la Casa Albă. Astfel, retragerea trupelor sovietice din România a fost un stimulent pozitiv pentru articularea de către România a unei politici externe diferite și, în același timp, canavaua pentru manipularea sovietică. ■

Prezentare și adaptare în limba română
Cristian POPIȘTEANU,
Dorin MATEI

CLIO ANUNȚĂ • CLIO ANUNȚĂ

DE LA MASSADA LA HAZOR

Profesorul Amnon Ben-Tor, de la Institutul de arheologie al Universității Ebraice din Ierusalim, a încheiat în vara anului trecut o nouă campanie de săpături în localitatea Hazor, din nordul lacului Ghenezaret. Împreună cu echipa sa, cercetătorul se află la a cincea campanie din zonă, eșalonată pe zece ani. El îi succede lui Yigal Yadin, cel care a descoperit celebra fortăreață Massada (*Magazin istoric*, nr. 3/1995) și care a săpat la Hazor în anii '50-'60. Localitatea este un important oraș canaanian de pe Via Maris, drumul dintre Egipt și Mesopotamia, menționată în textele egiptene din veacurile XIX-XVIII î.Hr., în documentele de la Mari (sec. XVIII î.Hr.) și în Biblie.

POMPEIUL EUROPEI OCCIDENTALE

În localitatea Blieskastel, din Germania, arheologii au scos recent la lumină urmele unui oraș roman: o baie termală, cu bazin de înot și aparate de gimnastică. Cercetătorul W. Schaub, care conduce săpăturile, consideră că ne aflăm în fața „Pompeiului Europei Occidentale". Orășelul roman avea cam un kilometru lungime și se întindea într-o vale de la granița germano-lorenă. Populația lui (aproximativ 5 000 locuitori) trăia destul de bine, stau mărturie descoperirile: casele erau alimentate cu apă, pardoselile încălzite, iar negustorii urbei vindeau vanilie adusă din Asia, pe atunci marfă mai scumpă decât argintul. Săpăturile au scos la iveală și o foarte luxoasă instalație de băi termale, cu un ingenios sistem de încălzire.

A. SPIEGLER

ÎNFRUNTÂND FURTUNA

Un document istoric: mărturia doctorului Alexandru Şafran

După 48 de ani, din nou în patria natală. În perioada 27-30 martie anul acesta, la invitaţia domnului profesor O. Gherman, preşedintele Senatului României, dr. Alexandru Şafran a făcut o vizită în ţara noastră. Cu acest prilej, Eminenţa Sa a rostit un emoţionant discurs în faţa senatorilor români, a avut o întâlnire cu P.F. Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, şi s-a întâlnit cu membrii Comunităţilor Evreieşti din România, unde a oficiat o slujbă religioasă şi a rostit o cuvântare.

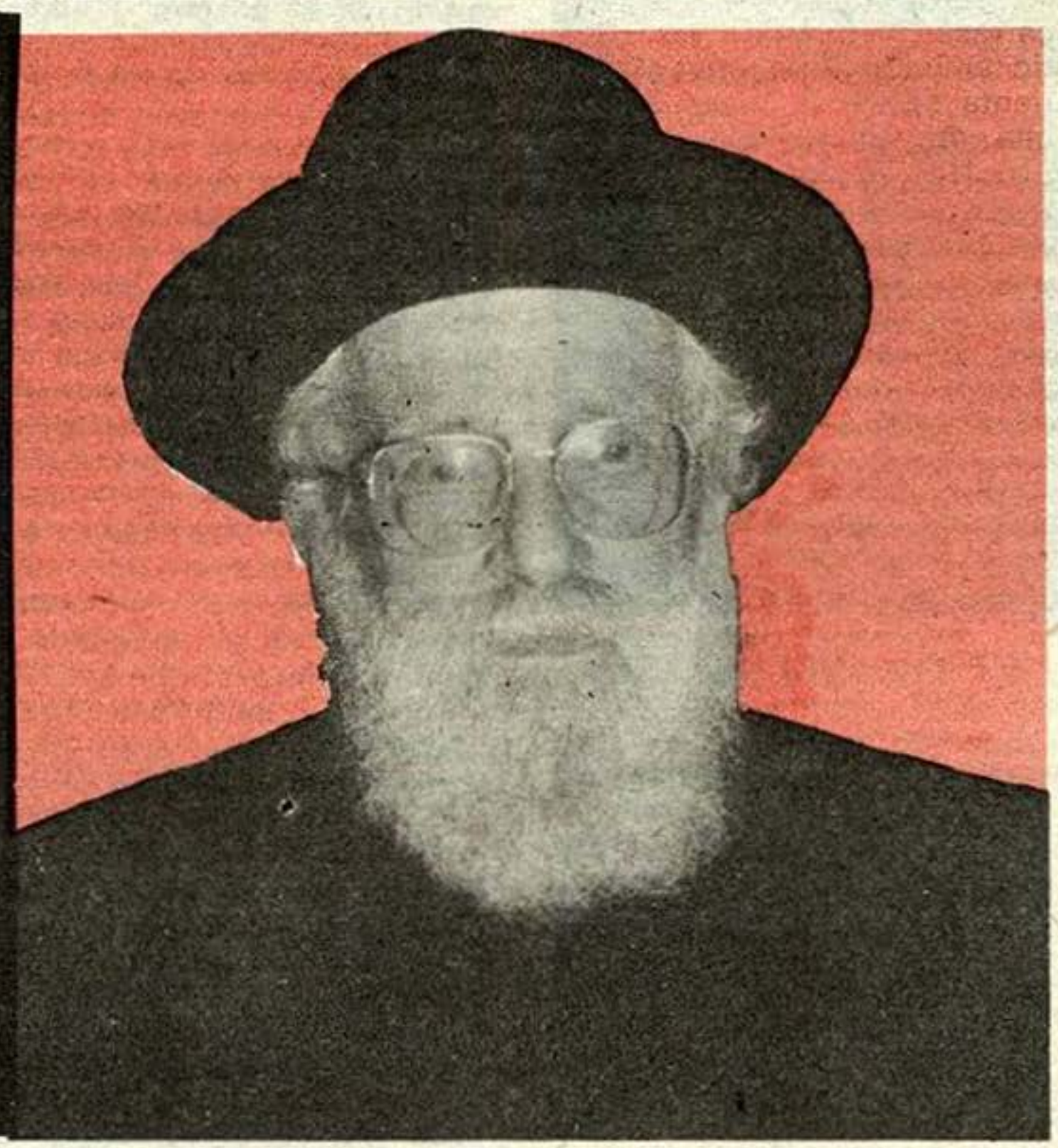

În prima parte a mărturiei sale, publicată în numărul trecut, Eminenţa Sa a evocat cei dintâi ani ai şef-rabinatului din 1940 până în 1942. În continuare, analizând contextul politic românesc şi situaţia evreilor din acea perioadă, dr. Alexandru Şafran descrie evenimentele petrecute până la sfârşitul anului 1947, când a fost obligat de către autorităţile comuniste să renunţe la înalta sa funcţie şi să părăsească ţara natală. După cum am mai arătat, din 1948 până în prezent, Domnia Sa este şef rabin al Comunităţii evreieşti din cunoscutul oraş elveţian Geneva.

În imagine: dr. Al. Şafran, oaspete de onoare la cel de-al III-lea Congres al ACMEOR-ului (Tel-Aviv, 26 decembrie 1994).

Alexandru Şafran: Providenţa a vrut ca după mutarea într-o nouă locuinţă să nu mai fiu sub supravegherea directă a Gestapo-ului. Am constituit ceea ce s-a numit Sfatul evreiesc, adică un comitet clandestin de salvare, care se întrunea sub preşedinţia mea, în casa mea, şi care avea avantajul că, în cazul în care eram invadaţi de către Gestapo sau de către Siguranţa statului şi de Poliţia Secretă, puteau spune că au venit la şeful rabin să se consulte în chestiuni religioase. Rămăsese o singură cale care putea fi luată în consideraţie şi care ni se părea o iluzie de nerealizat: să luăm contact cu mitropolitul Bălan al Ardealului, o personalitate puternică, strâns legat, cu sentimente de prietenie personală, intimă, cu mareşalul Antonescu. El putea, poate tocmai ca ardelean, să-l influenţeze pe mareşalul Antonescu în sensul dorit de noi. Dar cum puteam să-l găsim pe mitropolitul Bălan? El se afla la Sibiu. Oraşul era un centru important al Gestapo-ului şi ne gândeam că dacă mergeam la Sibiu, deşi eram ostatec şi nu puteam părăsi Bucureştiul — deşi l-am părăsit de multe ori în alte situaţii — nu era vorba că aş fi fost descoperit, ci ne temeam că Gestapo-ul, dându-şi seama de intervenţia mea pe lângă Bălan, îl va împiedica pe acesta. Atunci am făcut un gest care putea fi considerat ca o nebunie chiar în timpuri normale. Şef rabinul evreilor se adresează mitropolitului Bălan, marea personalitate ecleziastică, cu un prestigiu care-l depăşea,

Împreună cu Papa Ioan Paul II (Vatican, 1985)

poate, pe cel al patriarhului Nicodim, să-i ceară, printr-un emisar, să vină la București să-l vadă. Era o încercare de disperare, o ultimă încercare. Ei bine, Bălan l-a primit pe emisarul meu și a venit la București să mă întâlnească. Întâlnirea a avut loc în casa generalului Văitoianu. La început, Bălan nu arăta prea mult entuziasm; nu numai că era cumpănit, dar avea un fel de răceală în atitudinea lui, în convorbirile lui cu alții, nu numai cu evreii, era un om foarte mândru. I-am expus situația gravă, el o cunoștea, era informat, și a rămas așa, gândindu-se, privindu-mă, dar fără căldură, fără mare înțelegere sufletească. La un moment dat i-am spus: „Înalt Prea Sfinte, vă spun că atunci când ne vom prezenta în fața judecătorului suprem, fiindcă sunteți muritor ca și mine, vă voi declara răspunzător de zecile de mii de evrei care trăiesc în dioceza dvs. și de care sunteți responsabil". Și în această situație disperată am ridicat vocea, nu mai era rațiunea care mă conducea, era situația de deznădejde și întrebuințam un grai care era nu numai violent, dar un grai care putea să fie considerat o insultă, dar nu mai aveam ce pierde. Era deznădejdea. Bălan a fost impresionat și s-a ridicat, s-a plimbat încolo și încoace în salonul în care ne găseam, s-a întors și s-a așezat în jilț și a spus: „Telefonez acum mareșalului Antonescu să-i cer să mă primească". Într-adevăr, a telefonat în prezența mea la Președinția Consiliului de Miniștri, la mareșalul Antonescu și i s-a răspuns că mareșalul nu-l poate primi imediat, însă îl roagă să vină să ia masa cu el. Asta era pe la orele 11. Am văzut că de-acum intervenise o schimbare în toată atitudinea și aș putea spune că în toată ființa mitropolitului Bălan. Profitând de această schimbare, de această apropiere sufletească, pe care o simțeam — suntem ființe omenești — i-am spus: „Înalt Prea Sfinte, Iuliu Maniu mi-a spus că a fost impresionat de faptul că, trecând pe str. Sf. Ion Nou, a auzit țipete care veneau dintr-o casă unde erau închiși evrei, și s-a interesat și i s-a spus că acei evrei erau destinați a fi deportați în Transnistria". Deportarea avea ca motiv că familiile evreilor încarcerați în acea casă nu se prezentaseră la munca obligatorie și, după normele de atunci, inumane, familia trebuia să plătească. Mitropolitul Bălan, de-acum cu totul schimbat, mi-a spus că decizia în ce-i privește pe aceștia depinde de Mihai Antonescu. A luat telefonul și i-a telefonat acestuia care, bineînțeles, a obținut imediat eliberarea lor.

Când a apărut cartea mea de memorii la Paris, scriitori și istorici au convocat o ședință pentru a discuta importanța acestei lucrări, iar evreii originari din România, care se găseau la Paris, când au aflat că va avea loc această reuniune, au fost prezenți. Din discuțiile care au avut loc, s-a remarcat episodul acesta cu privire la str. Sf. Ion Nou. S-a ridicat un evreu, care era în fundul sălii, și a spus că el și cu tatăl lui au fost în acea casă și nu știau cine i-a salvat.

Bălan s-a dus la mareșal — trebuie să spun că era un moment foarte dramatic când a intrat în mașină — și mi-a spus să-mi aduc aminte de data în care ne găsim. Era în 1942. La ora 15, mi-a telefonat și cu o voce aspră, autoritară, Bălan mi-a spus că mareșalul a primit cererea noastră și că deportările evreilor din Transilvania de Sud nu vor mai avea loc. Acesta era un început.

— **Deci, Antonescu era favorabil evreilor.**

Alexandru Șafran: Antonescu a cedat, și ceea ce putea să constituie începutul nimicirii totale a ființei evreiești în România nu s-a realizat, și prin această nouă decizie s-a salvat viața evreilor. Această întâlnire a fost considerată de către istorici ca întâlnirea determinantă în ceea ce privește viitorul existenței unei ființe evreiești în România.

— **Nu au mai fost deportați nici evreii din Vechiul Regat.**

Alexandru Șafran: De aceea a fost determinantă. Cum ați spus dvs. planul prevedea ca deportările să înceapă din Ardealul de Sud și să continue — un plan bine edificat — cu deportările evreilor din Vechiul Regat. Am obținut acest lucru, care era determinant și bineînțeles că, în mod virtual, această hotărâre nouă a mareșalului, în urma intervenției noastre, reprezenta și anularea deciziei deportării evreilor din Vechiul Regat, din moment ce hotărârea a fost luată în ceea ce privea politica deportărilor evreilor în Polonia, care prevedea mai întâi deportări din Ardealul de Sud și apoi evreii din Vechiul Regat. În principiu, am câștigat totul, dar nu era așa simplu. Germanii, Killinger și Gustav Richter, care era omul lui Eichman la București, și-au intensificat presiunile. Și-au dat seama că au pierdut ceea ce ei și-au închipuit că este câștigat și atunci a intervenit un alt factor, providențial, monseniorul Cassulo, despre care v-am mai vorbit. În această fază care lasă să se întrevadă un nou curs al istoriei și al evoluției războiului, mai cu

seamă în această fază, monseniorul Cassulo avea posibilitatea să exercite o influență, de asemenea, determinantă: să se ducă la Roma, să se prezinte la Vatican și să ceară Vaticanului o intervenție fermă în ceea ce privește soarta populației evreiești, pentru ca să fie salvată. Cassulo, care era un om cu totul deosebit, a urmat întrutotul sfatul meu, a plecat la Roma cu tot materialul documentar pe care i l-am adus și voiajul lui a avut, de asemenea, un rol determinant în ceea ce privește deznodământul acestei probleme care, în mod virtual, era hotărât datorită intervenției lui Bălan.

Mitropolitul Nicolae Bălan

— În concluzie, se poate spune că Biserica Ortodoxă și Biserica Catolică au jucat un rol decisiv.

Alexandru Șafran: Cassulo s-a întors cu acest mesaj din partea Vaticanului. Mihai Antonescu a fost el însuși foarte sensibil în ceea ce privește intervențiile Vaticanului, pentru că atunci se credea că Vaticanul putea să mijlocească pacea între Axă și puterile aliate. Și nu numai că s-a renunțat la deportarea evreilor din Vechiul Regat, dar s-a ajuns, prin luna octombrie, la o reconsiderare a situației evreilor din Transnistria și, în mod principial, ceea ce este de neînchipuit și unic, s-a luat în considerare posibilitatea unor repatrieri. Totul a fost cu știința mareșalului Antonescu. Au început apoi tratativele diplomatice.

— Pe de altă parte, știu că ați dat o mână de ajutor și la salvarea unor evrei din Ardealul de Nord ocupat de Ungaria, care au trecut în România și care apoi au putut să plece în Palestina.

Alexandru Șafran: Un rol important în salvarea celor care au reușit să treacă granița din Ardealul de Nord în România, l-a avut profesorul doctor Raul Șorban care, împreună cu șef rabinul Clujului, Weinberger-Carmilly, a acționat cu mult devotament. Vreau să-i exprim domnului profesor Șorban toată recunoștința mea pentru ceea ce a făcut.

— Știți că profesorul Șorban, Viorica Agarici și Regina mamă Elena au fost declarați Drepți ai popoarelor de către Yad Vashem.

Alexandru Șafran: Tocmai, ei fac parte din această pleiadă cu totul specială. Regina mamă Elena — pentru că ați vorbit despre ea, cu ocazia acordării acestei distincții deosebite — a avut un mare rol. În perioada deportărilor în Transnistria, problema capitală era să facem în așa fel încât să poată ajunge ajutoare acolo. Guvernul a refuzat. Regina mamă, la cererea mea, a intervenit, dar nu în sensul simplu al cuvântului, ci a pus toată ființa ei în aceste demersuri. Și, în luna decembrie a anului 1941, într-o noapte de viscol, ca să nu întârzie cu răspunsul, l-a trimis pe aghiotantul ei acasă la mine, ca să-mi spună că a obținut aprobarea de la Mihai Antonescu. Noaptea, subliniez. A doua zi au început deja să se realizeze aceste lucruri și în acest fel s-au salvat ființe omenești de la moarte.

— Au urmat evenimentele din 1944, instalarea puterii comuniste și am vrea să știm cum s-au reflectat ele în sânul Comunității evreiești din România. Erați în continuare rabin șef.

Alexandru Șafran: Urmările acestei schimbări politice radicale au fost nefaste în ceea ce privește situația Comunității evreiești. Regimul a pus în fruntea Comunității evreiești oameni de-ai lui, evrei comuniști, care au vrut să se arate mai catolici decât Papa și au ținut populația evreiască și Comunitatea într-o atmosferă de teroare.

— Se crease un comitet după model sovietic.

Alexandru Șafran: Cu totul sovietic, bineînțeles. Ei mi-au cerut ca, prin acte, prin scris, să recomand populației evreiești pe comuniști, să mă declar, cum s-ar spune, în favoarea regimului comunist și apoi să condamn sionismul. Bineînțeles că eu însumi, ca șef rabin al Comunităților evreiești, ar fi trebuit să spun că de bunăvoie renunț la toate instituțiile noastre. La toate acestea s-a adăugat un document de o mare gravitate care mi-a fost prezentat: mi-au cerut să semnez un act prin care să cer judecarea lui Maniu și condamnarea lui. În urma acestui refuz, cel care venise mi-a pus revolverul pe

Ultimul discurs rostit de șef rabinul Al. Șafran pe pământ românesc (București, decembrie 1947)

masă și m-a amenințat să semnez; soția mea, sărmana, se plimba pe hol și a văzut că situația este foarte, foarte gravă.

— Ați refuzat să semnați...

Alexandru Șafran: Bineînțeles că am refuzat. Am spus că și în timpul regimului nazist, am fost expus cu viața mea, așa că și acum sunt dispus să fiu în aceeași situație. Mi s-a spus că, dacă accept, voi fi făcut șef rabinul tuturor Comunităților evreiești din blocul sovietic, iar dacă nu accept, eu, și mai cu seamă familia mea, vom trage consecințele. Am refuzat, iar apoi mi-am dat seama că sunt în stare de arest, adică dacă voi ieși din casă să mă duc la Templul Coral sau în altă parte, voi fi sub supravegherea directă a organelor polițienești. Acesta a fost punctul culminant. Apoi s-a ajuns la deznodământul acesta tragic, la expulzarea mea. Cel care m-a înștiințat în mod formal a fost președintele Federației, un comunist, Lieblich. Când a venit la mine, mi-a cerut să semnez o scrisoare prin care să declar că plec de bunăvoie să vizitez Țara Sfântă; el se gândea la acest lucru pentru că știa foarte bine că populația se simțea strâns legată de persoana șef rabinului, mai cu seamă după toate cele prin care trecusem, și a vrut să folosească această scrisoare. Am semnat, pentru că eram amenințat; după aceea, am fost trimiși direct la gară, împreună cu familia și, așa după cum v-am spus, am plecat fără nimic. Am ajuns la Geneva zdrobit sufletește...

Lumea de-acum are nevoie să fie reconstruită și aceasta nu se poate face decât cu lumina acestui mare învățământ, indiferent dacă sunt sau nu religioși, că omul este făcut după chipul și asemănarea Domnului și că există o egalitate între toate ființele omenești. Este singura mântuire la care trebuie să se ajungă.

— Eminență, am dori să ne spuneți care sunt, în prezent, după 45 de ani de când ați părăsit țara, sentimentele dvs. față de România și față de poporul român?

Alexandru Șafran: Vreau să vă spun — și aici ne găsim într-un lăcaș care are sfințenia lui* — că sunt legat în adâncimea sufletului meu, cu simțăminte de dragoste, de dor, față de țara în care m-am născut, în care am crescut și care mi-a permis să devin, înainte de toate în țara mea, în care m-am născut și apoi, cu vrerea Domnului și cu toate urmările suferințelor, să devin ceea ce sunt acum. Mă rog lui Dumnezeu să dăruiască României și poporului român, dragei noastre Românii și bunului popor român, posibilitatea ca să propășească pe calea bunei stări de ordin material și spiritual, din punct de vedere economic, din punct de vedere politic, și să ajungem să vedem în România și în poporul român oglinda aceasta care este în adâncul ființei noastre, oglinda aceasta luminoasă care trebuie să fie oglinda țării și a poporului român, bunul popor român, blândul popor român, frumoasa țară românească, bogata țară românească.

Geneva, 1994

Manase RADNEV,
Ion Gh. BÂTU

* Interviul a fost înregistrat în clădirea noii sinagogi din Geneva.

CĂRȚI DESPRE ROMÂNIA LA O UNIVERSITATE AMERICANĂ

Biblioteca Universității statului Illinois, de la Urbana-Champaign deține opt milioane de volume, cifră care o situează pe primul loc între bibliotecile universităților de stat și pe locul trei între bibliotecile tuturor universităților din Statele Unite ale Americii. Dar ceea ce o face extrem de interesantă pentru noi este faptul că în cadrul respectivei Universități funcționează The Russian and East European Center (Centrul de studii ruse și est-europene). La dispoziția celor interesați se află în cadrul bibliotecii aproximativ 521 000 volume în limbile slave și ale celorlalte națiuni est-europene și 106 000 volume în limbi occidentale. Există 3 000 abonamente la revista de specialitate. Funcționează și o sală specială de lectură pentru studiile de slavistică și est-europene.

Din punct de vedere al repartizării pe țări, fondul de carte este astfel structurat. Pentru Rusia și fosta U.R.S.S. există 168 700 volume în limbile vorbite în fosta U.R.S.S., plus alte aproximativ 57 400 volume în alte limbi. Există 48 210 volume despre Polonia, 47 610 despre Cehoslovacia, 39 950 despre Iugoslavia, 23 720 despre Ungaria și 13 010 despre Bulgaria.

România se situează pe penultimul loc, înaintea Bulgariei, cu aproximativ 15 455 volume. Sunt mai ales bibliografii, lucrări de referință, dar și cărți de istorie, limbă și literatură, drept. Între cărțile de istorie, cele mai multe se referă la perioada cuprinsă între 1800 și 1945 și la istoria Transilvaniei. Pentru cei dornici să sporească numărul de cărți consacrate României în biblioteca Universității din Illinois, publicăm și următoarea adresă: Profesor Maynard Brichford, University Archivist, Room 19 Library, University of Illinois, 1408, West Gregory Drive, Urbana, Illinois 61801.

Din jurnalul unui antisemit

ÎNTÂMPLĂRI DIN VIAŢĂ

A.C. CUZA

Şi în acest număr vom întârzia în preajma lui Petre P. Carp, pe care jurnalul lui A.C. Cuza ni-l înfăţişează în diverse ipostaze, cu prilejul deselor sale vizite la Iaşi. Păreri şi opinii exprimate fără nici un fel de menajament, atât la adresa adversarilor cât şi a partizanilor săi politici. Intoleranţa-i cunoscută şi inflexibilitatea poziţiei sale nu i-au adus prea multe simpatii printre contemporani, dar n-au lăsat în conştiinţa lor nici imaginea unui politician veros, preocupat de interese personale. Pe mulţi, foarte mulţi i-a rănit cu maliţia şi ironia sa corozivă, dar li s-a impus printr-o cinste ireproşabilă şi o consecvenţă rar întâlnită în afirmarea convingerilor sale politice. Toate într-o vreme în care viaţa politică extrem de agitată a anilor 1888-1893 adâncise foarte mult frământările din sânul Partidului Conservator, iar gruparea junimistă, al cărei şef era, făcea eforturi să se delimiteze prin programe proprii. Dar să pătrundem în atmosfera specifică a acelor ani şi să-l vedem pe Carp în acţiune, aşa cum ni-l prezintă jurnalul lui A.C. Cuza.

Marian ŞTEFAN

Carp despre revoluţii şi revoluţionari

1889

28 aprilie. Aflând că P. Carp este în oraş m-am dus să-l văd pe la unu. S-au adunat: Naum, Grig. Buiucliu, Ianov[1], Eug. Ionescu, Jacques Negruzzi.

Discutându-se încă o dată chestia dizolvării, Carp a mai repetat că regele a făcut o mare greşeală că n-a avut curajul să dea a doua dizolvare după cum o cerea. Regele însă răspundea: „Moi, je suis Léopold!"[2], făcând aluzie la regele belgilor, la care Carp îi răspunse că sunt şi alte exemple de imitat, aşa de-o pildă, Victor Emmanuel şi Wilhelm al Prusiei. „Şi apoi, zice Carp, ce riscă regele nostru? O revoluţie? Dar poporul românesc nu este revoluţionar şi nu este exemplu în istorie că o revoluţie ar fi venit de la popor. Toate mişcările au pornit de la pătura foarte subţire a politicienilor şi nu este adevărat, a urmat mai departe, răspunzând lui Jacques Negruzzi, care susţinea că regele la noi în ţară e ca frunza pe apă, nu este adevărat că poziţia regelui este aşa de nestatornică. «Ca frunza pe apă» e o frază goală, căci care e punctul fix şi statornic în stat mai tare decât regele şi dacă nu există un asemenea punct apoi este fals de a spune că regele nu e tare la noi în ţară. Comparativ cu celelalte puteri în stat, el este cel mai tare, căci poporul nu există, el nu ia parte la mişcarea politicei şi tocmai aice este ţinta noastră, să facem ca treptat-treptat poporul să se amestece mai mult în conducerea intereselor sale, să fie mai conştient. Cât despre armată, aşa cum este, ea are disciplină şi ascultă. De-aceea i-am şi spus regelui: «Sire, je ne puis repondre ni d'un coup de main ni d'un assassinat, mais je reponds de tout le reste!»[3], căci nimene nu poate să garanteze asemenea lucruri. Aceste se pot face cheltuind două sau trei sute de mii de lei şi chiar un particular le poate cheltui, necum un guvern străin când ar voi s-o facă. Cât despre forţele revoluţionare ale ţării, a zis Carp, le cunosc eu mai bine decât oricine, deoarece am fost amestecat în trei revoluţii şi ştiu că-n momentul decisiv nimenea nu are curajul trebuitoriu".

---

[1] Ioan Ianov (1834-1903), scriitor, studii juridice la Viena şi Paris, membru al Junimii.

[2] „Eu sunt Léopold!", formulă prin care se sugerează că regele Carol îşi luase ca model pe regele Belgiei Léopold II (1865-1909).

[3] „Sire, eu nu pot răspunde nici de o lovitură, nici de un asasinat, dar răspund de tot restul!"

Trecând apoi la căderea ministerului, Carp a spus că el nu s-a înşelat deloc când a afirmat că nu are nevoie de o majoritate pentru a guverna, căci nu majorităţile au răsturnat guvernul trecut, ci criza din lăuntrul ministerului, după cum chiar o anunţase mai dinainte reprezentanţilor puterilor străine, cărora le-a spus chiar de la început că primejdia nu este în Cameră, ci în guvern. Aşa a şi fost.

Aici mi se pare însă că este un simplu joc de cuvinte, căci ne-nţelegerea s-a ivit în guvern, dar căderea a fost din cauza majorităţii, căci plecând Vernescu cu ai lui, majoritatea se strămutase în partea opusă şi dacă ministerul nu-şi dădea demisia, el cădea în faţa unui vot de blam.

Carp a zis apoi că el nu se aliază cu nimenea, ar fi doar ca ceilalţi să vie la dânsul şi să recunoască că sunt greşiţi şi, va spune şi el ca iezuiţii: „Sint ut sunt, aut non sint!"[1] „dar, îi ripostă Jacques Negruzzi, dar aceasta nu împiedică ca să fii mai domol cu oamenii şi să nu-i bruschezi!" „Acestea sunt gogomănii, răspunse Carp, şi aceeaşi sfadă o avem de douăzeci de ani împreună, fără ca să mă fi schimbat. Ar trebui dar să înţelegi că-ţi pierzi timpul zădarnic. Eu cred că acesta este sistemul cel adevărat în ţara noastră, căci românului numai aşa îi poţi impune, repetându-i că ei cu toţii sunt nişte proşti şi că numai tu eşti omul genial. De la o vreme te ascultă şi se pleacă. Aceasta o dovedeşte şi practica, căci cine în ţară are mai multă autoritate morală şi mai mulţi partizani adevăraţi decât mine? Se vede dar că sistemul meu este bun iar sistemul pe care tu mi-l recomanzi, Jacques, zise Carp adresându-se către Negruzzi, este sistemul lui Teodor Rosetti, şi care sunt rezultatele pe care le-a obţinut el cu sistemul lui de-a voi să împace pe toată lumea? Are el oare mai multă autoritate decât mine sau mai mulţi partizani?" „Nu, răspunse Jacques Negruzzi, dar aceasta din urmă din cauză că el nu este om politic!" „Atunci, zice Carp, să-mi dai voe, Jacques, să-ţi zic şi eu ţie că tu nu eşti om politic şi să mă slăbeşti cu sistemul tău, căci eu nu-mi pot face popularitate cum ţ-o faci tu, promiţând lucruri la alegători pe care n-am să le pot ţine".

Jacques începe atunci să protesteze zicând că el nu făgăduieşte nimic alegătorilor săi şi întrebându-ne pe noi ce ne-a promis pentru ca să votăm pentru dânsul. „În aceea ce mă priveşte, i-am răspuns eu, nimic, dar nici n-am votat pentru d-ta!"

Pe la 4 ore am ieşit dimpreună cu Carp, care mi-a spus pe drum, vorbind de prefectul Leon Negruzzi, că de mult era hotărât să-l schimbe şi că niciodată n-are să-l mai aducă îndărăt. I se va găsi un alt post, deoarece trebuie să ţii socoteală că are nouă copii...

Sara pe la 8 m-am dus la Grigoriu Buiucliu în Păcurari, unde am găsit pe Carp, pe Naum, dr. Buiucliu, Grigorie I. Buiucliu din Beilic, Jean şi Teodor Buiucliu. S-a vorbit despre elementul armenesc căruia Carp i-a recunoscut multe calităţi, dar căruia a spus că-i lipseşte cu desăvârşire cavalerismul. „Rien de chevaleresque ches l'Armenien, comme du reste chez présque tous le peuples de l'Orient, ainsi le Juifs"[2]. Arabii şi turcii ar face excepţie la această regulă. Românul însă, cu toate defectele lui, e cu mult mai cavaler.

Trecând apoi la elementul evreiesc din ţară şi adresându-se mie, care mă ştie că sunt antisemit, mi-a spus că nu se poate tăgădui că jidanii au îmbogăţit ţara. „Dar, i-am răspuns eu, din punctul de vedere economic se poate admite că jidanii ne-au îmbogăţit, îmbogăţindu-se pe dânşii şi formând clasa mijlocie în ţară la noi; din punctul de vedere naţional însă, nu este indiferent ca clasa de mijloc să fie alcătuită de un element străin şi cu totul neasimilabil precum elementul evreiesc!"

Conversaţia s-a oprit aici. Vorbindu-se apoi iarăşi de Jacques Negruzzi şi văzând Carp că eu îl cam atacam, mi-a spus că dacă voiesc s-ajung vreodată, trebuie să fiu indulgent şi nu atât de aspru. „Il faut étre sévère avec vous et indulgent pour les autres"[3]. I-am răspuns că-mi este indiferent să ajung pe calea aceasta, că dacă am o idee trebuie s-o spun, aşa-i caracterul meu şi nu mă pot schimba. În cursul conversaţiei, Carp a afirmat că el este socialist şi că nu-i liberal, căci acest cuvânt a fost compromis de Brătianu cu ai săi, care a ridicat tâlhăria la înălţimea unui principiu. Şi a fost vina lui Brătianu, care a îngăduit să se fure, căci românul nu ştie decât de frică şi acel care are puterea trebuie să vegheze asupra moralităţii. Venind vorba asupra păturilor cari fac politica la noi, Carp a spus că cu toată democratizarea statului român, când te uiţi bine vezi că tot boierii conduc; astfel, este de-ajuns de a se vedea cum un boier, numai prin faptul că e boieriu, obţine funcţii pe care un altul din popor nu le-ar putea obţine sub nici un cuvânt, pentru a rămânea convins de aceasta.

Şi apropos de boierii care acuma sunt la putere, Ianov ne povestea azi dimineaţă rezoluţiile care le pune Catargiu pe hârtiile ce i se prezintă: *„Grabnică lucrare spre cuvenita regularisire!"* şi altele de acest soiu. De altmintrelea, se dovedeşte pe fiecare zi că bătrânul şş-a trăit traiul. Tot de azi dimineaţă îmi aduc aminte o definiţie a lui Carp: „L'homme de génie est celui qui résume le passé et prévoit l'avenir, le présent ne comprent ni l'un ni l'autre"[4]... ■

(Va urma)

---

[1] Să fie aşa cum sunt, sau să nu fie deloc!

[2] Armenii nu au în ei nimic cavaleresc, ca de altfel toate popoarele din Orient, precum si evreii.

[3] Trebuie să fiu sever cu dv. şi indulgent cu ceilalţi.

[4] Omul de geniu este acela care comprimă trecutul, şi prevede viitorul, cel de faţă nu înţelege nici trecutul, nici viitorul.

ION PETROVICI — O DRAMĂ A CONŞTIINŢEI?

HENRI ZALIS

Fără falsă modestie, ţin minte şi azi bucuria cu care m-a întâmpinat Ion Petrovici la prima vizită ce îi făceam, pe la sfârşit de septembrie 1967, în apartamentul sorei lui, doamna Gatoschi, din Bulevardul Ana Ipătescu. „Uite că mă mai caută oamenii!". Eram al doilea musafir după ce, mai înainte, trecuse pe-acolo academicianul Andrei Oţetea, venit cu un mic ajutor bănesc, să îndulcească ieşirea din domiciliul forţat a fostului său dascăl.

După o lungă condamnare la temniţă grea, Ion Petrovici suportase într-un cătun din Bărăgan ani lungi de izolare. Avea acum poftă să vorbească, să deşarte sacul, cum se zice, iar faptul că eu intenţionam să pregătesc un volum de corespondenţă emisă de Tudor Vianu, cel pe care Petrovici îl protejase de persecuţiile rasiale, sporea dorinţa lui să îmi fie de folos. Sub forma unor convorbiri ce deveniră curând evocarea anilor de altă dată şi cu osebire ai perioadei 1939-1944, Ion Petrovici m-a ajutat să cunosc, să înţeleg poziţia aparte a omului de cultură, dar şi a omului politic, în conjunctura în care, departe de felurite incompatibilităţi, el a încercat să fie de partea sensibilităţii intelectuale şi moralei, într-un conflict, mascat ingenios, cu autoritatea lui Antonescu, în general cu pretenţiile orgolioase ale Germaniei hitleriste.

Am purtat cu Ion Petrovici patru sau cinci lungi discuţii, la care s-au adăugat alte câteva vizite de simpatie, menite să îl întărească în ideea că nu îl privesc, tocmai fiindcă făcuse o figură frumoasă în câteva privinţe, drept criminal de război. Mi-a dat, astfel, prilejul să aflu amănunte despre sine şi cu oarecari detalii despre acţiunile lui în cabinetul mareşalului. Voi povesti acestea în cele ce urmează, cu precizarea că Zaharia Stancu, pe-atunci preşedintele Uniunii Scriitorilor, a dovedit atât faţă de Nichifor Crainic, dar şi faţă de Ion Petrovici dorinţa de a-i ajuta, de susţinere a tot ce venea să îi reabiliteze. Cum Stancu, prevenit de mine în legătură cu greutăţile accesului la documente ce trebuiau să prezinte în lumină adevărată actele ministrului culturii şi educaţiei, intervenise la organele abilitate, am parcurs într-o săptămână, la sediul Uniunii din Şoseaua Kiseleff, diverse dosare ca să am imaginea clară, deşi extrem de parţială, a modului de lucru practicat de Petrovici în relaţia cu conducătorul statului, din 5 decembrie 1941, când devenise ministru, până la arestarea lui Ion Antonescu, la 23 august 1944.

În plus, consultând diverse materiale privitoare la cariera ministerială şi politico-profesională a lui Ion Petrovici, am citit memoriul întocmit de împricinat, la cererea avocatului Raiciu, în calitatea acestuia, de acuzator public la Tribunalul Poporului. Este un text tulburător prin forţa argumentelor (confirmate mie de însuşi Petrovici în destăinuirile pe care mi le-a încredinţat) şi aş spune imperios necesar tuturor celor ce refac un parcurs istoric tragic din cea mai grea perioadă ce a precedat dictatura comunistă. E vorba de o apărare de tip exhaustiv, găzduită, prin osârdia lui Vasile Vetişanu, în paginile 1 şi 8-9 ale revistei *Contemporanul - idee europeană*, nr. 42, din 20 octombrie 1994.

Voi cita din lunga pledoarie a lui Ion Petrovici nu ca să îi dau cu orice preţ dreptate, ci ca să las adevărului dreptul la cuvânt. Nu am de gând să trec peste erorile lui, cum socot că sunt colaborarea cu A.C. Cuza, alinierea la o politică rasistă, frecventarea unor persoane xenofobe, conciliabulele cu naziştii ş.a.m.d., însă este limpede că Ion Petrovici nu a contribuit direct la propaganda antisemită, după cum nici nu a denunţat-o explicit. Ce a făcut în schimb, o spune singur în memoriul din care voi cita imediat; rezultă până la evidenţă că actele sale, cele ascunse de ochiul liber, cele in-

terpretabile doar din optica posterității, îl recomandă ca pe un *democrat* preocupat de soarta acestui popor, dornic să micșoreze impactul prigoanei antievreiești la nivelul instituțiilor de învățământ. Protector al celor expuși consecințelor politicii legionare, ca Eugen Lovinescu, Tudor Vianu și alții, el „va distona — cum subliniază singur — cu directivele ambianței". Ca să adauge: „În mijlocul îngrădirilor fatale am găsit destulă suplețe și eventual destulă fermitate pentru a limita pretențiile marilor aliați de atunci —, menținând în școală și cultură linia intereselor permanente — precum și pentru a modera consecințele legilor rasiale, promulgate și aplicate dinainte de intrarea mea în guvern".

De ce a primit să intre în guvernul Antonescu, de la data de 5 decembrie 1941? (Găsim aici motivații apropiate de acelea ale altui mare cărturar, istoricul academician și general Radu R. Rosetti.) larăși recurg la propriile lui explicații: „Din primul ceas mi s-a atras atenția că e vorba de o colaborare pur tehnică, și faptul s-a adeverit prin aceea că niciodată nu mi s-a cerut un sfat sau opiniune în privința războiului și a politicului. Cu cugetul curat adaug că nici de la acea dată încoace nu pot avea răspundere efectivă, în afară de sectorul cultelor și învățământului unde înțeleg — cu tot amestecul sporadic al altora — să îmi asum întreaga responsabilitate". Vreo gaură a memoriei, cumva escamotarea — în spatele rațiunii de stat — a itinerarului său din acei ani funești? Nu, de vreme ce Ion Petrovici nu pretinde că nu a știut despre ce e vorba. El recunoaște negru pe alb: „Firește, se poate susține că miniștrii guvernului Antonescu au dat o adeziune tacită la politica mareșalului, întrucât fiecare își dădea seama că nu poate face — cel puțin în linii mari — o politică de tip contrar".

Probabil că avem aici și rațiunea contractului semnat de Ion Petrovici, dar o dată cu limitele ei și taina unui anumit secret. Filosoful intră în detalii ca să își motiveze opțiunea ca pe un sacrificiu cerut lui de numeroși colegi în fața primejdiei ca portofoliul vacant să nimerească pe mâinile unui nechemat. Nu spune cine anume i-a cerut să accepte desemnarea, nici de ce a tratat oferta pozitiv, cu toate că nu îl ispitea. E cert că după ministeriatul legionarului Traian Brăileanu și apoi al generalului Rosetti, la cârma școlii și a intereselor culturii românești nu mai putea veni oricine. „În momentul acela exista o babilonie în legile învățământului (în special ale învățământului superior) din cauza veșnicilor modificări care nu se racordau între ele. În tineretul școlar domnea o mare indisciplină, bântuit fiind de idei legionare care operau clandestin. Trebuia imaginat, pe lângă măsurile disciplinare, un sistem de reeducație pe baze cu totul diferite de ideile doctrinei legionare".

Consider suficiente citatele date; îmi propun să caut de-acum încolo dovezile, coerente și deplin convingătoare, ale actelor practice semnate de Ion Petrovici.

Chiar din clipa instalării la minister, oprește șicanele stăruitor îndreptate la adresa lui Tudor Vianu, pe punctul de a fi îndepărtat de la post. Numit ministru la 5 decembrie 1941, Petrovici îl confirmă la 7 decembrie, cerându-i rectorului D. Caracostea să acționeze decent și numai la avizul ministrului de resort. Cu precizarea că vedea în Tudor Vianu „un admirabil și nobil educator, indispensabil unde este și trebuie să rămână".

Patru zile mai târziu, informat că elevii evrei depășesc numeric posibilitățile de cuprindere a lor la Liceul „Cultura", autorizează deschiderea Liceului „Graur" sub direcția profesorului Alexandru Graur. Reputatul lingvist, al cărui elev și, ulterior, student am fost, mi-a confirmat că primise asigurări, de local și încurajare în viitoarea activitate „până situația va reintra în normal"... Ion Petrovici nu abandonează, sub presiunea evenimentelor, planul său, împărtășit lui N. Bagdasar, directorul Casei Școalelor, de la care dețin mențiunea, să combată antisemitismul feroce și să reducă rezonabil calvarul măsurilor punitive impuse de legislația în vigoare.

Pentru elevii și profesorii evrei îndepărtați din școlile de stat, Ion Petrovici concepe o structură educațională indisolubil legată de sarcinile învățământului. O afirmă în termeni cu bună motivare etică și conform cu temperamentul său pașnic, tolerant, moderat și de refuz declarat al opresării unor conaționali: „Ce-am mai putut să fac a fost să aplic aceste legi cu înțelegere și moderațiune, câteodată mergând până la eludare. În cadrul școlilor particulare evreiești am aprobat înființarea unui seminar pedagogic pentru pregătirea profesorilor secundari, o școală de medicină (cvasi-facultate de medicină) și luasem măsurile să aprob și o școală tehnică, la care s-a opus cu energie, în numele inginerilor, Ministerul comunicațiilor. Menționez că am numit la Universitatea din București un profesor de origine evreiască, pe care câțiva ani în urmă îl propusesem membru corespondent al Academiei Române..."

Cititorii au sesizat că e vorba de Tudor Vianu. La relația particular de bună a acestuia cu Petrovici am referit în coloanele *Magazinului istoric* într-o contribuție anterioară (nr. 10/1994). Dar nu e în discuție un caz izolat, fie și foarte pregnant. Ion Petrovici, cum am aflat din consultarea notelor aflate în dosarele schimbului de documente cu cancelaria conducătorului statului, are și alte luări de poziție de natură asemănătoare. Consultat de mareșal dacă a rămas pe zidul Politehnicii placa de bronz a fondatorului ei, Da-

vid Emanuel, filosoful răspunde la întrebare decis: „Am regretul sincer că nu avem mai mulți ca acest eminent savant. Nu am libertatea să o dau jos". Aprobă ca, din sentimente umanitare, să fie acordată dispensă de impozite profesorului inginer Eugen Abason, aflat — cum se precizează în ordinul ministrului — în mari nevoi.

civilizat să te manifești astfel, deși timpurile sunt neîndurătoare. Încât dăm crezare spuselor lui Petrovici: „Conduita mea față de școlile evreiești n-a avut un calcul oportunist — dovadă că am aplicat și măsuri disciplinare, tot așa cum le aplicam la nevoie și-n raionul școalelor noastre românești. Ea pornea de acolo că nu putusem să îmi dau adeziunea la acel antisemitism feroce de la care porniseră toate legile rasiale... Naționalist eram, având convingerea că trebuie să existe și la noi o națiune dominantă — deși nu opresoare. Dar în cadrul minorităților etnice erau alte grupe pe care le socoteam periculoase, anume cele iredentiste... Pentru unii evrei nutream sentimente de prietenie personală care nu s-au dezmințit în nici o împrejurare ...Socotind și sentimentele mele umanitare, refractare oricărei prigoane, se va înțelege lesne pentru ce, ca ministru al culturii, într-un regim ostil evreilor, am căutat să îndulcesc la maxim o situație pe care nu o creasem, dar nici nu o puteam răsturna, iar la distribuția de ajutoare meritate să tratez pe evreul cel mai destoinic la fel cu românul cel mai favorizat".

În altă ordine de idei nu mă feresc să abordez aspectul orientării progermane a lui Petrovici, cu trădarea vechilor simpatii galice și cu neîncrederea sa, despre care

Un ministru în trei ipostaze: vorbind la Ateneul Român...
...participând la o slujbă la Patriarhie...
...și rostindu-și cuvântarea la deschiderea cursurilor Facultății de drept din București

s-a glosat ocazional, în anglo-americani. În realitate, Petrovici se pliază la evoluţiile europene de după 1939, defavorabile vechilor democraţii occidentale. Intervenţia sa la panegiricul lui Nicolae Titulescu, la Academia Română, denotă că — rămas credincios spiritului genevez — pusese în acord simpatiile iniţiale cu realitatea crudă. Sau că simpatiile, fiind superficiale, se risipiseră şi acţiona acum în virtutea dictatului „ordinii noi". În acest din urmă caz, să fi devenit Petrovici un banal oportunist? Şi, oare, un oportunist are curajul să rostească, la 21 martie 1941, în plină ascensiune militară a Germaniei, elogiul politicii iniţiate de Titulescu, fie şi în elementele ei utopice — după părerea celui care nu vedea în prezent altceva decât domnia pumnului asupra legii internaţionale? Căci iată cum se rosteşte la Academie un ministru antonescian despre modelatorul locului nostru în Europa naţiunilor libere şi prietene: „De altfel, poate un viitor mai îndepărtat va vedea în Nicolae Titulescu mai puţin stâlpul unei clădiri prăbuşite, cât precursorul instituţiei ce va să vină. Că opera de la Geneva a fost prematură şi nădejdile acelora care au crezut într-însa au trebuit să se spulbere, aceasta este evident. Însă nimenea nu poate crede că războiul este un scop în sine şi chiar pretenţiile lui constante de a crea «ordinea nouă» implică un ideal de pace dreaptă şi de popoare înfrăţite. Aceea ce-a încercat, fără succes, Geneva, rămâne oricum, pe baze ceva mai chibzuite, un ţel de viitor".

Cum să pricepem omul de sensibilitate democratică alături de cel ce aderă, ca participant la un guvern aliat cu Hitler, cotropitorul şi dementul făuritor al Reichului dezlănţuit în rătăciri criminale? Vom răspunde altădată la întrebare. Ne mulţumim aici să vedem o latură negativă a modului de judecată cultivat de Ion Petrovici încă din 1932, când împreună cu Octavian Goga înscrie Partidul Naţional-Agrar în constelaţia partidelor naţionaliste, pentru ca din aprilie 1936 să fuzioneze cu extremistul şovin A.C. Cuza. Opţiunea, mizerabilă, va clădi pe discriminarea rasială un soi de program etnocratic, prim pas în direcţia hitlerismului.

Greu de racordat paranteza anterioară la omul frumos sufleteşte care s-a dovedit a fi, în varii împrejurări, Ion Petrovici. Nu vorbesc neapărat de politician, ci de omul pur şi simplu. În intenţia deslușirii omului dăruit cu instinctul gratitudinii şi prieteniei vreau să evoc modul său de a se manifesta ca factor de sprijin faţă de intelectualul de elită care a fost Eugen Lovinescu în ultimii săi ani de viaţă. Cei în care criticul devine peste noapte un ins lipsit de resurse minimale de trai, după ce editorii lui, Alcalay şi Benvenisti, sunt excluşi din activitate de legile anti-evreieşti, adoptate atunci cu efectul alterării fizionomiei culturii româneşti.

Nu a fost la început decât detaliul de istorie literară privitor la debutul lui Ion Petrovici în revista *Sburătorul*, condusă de E. Lovinescu. Dar operând , *nota bene*, cu omagii la adresa criticului la zile aniversare şi cu tentativa lui Petrovici de a-l aduce pe Lovinescu printre academicieni. Tentativă ratată, în pofida eforturilor depuse de viitorul ministru. Animozităţile iscate de Lovinescu prin oficiul său critic intransigent şi prin profesionalismul incapabil de tranzacţii nu au fost uitate de cei pe care evaziunea lovinesciană în estetică, dubioasă pentru profani, căpătase proporţii de veritabil scandal. Împotriva curentului semigeneral, Ion Petrovici, în fiece epistolă destinată lui Lovinescu, i se adresează cu „Scumpe prietene", „Iubite prietene" sau „Iubite prietene şi maestre". Tonul dat de Petrovici aminteşte de respectul cu care acelaşi măsoară meritele diplomatice ale lui Nicolae Titulescu, numit mereu „un absolut între egali" ori, şi mai entuziast „seniorul inventiv de istorie, peste ce ne-a rezervat aceasta ca tupilări sfielnice şi înclinări umilite". Revenind la critic, mi se pare deplin concludentă lectura volumului *Scrisori şi documente* ale lui E. Lovinescu, ediţie şi note de N. Scurtu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981. Cum vremurile se răsucesc violent, disoluţia cadrului de viaţă în care trăise Lovinescu îl lasă la cheremul noilor evoluţii, pentru el vădit defavorabile, nestăpânit, ostile. Vine, deci, momentul ca Lovinescu însuşi să facă apel la statornicul său şi acum potent admirator. Care nu se dezminte în pornirea lui spre prietenii indefectabile.

Gestul de la care se revendică ultimele corespondenţe între critic şi profesorul uns ministru are ca punct de pornire demersul lui Ion Petrovici de a premia, de către Academia Română, monografia consacrată de E. Lovinescu lui Titu Maiorescu în anul de graţie, teribil prin avalanşa de rele condiţionări suferite de cauza naţională, 1940. Să spunem doar în fugă aici că lucrarea venise după comanda iniţiată prin Casa Şcoalelor de acelaşi Ion Petrovici. Lovinescu, aflat în dificultate din motive pe care le-am limpezit mai sus, în preliminariile textului meu, scrie preţuitor, statornicit în modestie laborioasă, şi cum vom vedea, întemeiat pe ideea că lumea cugetării nu abdică de la dignitate chiar şi atunci când circumstanţele lovesc în cei demni şi probi: „Aud că ai avea oarecari intenţii binevoitoare faţă de mine într-o anumită chestie... Faptul de a fi prezentat o carte a mea la un premiu academic îl consider ca ieşind din linia mea şi, deci, ca regretabil. Dacă am făcut-o totuşi, e că împrejurările crâncene de-acum depăşesc posibilităţile unui intelectual constrâns la o muncă dezinteresată" *(Scrisori...,* p. 204).

Petrovici sesizează semnalul. Casa Şcoalelor ordonanţează imediat un supliment de onorariu în contul tirajului

tras din monografie după epuizarea primei tranșe. Suma e mare, e gest dătător de energii. Lovinescu răspunde: „Vreau să-ți mulțumesc de sprijinul ce mi-ai acordat în aceste nefericite împrejurări, cu atât mai eroic cu cât mizezi pe un cal întotdeauna depășit cu o lungime de cap. De data asta ultimă, dacă a fost înfrânt un «jidovit», a ieșit la iveală un rabin sadea". Morala? Lui Lovinescu i s-a refuzat premiul solicitat de Ion Petrovici. Am citat din fondul Bibliotecii Academiei, S45(5)/XXVI.

Neslăbit, Petrovici continuă să-l intereseze pe Lovinescu cu noi proiecte. Tot Casa Școalelor, organism cultural pendinte de Ministerul învățământului, îi comandă criticului *Antologia criticilor români*, ce va vedea lumina tiparului în 1943. În chiar vara anului când Lovinesu moare de un cancer hepatic. Petrovici e la originea invitației ce îi face lui Lovinescu și Societatea de Radiodifuziune pentru un ciclu de cinci expuneri. Una se oprise la P.P. Carp. În volumul de *Scrieri*, IX, Editura Minerva, 1982, la capitolul *Anexe*, e inserat studiul *P.P. Carp - critic literar*. Opera e rezultatul unui îndemn amintit în notița ce precede introducerea. E datată octombrie 1941. Citim în primele rânduri: „Cerându-mi o conferință la radio asupra criticei literare a lui P.P. Carp, junimistul, insistând apoi să lărgesc subiectul până la cercetarea valorii literare a întregii lui activități în vederea unei prezentări în «Biblioteca pentru toți», dl. Ion Petrovici, e la baza acestei cărți. E întâia oară când închin cuiva o carte literară; dar e și întâia

Eugen Lovinescu, într-o fotografie de tinerețe, mai puțin cunoscută

oară când scriu ceva din îndemnul altuia" *(Scrisori...*, p.464).

Am reprodus din destăinuirea conținută de misiva ce trădează o consonanță de planuri. Stăpânit de geniul obstinației, Lovinescu instaurează și în raporturile delicate impuse de precara lui stare materială o atmosferă de civilitate și corectitudine. Îi scrie lui Ion Petrovici în iunie 1943, cu mai puțin de trei săptămâni înainte de ceasul morții ce va să vină: „Luni depun la C. Șc. vol. II al lui *Titu Maiorescu și contemporanii săi*... În chipul acesta angajamentele mele sunt complet lichidate; mi-am onorat semnătura. Țin să-ți mulțumesc încă o dată pentru tot ce ai făcut pentru mine în aceste grele împrejurări". Anterior, sperând să se restabilească după operația ce nu mai salvează nimic, Lovinescu recurge la unicul lui salvator, încredințat că munca sa pune în valoare năzuința de a fi util culturii: „Dacă crezi — repetă el lui Petrovici — că ciclul «T. Maiorescu» poate deveni monumentul Junimii și al culturii noastre, atunci te-aș ruga să îmi dai posibilitatea de a-l continua atâta timp cât mă aflu în oarecare sănătate" *(Loc. cit.*, p. 257).

Din această concepție mai generală a lui Petrovici ieșise, încă de la debutul acestuia, nu doar atenția pentru personalități ci și încrederea deschisă înnoirilor, indiferent de amploare și semnătură. Pentru că văd în pasul făcut de Ion Petrovici în momentul de început al carierei la care vreau să mă refer un simbol și, deopotrivă, o carte de vizită. Suntem în anul 1909. Caragiale salută *Noua revistă română*, publicație eclectică, cu rubrici felurite, bine condusă de tânărul C. Rădulescu-Motru. Cronicarul literar al periodicului era un necunoscut, Eugen Porn. Acesta scrie la superlativ despre Panait Cerna. Cronicarul e atacat imediat de revista *Falanga*, insinuându-se considerații antisemite pe seama faptului că Porn ca evreu să se ocupe „de ai lui"! Caragiale replică iritat că Porn are latitudinea să scrie despre ce dorește. În apărarea lui Porn sar C. Rădulescu-Motru și Ion Petrovici. Acesta e de părere că „în viața literară e loc pentru toată lumea cu o condiție — unealta să fie complexă și rădăcinile ei naționale".

Luciditatea verdictului corespunde subiectului meu. La scară globală, Ion Petrovici va dezvolta aceleași motivații, determinante pentru omenia în cultură și prin cultură de-a lungul sinuoasei sale cariere. Dacă l-ar fi încercat atunci presentimente dramatice identitatea mesajului său, de umanist și îndrumător, ar fi rămas neștirbită. ■

UN GÂND PE LUNĂ

Fenomenul capital al secolului al XX-lea n-a fost — și, mai ales, nu va fi — revoluția proletariatului, așa cum o prevesteau marxiștii acum șaptezeci-optzeci de ani, ci descoperirea omului non-european și a universului său spiritual.

MIRCEA ELIADE, 1952

Iubirile Marthei Bibescu

Am părăsit-o pe Martha Bibescu — în numărul trecut al revistei noastre — îndrăgostită cu spiritul şi sufletul de ofiţerul britanic Lord Thomson of Cardington, relaţia lor suferind în principal din cauza istoriei tragice a acelor zile: vara anului 1916, intrarea ţării în război, cu toate frământările presupuse de acest moment crucial din trecutul românilor.

Acestui trecut şi îndeosebi participării României la primul război mondial, GHISLAIN DE DIESBACH, autorul cărţii pe care o prezentăm (La Princesse Bibesco. La dernière orchidée) **îi acordă pagini întregi, dovedind o excelentă percepere şi înţelegere a obţiunii României pentru tabăra aliată, împotriva Puterilor Centrale.**

Dar să revenim la trăirile Marthei în acele zile, de care, în pofida greutăţilor, îşi va aminti, până în ultimele ei clipe, cu nespusă nostalgie.

George şi Kit — fără prejudecăţi

Fără a-şi oferi nici o clipă de odihnă, deşi locuieşte la Mogoşoaia, ea merge în fiecare zi la Bucureşti, la un spital fondat de regină, care geme de răniţi.

Dar realitatea este sinistră. Visurile de glorie se destramă. Trupele române, prost susţinute de ruşi, vor fi incapabile să reziste mult timp armatei germane, superioare în disciplină şi armament. În vreme ce pe front oamenii, fără tunuri şi puşti, suferă un masacru, la Bucureşti, pe cel mai frumos timp posibil, suflă un vânt de panică. Capitala este de mai multe ori bombardată de avioanele germane şi, la 26 septembrie, o bombă ce cade în grădina vilei pe care o ocupă Thomson îl răneşte uşor pe acesta, la faţă: „Prima picătură de sânge britanic vărsată pentru România", îi spune Martha la telefon, ca să-l încurajeze.

Spitalul devine un infern, dar pentru Martha a rămâne la post este o chestiune de demnitate. În cartea sa *La Vie d'une amitié. Ma correspondance avec l'abbé Mugnier (1911-1944)*, apărută în 1955, ea povesteşte cât de mult a ajutat-o să reziste în spital gândul la abatele Mugnier, care, de dragul unei penitente, o femeie bătrână şi amărâtă, dar plină de virtuţi creştineşti şi morale, mergea deseori să o vadă, învingându-şi dezgustul provocat de mirosul emanat de casa ei. „Tolstoi a spus foarte bine că nasul este principalul obstacol al unităţii claselor sociale, la care a visat el în zadar. Această femeie pe care abatele mergea să o viziteze, pe strada Grenelle, în fundul unei curţi — scrie Martha —, era o femeie foarte săracă, victimă a unei boli pestilenţiale.

Avea mai multe pisici slăbănoage şi o mică pasăre cântătoare. «Dar avea o asemenea credinţă — spunea abatele —, încât, după o oră petrecută lângă ea, mă simţeam transportat pe terasele Ierusalimului».

Aceste vorbe mi-au fost de mare ajutor în timpul serviciului meu la Spitalul 118[1], scrie Martha, când, devenită prin forţa împrejurărilor, în timpul războiului, asistentă la sala de chirurgie, a trebuit să încep prin a-mi învinge nasul, prin a mă obişnui cu mirosul de gangrenă gazoasă".

Totodată — ne asigură cu multă compasiune pentru soarta eroinei sale GHISLAIN DE DIESBACH — castelana de la Mogoşoaia are permanent grija oamenilor ei de pe domenii, iar ca directoare de spital nu vrea să-şi abandoneze răniţii ce i-au fost încredinţaţi. Când, pe 14 noiembrie 1916, Thomson, care a obţinut un tren special, îi propune să-i evacueze spitalul, ea refuză, motivând că numărul răniţilor este prea mare pentru a fi transportaţi.

Rând pe rând, toţi cei care pleacă vin să-şi ia rămas bun de la cea care a optat să rămână. Thomson îi face, pe 26 noiembrie, o ultimă vizită. Apare şi George, urmat de Barbu Ştirbey. Ambii îi confirmă zvonul trecerii Dunării de către germani. Intrarea acestora în Bucureşti nu este decât o chestiune de zile. Martha se mulţumeşte să părăsească Mogoşoaia şi să se instaleze complet în Spitalul 118, unde primeşte 21 de răniţi din spitalul francez, pe care Legaţia Franţei nu-i poate găzdui.

---

[1] Spitalul de campanie 118, a cărui directoare era Martha Bibescu, fusese amenajat în clădirea Automobil Clubului Regal Român condus de soţul ei George-Valentin, care în acea vreme lupta pe front, la comanda unei escadrile de aviaţie militare române. Într-un memoriu expediat arhiepiscopului catolic din Bucureşti Raymond Netzhammer, de a cărui protecţie se bucurase, memoriu redactat la persoana a treia şi publicat pentru prima oară în *Magazin istoric* (nr. 12/1984), Martha scria, între altele, că „nu rămăsese în Bucureşti decât pentru a îngriji răniţii cu care spitalul său era încă plin în momentul intrării trupelor germane în Capitală şi că, având în grijă acest spital şi pe toţi cei care se aflau acolo, ea nu considera că ar putea avea dreptul să plece, după cum un căpitan, în caz de naufragiu, nu are dreptul de a-şi părăsi nava înaintea pasagerilor. Imediat însă ce răniţii săi vor fi vindecaţi, prinţesa nemaiavând pe nimeni din familie în România — soţul său fiind pe front, iar mama, fiica şi surorile aflându-se în Elveţia — n-ar mai avea nici un motiv să-şi prelungească şederea în Bucureşti, unde numai datoria a reţinut-o până în acel moment".

În situația creată, se dă ordin să fie distruse puțurile de petrol de la Ploiești, pentru a nu putea fi folosite de germani. Este una dintre marile griji ale guvernului britanic, care îl însărcinează pe colonelul Thomson să supravegheze personal reușita operației. Această misiune periculoasă revine unui grup de sabotori, secundat de un batalion al armatei române a aerului, sub comanda căpitanului Bibescu. George și Thomson trebuie să colaboreze. Nu este vremea sentimentelor și a susceptibilităților.

După ce se pune în legătură cu generalul Prezan, comandantul armatei române, George Bibescu se întâlnește cu Thomson la Ploiești, pe 28 noiembrie. Operațiile, care durează mai multe zile, sunt dificile și periculoase, căci lipsa materialului adecvat trebuie suplinită prin îndrăzneală și imaginație. Pe 3 decembrie, când grupa de comando atacă uzinele, rafinăriile și puțurile de la Ploiești, trupele germane sunt deja în nordul orașului.

Riscându-și viața de mai multe ori, George și oamenii săi își îndeplinesc misiunea, din care păstrează în amintire viziuni dantești. George îi telefonează Marthei ca să-i povestească ce a fost acolo: „Nero [incendiatorul Romei] a fost nimica toată pe lângă noi". La cererea lui Thomson, George va primi, în aprilie 1917 — „pentru curaj și serviciile aduse" și pentru a fi salvat viața colonelului englez Griffiths, pe care l-a scos pe umeri din flăcări — una dintre cele mai înalte decorații engleze, „Distinguished Service Order". I se vor conferi, de asemenea, distincții echivalente din Franța, Rusia și România. Până și Germania contribuie la răsunetul acestei acțiuni, prin amiralul von Tirpitz, care acuză pe căpitanul Bibescu, de la tribuna Reichstagului, de a fi stopat — prin distrugerea stocurilor de petrol român — 50 la sută din campania submarină germană.

Câțiva ani mai târziu, Jean Chrissoveloni, fratele d-nei Paul Morand, își revendică total gloria operației de la Ploiești. Doamna Paul Morand are și ea o primă versiune asupra faptelor, prezentată în *Candide*, într-un articol ce exaltă rolul fratelui său și îl neagă pe cel al lui George Bibescu, care, pretinde ea, s-a mulțumit să facă războiul ca automobilist. George Bibescu publică și el un articol de punere la punct, tot în *Candide*. Afacerea face ceva vâlvă, furnizând coloniei române din Paris un nou subiect de dezbinare. Martha se străduiește să rămână deasupra conflictului. Întâlnindu-l pe Paul Morand la ducele de Brissac, ea îi întinde mâna: „Să îi lăsăm pe soțul meu și pe soția dumneavoastră să-și rezolve diferendele... Fie și pe calea armelor, dacă trebuie!"

Chiar și în diforma uniformă de spital

Pe 3 decembrie 1916, venind de la Marele Cartier General, Thomson — ale cărui trasee, intersectate cu ale Marthei, sunt asiduu urmărite de scriitorul francez — trece prin București, pentru a o înștiința pe Martha că totul este pierdut. Germanii sunt la numai câțiva kilometri de Capitală. În camera sa din Spitalul 118, Martha ascultă cu anxietate liniștea orașului, căreia noaptea îi adaugă o beznă totală. Ceea ce o face să se creadă în Pompei, în ajunul imediat al cataclismului. În sfârșit, pe 6 decembrie, sub o ploaie deasă, învingătorii defilează prin București și se instalează la Palat. Pe seară, miniștrii Olandei și Statelor Unite vin să vadă — cum scrie Martha unei prietene — dacă ea și infirmierele spitalului n-au fost masacrate. Van Vredenbuch, olandezul, îi povestește intrarea solemnă a germanilor pe care ea, din demnitate, nu le lăsase pe fetele de serviciu să o urmărească de la balconul spitalului.

A doua zi sosesc răniți germani. Trebuie să-i accepte. „Poarta spitalului nu este nimănui închisă", spune Martha unui anume prinț von Schaumburg-Lippe, venit să solicite o întrevedere. Pe 8 decembrie numărul germanilor spitalizați este deja 18.

Martha află că Mogoșoaia a fost prădată de germani. Însoțită de von Diergard, merge să constate cum stau lucrurile. Într-adevăr, soldații au spart mobila, au smuls perdelele, au furat o parte din veselă și au făcut grajd în biserica ortodoxă. În fața acestui spectacol dezolant, ofițerul german repetă continuu: „Mi-e rușine, mi-e cu adevărat rușine, sărmană prințesă"... Un soldat, descoperind că această femeie elegantă este stăpâna locurilor, se alătură și el scuzelor, apoi adaugă cu naivitate: „Ni s-a spus că aici locuiește o femeie bătrână! Ah! Dacă am fi știut..."

„Ar fi trebuit probabil să pun pancarte pe casă «Sunt tânără»", notează seara Martha în *Jurnal*.

Baloteștii și Posada au aceeași soartă. Și ele sunt devastate. Câteva zile mai târziu Kronprinzul își face simțită prezența. Protecția sa limpezește puțin lucrurile. Pe 15 ianuarie 1917, baronul Stolzenher, șeful statului major, escortat de unul dintre aghiotanții săi, îi face o vizită oficială Marthei.

— Mă aflu aici din ordinul Kronprinzului, care m-a însărcinat să vă întreb cum vă simțiți, dacă ați avut de suferit și dacă aveți nevoie de ceva... De orice aveți nevoie, vă rugăm adresați-vă nouă.

Câteva zile mai târziu, ea primește o scrisoare de la Kronprinz, care o informează că a telegrafiat lui Miss Chatfield pentru a afla, de la ea și de la Valentina, despre soarta Marthei. El îi promite intervenția sa personală în orice împrejurare, dacă are nevoie sau vrea să se plângă de ceva.

Deși — notează GHISLAIN DE DIESBACH — Martha compătimește soarta bolnavilor și răniților din spital, deși aleargă prin București, pe la marii negustori pentru a obține haine și alimente necesare prizonierilor, organizând chete extrem de eficace în acele zile, Martha, la capătul nervilor și al puterilor, își păstrează aceeași eleganță și frumusețe, pe care Thomson le-a admirat, cu două luni în urmă. „Este frumoasă și strălucitoare, chiar și în diforma uniformă de spital și după o noapte de nesomn", a scris el atunci.

La începutul lui ianuarie 1917, germanii pun ochii pe Spitalul 118, pe care îl transformă într-un soi de cazino militar, iar la 15 martie, Martha este anunțată că de la Berlin a sosit un ordin de arestare a sa, ca și a doamnelor din familia Brătianu. Este o măsură de represalii contra guvernului român, refugiat la Iași, și, fără îndoială, o răzbunare a doctorului Wolff, directorul Crucii Roșii germane din București, întruchipare a funcționarismului și birocrației prusiene, personaj grotesc, pe care Martha l-a sfidat de câteva ori. Ea reușește totuși să evite internarea într-un lagăr și să fie doar consemnată la una dintre reședințele sale.

În așteptarea refacerii palatului Mogoșoaia, se instalează la Buftea, pradă solitudinii și unei melancolii aproape morbide. În fiecare zi face o plimbare la Mogoșoaia, pentru a supraveghea lucrările, care avansează greu. Mareșalul von Mackensen, comandantul armatei germane în România, petrece câteva ore la

Regina Maria în vizită la Armata II

Buftea, pentru a conferi cu comandanții de corp de armată, dar Martha rămâne în camera sa, îl zărește numai de la fereastră. Ceea ce nu i-a împiedicat pe dușmanii săi să pretindă, după război, că l-ar fi primit la dejun, iar pe ducesa de Clermont-Tonnerre să scrie în *Memoriile* sale că în ziua intrării germanilor în București ea a chefuit cu statul major în unul din marile hoteluri ale orașului. Au circulat chiar fotografii trucate, înfățișând-o alături de Mackensen.

„N-am fost niciodată atât de fericită"

Prin intervenția contelui Czernin — ajuns ministru de externe al Austriei, pe lângă Ludendorff, la care, la rândul lui, a apelat prințul Henric XXXIII von Reuss, inspector al lagărelor de prizonieri și fost secretar la Ambasada Germaniei din Viena și mare aliat și admirator al Marthei — prințesa obține permisiunea să părăsească România și în curând — după trei săptămâni petrecute în Austria — ajunge în Elveția la mama și la fiica ei. În 1971, cu doi ani înainte să moară, revăzând cu ochii minții această perioadă, prințesa nota în *Jurnalul* său: „Mi-e rușine să o spun: nu am fost niciodată atât de fericită ca la Spitalul 118, în 1916-1917. Am locuit într-o comunitate religioasă — visul meu de copil — am stat cu fii de muncitori și de țărani, trăind cu ei în durere".

La Geneva, ea se instalează cu fiica ei, Valentina, cu Miss Chatfield și camerista ei la Hôtel Beaurivage, o „Societate a Națiunilor avant la lettre" — cum îl denumește, din cauza amestecului de nobili străini care îl populează, între care un „număr incalculabil de spioni", ca să o citățm din nou —, unde închiriază, la etajul IV, trei camere cu vedere spre lac.

La 5 iulie 1917 notează în *Jurnal:* „M-a cuprins o mare tristețe", iar o lună mai târziu, această tristețe devine, conform propriei mărturisiri, „o oribilă criză depresivă". Fără vești de la Thomson, după căderea Bucureștilor, începe apoi să primească noutăți despre el, liniștitoare, dar care nu-i lasă speranța unei întâlniri apropiate. Dimpotrivă, chiar el se îndepărtează de ea — prin noile sale funcții.

În februarie 1917, el a fost la Sankt-Petersburg, pentru a asista la conferința militară a Aliaților cu rușii. La întoarcerea lui la Iași, la începutul lui martie, Thomson nu ascunde suveranilor români gravitatea situației. După părerea lui, rușii nu au decât un singur scop: să ocupe definitiv Moldova și să alunge guvernul de la Iași. În timp ce le raportează reginei și regelui despre misiunea lui, Thomson află despre tulburările de la Petersburg și despre abdicarea lui Nicolae II. Totuși, noul guvern rus pare a intenționa să continue lupta și să înceapă ofensiva, hotărâtă la conferința din februarie. Rolul lui Thomson este de a pregăti cartierul general român pentru această ofensivă conjugată, misiune ce îi repugnă, pentru că știe că ea se va transforma într-un nou măcel.

Dar Kerenski renunță la operație. Atunci Thomson își roagă șefii să-i încredințeze un alt post. Chemat la Londra, află cu amărăciune că marea sa simpatie pentru români l-a făcut suspect și că figurează deja pe lista neagră a Ministerului de Război. Primul ministru Lloyd George îi dă o misiune în Palestina, o misiune mai delicată decât cea de a antrena România în război.

În ce o privește pe Martha, nu numai absența lui Thomson este vinovată de depresia ei, ci și disensiuni grave apărute între ea, pe de o parte, mama și sora ei Marguerite, pe de alta. Aflată sub dubla tutelă a mamei și a surorii ei mai mari, Marguerite își revendică dreptul la fericire și independență, pe care Martha, cunoscându-i lipsa de experiență, vrea să le țină sub control.

Pentru a se rupe de atmosfera deprimantă de la Geneva, prințesa își petrece luna august la Saint-Moritz, unde merge cu Valentina, Miss Chatfield și camerista Virginie. Acolo află, la 27 august 1917, printr-o telegramă de la Anton Bibescu, că pe 22 Emmanuel s-a spânzurat la Londra, după o primă tentativă de sinucidere eșuată, făcută în decembrie 1914, în timp ce traversa Canalul Mânecii.

Cândva atât de pasional îndrăgostită de vărul ei, Martha depășește foarte greu momentul. Un profund atașament sufletesc o lega încă de acest bărbat sensibil. O parte din ea moare odată cu Emmanuel, remarcă GHISLAIN DE DIESBACH.

Visând la vremea când va fi liberă

În plus, Martha este tot mai încolțită de cabala care circulă despre persoana ei, mai ales prin grija Elenei Văcărescu și a Annei de Noailles, care fac „bunele oficii" de a transmite la Paris calomniile despre „fermecătoarea plăcere" a Fritzilor. O înștiințează despre toate acestea abatele Mugnier, prietenul și confidentul dintotdeauna.

După armistițiul din 6 decembrie 1917, situația României neocupate continuă să se degradeze. Regele are toate motivele să-și simtă amenințată coroana. În ianuarie 1918, membri marcanți ai partidului germanofil declară regelui că nu îl mai recunosc de suveran și că doresc o nouă dinastie. Pe 5 februarie, mareșalul Mackensen cere demisia primului ministru Brătianu, suspectat de simpatii față de Aliați. Generalul Averescu, chemat să-l înlocuiască pe Brătianu,

demisionează în martie, în favoarea lui Marghiloman, partizan al nemților, și pacea este semnată la 7 mai 1918.

Totul pare pierdut. Martha face bilanțul acestei aventuri, în urma căreia România se află în război cu toți vecinii, inclusiv cu fostul său aliat Rusia, pierzând totodată sprijinul Franței și al Marii Britanii. Aceste două țări refuză să înțeleagă dificultățile poziției României, pe care o acuză de trădarea cauzei comune.

Martha resimte profund injustiția, contra căreia, cu curaj și convingere, nu încetează să protesteze. În ochii Aliaților — își dă ea seama — cele întâmplate în Rusia par mai puțin grave decât cele întâmplate în România. Cât privește familia, ea îi furnizează permanent noi și noi griji. Marguerite, sora ei, mai instabilă psihic chiar decât mama lor, trecând brusc de la stări de exaltare la prăbușiri nervoase, află că iubitul ei, un ofițer englez internat într-un spital din Elveția, unde ea lucrase prin Crucea Roșie, este logodit. Urmează sinuciderea ei, la 4 aprilie 1918. Nimic nu o poate tulbura mai mult pe Martha decât dispariția tragică a acestei surori, pe care o prefera celorlalte, în ciuda diferendelor dintre ele, și pe care o considera într-un fel ca pe o fiică a sa.

Martha revine în țară în toamna lui 1918 pentru a pleca din nou la începutul lui aprilie 1919. Merge la Londra, unde, la 28 aprilie, are loc căsătoria lui Anton Bibescu cu Elisabeth Asquith, fiica unui celebru om de stat britanic. În 27 mai 1919 ea ajunge la Paris, pentru a se întâlni cu fidelii ei prieteni: abatele Mugnier și Charles-Louis de Beauvau.

Tot acolo, prințesa îl revede pe Thomson, aureolat de gloria militară cucerită pe Pământul sfânt. Afectat de Lloyd George corpului expediționar din Egipt, sub ordinele generalului Allenby, el conduce o campanie strălucită. După câteva luni de viață nomadă, este chemat la Londra, apoi, în mai 1918, desemnat la Consiliul suprem de război, de la Versailles. Curând își dă seama că acest Consiliu era suprem numai prin titulatură, drept care este fericit să se ocupe cu altceva, să negocieze armistițiul cu Turcia, iar după 11 noiembrie 1918, să treacă de la Consiliul suprem de război la Conferința de pace. „La ce servesc conferințele?", se întreba într-o zi cineva în fața Marthei. La care ea a răspuns prompt: „Țin loc de război, după pace".

În intențiile lui Thomson, desemnarea sa la Conferința de pace este ultimul lui post. El aspiră la independență, pentru a-și putea asocia soarta celei a Marthei, pe care speră să o facă să-l părăsească pe George. Atunci când își deschide inima în fața ei și îi mărturisește proiectele lui, ea nu are curajul — sau poate cruzimea necesară — să-l dezamăgească. Îl roagă numai să știe să aștepte, atâta timp cât va fi nevoie, pentru a-și putea recuceri ea libertatea. „Un an, cinci ani, zece ani, cine poate spune?", scrie Thomson în jurnalul său, la 26 mai 1919, visând la ziua când Martha, „liberă și veselă", va veni să împartă viața lui modestă.

„Aveam și am încă până astăzi convingerea — scria el tot în jurnal, dar zece ani mai târziu — că ea va veni la mine. Zile, luni, ani, ce mai contează? Am să o iubesc mereu. Va exista cu siguranță o finalitate a îndelungatei noastre căutări."

Liberal atras de idealurile socialismului britanic, Thomson nu are nimic în el dintr-un revoluționar, tocmai pentru că a văzut începuturile revoluției ruse, unde a fost indignat de obtuzitatea învingătorilor care, pretinzând a instaura o pace durabilă, au creat germenii viitoarelor războaie civile. Decepționat de tratatul de la Versailles, iritat de atmosfera de ură și de suspiciune de la Conferința de pace, nu-și disimulează suficient opiniile, ceea ce îi atrage inamiciția unor oficialități engleze. Ajunge chiar să le scandalizeze, anunțându-le intenția de a părăsi armata, pentru a se consacra politicii.

Amor într-o căsuță din Bretania

După semnarea păcii, el merge la Londra, de unde o ține la curent pe Martha cu demersurile sale, toate dictate de preocuparea de a i se revela ei, într-o bună zi, ca un mare om politic, ea fiind încântată să-i devină egerie.

„Sunt îndrăgostit, îi scrie el, îndrăgostit cum n-am fost niciodată până acum. Sunt un egoist în lanțuri. Lanțuri de mătase, poate, dar foarte solide. Ești o încântare, oriunde și oricând, dar cred că într-o căsuță, pe o faleză înaltă ce domină marea, ești și mai fermecătoare".

Martha și Thomson — relatează GHISLAIN DE DIESBACH, a cărui carte o recenzăm — hotărăsc să petreacă luna iulie împreună, pe țărmul Oceanului. Urmează să închirieze o căsuță, pentru că Thomson știe că atât își poate permite cu solda lui de 180 lire sterline pe an, după 25 de ani de serviciu în armată, și în așteptarea carierei politice. Mai dispune de un mic capital de 2 347 lire sterline, drept care se crede bogat, fără să se gândească la faptul că Martha nu este femeia care să se căsătorească cu un bărbat dispunând de venituri atât de modeste.

Vor merge într-adevăr la mare, dar în august, în Bretania. Vor pleca împreună cu automobilul, la 26 iulie. Thomson notează în jurnalul personal că Martha, la început tristă, și-a regăsit buna dispoziție, pe măsură ce se apropiau de mare, fiind apoi de-a dreptul tandră, „gata să-mi cadă în brațe"... Or Martha, în *Jurna-*

Un grup de ofițeri ai Misiunii militare franceze în România

lul ei, scrie exact contrariul. Pe 25, în ajunul plecării, ea notează „Scenă cu Kit (Thomson)", iar pe 26: „Plecare singură cu Dra Viaud". Desigur, Thomson și-a revăzut jurnalul la zece ani distanță de la aceste momente și l-a stropit cu ceva apă de trandafiri, pentru a urca realitatea la înălțimea visului său. În vila închiriată de Martha, ea merge însoțită de Miss Chatfield, Dra Meyer, secretara ei, și Valentina. O „armată" întreagă pentru a închide gurile rele.

În această casă rustică, în fața spectacolului grandios al Oceanului, Thomson și Martha trăiesc o idilă, a cărei amintire îi va chinui și pe unul și pe altul, până la sfârșitul zilelor. O amintire tot mai dureroasă de la an la an. Zile superbe, în aur și mătase, o fericire trecătoare, ce va zbura în nemărginirea lumii, o fericire ce îi va albi prematur tâmplele lui Thomson, aflat departe de această nouă Europă, monstrul născut în urma păcii din 1919.

În vreme ce Martha își finisează *Izvor*-ul, Kit lucrează la cartea sa, *Old Europe's Suicide*, în care denunță erorile națiunilor, neghiobia conducătorilor lor, nebunia criminală a politicii lor. Când își termină lucrul la cărți, cei doi se plimbă prin împrejurimi, descoperind locuri minunate.

Serile, stând amândoi alături, contemplă asfințitul, iar Thomson îi povestește Marthei proiectele sale. Deși hotărât să se lanseze în politică, nu nutrește iluzii. Cunoaște inconvenientele și compromisurile la care te obligă politica. „Deși fervent adept al democrației, trebuie să recunosc — îi spune el — că ea produce deseori nulități vanitoase: bărbați și femei care se cred a fi investiți cu o misiune, însărcinați să conducă totul, în afara lor înșile, stilourile și limbile fiindu-le total dereglate... Dumnezeu mi-e martor că nu mă număr între acești predicatori, dar simt că în politică pot descoperi un lider pe care să îl urmez cu toată inima. Poate că, precum pasărea Phoenix, un om nou se va naște din cenușa trecutului".

La sfârșitul lunii august, abatele Mugnier le face o vizită la Trestrignel, unde se află cei doi, de parcă ar aduce o binecuvântare acestui cuplu ce se abate de la morala curentă, cum subliniază GHISLAIN DE DIESBACH. Martha și abatele îl conduc într-o zi pe Thomson la Saint-Maló, de unde acesta ia vaporul pentru Southampton,iar ei fac un pelerinaj pe locurile lui Chateaubriand.

Întoarsă acasă, în România, pe 25 septembrie 1919, Martha află că George, despărțit de Victorița lui, afișează o nouă cucerire, ce răspunde la prenumele burlesc de Gongu. El intenționează să se căsătorească cu ea, anunțând peste tot că vrea să divorțeze, în speranța că vorbele lui vor ajunge, într-un sfârșit, și la urechile Marthei. La începutul lui octombrie divorțul pare acceptat de Martha, dar, brusc, influențată se pare de o prietenă, ea refuză, invocând promisiunea făcută soacrei ei de a nu-l părăsi niciodată pe „Pouffi". Acesta cedează într-un târziu, renunță la divorț, mulțumindu-se să facă din Gongu metresa „en titre". „Ce vrei, o iubesc, îi declară Marthei. Scuză-mă că ți-o spun... De altfel, știi și tu cum e, ai trecut prin asta!"

Miloasă cu cei învinși, dar...

La București, Martha regăsește văgăuna de șerpi veninoși pe care a lăsat-o. Prietenii, unii dintre aceștia, critică deschis conduita ei din 1917. Așa încât curând, în martie 1920, ea pleacă în Elveția, unde merge la mormântul surorii sale Marguerite și rămâne câteva zile cu mama ei. Ajunsă de 15 zile la Paris, află îngrozită de sinuciderea mamei sale, la 16 aprilie 1920, în toaleta gării din Lausanne. Pe 30 aprilie, Martha îi scrie abatelui Mugnier: „Simt o mare nevoie să vă văd. Acum, când mi-am pierdut tatăl, mama, două surori, fratele. Ce îmi mai rămâne? Dumneavoastră". Ca de fiecare dată, cel mai bun remediu împotriva stărilor depresive sunt tot călătoriile. Deci Anglia, țara melancoliei, iar de data asta a consolării.

Între timp, îl pierde sufletește și pe Beauvau, care se căsătorește, la 27 martie 1920, cu o italiancă, Mary Gregorini. Încă o relație se rupe, în vreme ce legătura cu Kronprinzul și cea cu Thomson trec printr-o perioadă de odihnă. Corespondența cu prințul moștenitor al Germaniei se spațiază, iar lui Thomson aproape că încetează să-i mai scrie, după ce acesta se întoarce la Londra. Miloasă cu cei învinși, Martha aparține totuși categoriei care nu privește steril în urmă, ci se lasă acaparată de prezent ba, chiar mai mult, de viitor.

Pentru ea nu a sosit încă momentul cernerii amintirilor. Ea trebuie să trăiască intens. Lăsat fără moștenire, obligat să abdice, să se refugieze în Olanda și să renunțe la tron, în 28 noiembrie 1918, Kronprinzul nu mai este arhanghelul strălucitor al Germaniei, ci un emigrat plin de resentimente. Cât despre Thomson, a cărui demisie a fost acceptată, el își începe viața de politician, care îl condamnă să vegeteze ani îndelungați. Spirit generos, dar utopic, s-a simțit incapabil să revină la rutina armatei, la monotonia vieții de garnizoană. Camera Comunelor i se pare singura cale posibilă către succesul de care are atâta nevoie, pentru a-i fi pe plac Marthei. Dar el debutează printr-un succes de scandal, angajându-se în partidul laburist.

James Ramsay MacDonald — întâiul prim-ministru provenit din rândurile laburiștilor — scrie despre el: „I-a trebuit un curaj deosebit pentru a începe o activitate în care nu avea nici experiența, nici relațiile necesare; se înscrisese într-un partid al cărui crez era considerat un blestem de către cercurile în care se învârtise până atunci. Dacă la început opțiunea sa a fost privită mai degrabă cu surprindere, căldura și omenia lui, simpatia pe care o trezea, impulsul instinctiv de a apăra cauza celor slabi și oprimați — fie că era vorba de indivizi, fie de națiuni —, sinceritatea dezarmantă și talentul oratoric au constituit calități curând apreciate la justa lor valoare".

În plus, originea sa îl face suspect în ochii muncitorilor. Acest transfug nu inspiră încredere. Cum să crezi în sinceritatea unui fost militar, care pretinde că vrea să servească interesele poporului? În calitate de candidat laburist, trebuie să țină piept unui electorat care îl consideră aristocrat și capitalist. Victimă a opțiunii sale politice, Thomson trezește poate admirație, prin dezinteresul și caracterul lui ferm, dar persoana lui o preocupă mult mai puțin pe strălucitoarea lui egerie. O fi fiind el martirul unei cauze nobile, dar nu o partidă pentru ea.

Martha are alte ambiții. Este liberă, are 34 de ani, independentă din punct de vedere material, poate privi cu încredere viitorul, cu speranța altor aventuri intelectuale sau sentimentale.

Nașul: un câmp de aviație

Dar ce soartă îl așteaptă pe Thomson după ce intră în viața politică? În 1924, când Partidul laburist vine pentru prima oară la guvern, MacDonald îi încredințează departamentul Aerului. Iată un portret al lordului Thomson

din acea perioadă: „Era un bărbat entuziast, energic și hotărât, dar când trebuia să ia o hotărâre, lua în considerare și părerile celorlalți. Ca ministru, punea multă bază pe opiniile subalternilor — funcționari sau tehnicieni —, pe care îi consulta pentru cele mai mărunte detalii. Lordul Thomson m-a impresionat întotdeauna prin judecata sa echilibrată și modul în care cântărea opiniile pro și contra".

Având nevoie de câțiva reprezentanți în Camera Lorzilor, primul ministru MacDonald se gândește îndată la Thomson, care devine astfel „Lordul Thomson of Cardington". Potrivit obiceiului, când este creat lord, colonelului C.B.Thomson i se cere să comunice cancelariei Camerei Lorzilor titlul pe care și-l alege. De cele mai multe ori un nou lord nu-și păstrează numele de familie. El își ia ca titlu numele localității în care s-a născut, numele locului de obârșie al familiei sale sau al vreuneia din proprietățile ce posedă.

Această cerere îl pune însă pe Thomson în mare încurcătură. Lipsit de orice avere personală, nu are nici o proprietate cât de modestă, iar familia lui de mulți ani stabilită în colonii nu este legată în chip mai deosebit de nici o localitate pe care să o poată adopta pentru noul său titlu de noblețe. „Lord Thomson", pur și simplu, i se pare deci singura soluție logică și posibilă. Cancelaria insistă însă, ea reclamă cu tot dinadinsul după proletarul „Thomson" măcar un nume cu aristocratică asonanță.

Thomson este din ce în ce mai perplex, când deodată are o idee salvatoare. Fiind ministru al Aerului, cere birourilor departamentului său să-i prezinte lista câmpurilor de aviație de pe cuprinsul Regatului Unit. Examinează lista și, spre marea sa satisfacție, printre o mulțime de nume încâlcite și urâte, descoperă și numele armonios și sonor de „Cardington".

Soluția este găsită deci: Thomson se va numi — în noua și aristocratica sa ipostază — „Lord Thomson of Cardington".

Coincidență curioasă: de pe câmpul de aviație de la Cardington, Lord Thomson pleacă cu dirijabilul gigant R-101, sâmbătă 4 octombrie 1930, din Anglia spre India. La scurt timp după decolare, duminică 5 octombrie, puțin după ora 2.00, marea aeronavă, pare-se insuficient verificată, se prăbușește nu departe de localitatea franceză Beauvais (departamentul Oise). 48 persoane, printre care și ministrul britanic, își pierd viața.

Tot în același Cardington corpul carbonizat și imposibil de identificat al Lordului Thomson este sortit să fie îngropat împreună și alături de celelalte 48 de victime. Lord Thomson se naște în Indii și moare în drum tot spre aceste Indii, pe care de ani de zile nu le-a mai văzut și către care ochii săi melancolici priveau cu o nostalgică emoție.

Unul dintre autorii acestei prezentări a avut șansa unor lungi convorbiri cu Sir Peter Masefield — autorul cărții *To Ride the Storm — the Story of the Airship R-101* (Întrecând furtuna — Istoria aeronavei R-101). Sir Peter i-a arătat manuscrisul lăsat de Lordul Thomson și care a stat la originea lucrării sale. Volumul se deschide printr-un motto. Este un fragment dintr-o scrisoare a Lordului Thomson către prințesa Bibescu, scrisă la 20 august 1930, cu puține luni înainte de accident: „R-100 mi-a făcut plăcere. R-101 îmi aduce, sper satisfacție. Să intru în furtună, să depășesc obstacolele a fost întotdeauna ambiția mea și, cine știe, poate o voi putea realiza, în drumul spre India; dar sper să o fac fără a risca, mai mult decât trebuie, viețile omenești". Iar în introducerea la carte, Peter Masefield scrie: „Există, după părerea lui Bernard Shaw, două tragedii în viață. Una este să nu reușești a obține ceea ce-ți dorește inima. Cealaltă este să reușești. Christopher Thomson a avut parte de amândouă. Iată de ce am scris această carte... Este povestea devotamentului pentru o cauză și, în același timp, a atașamentului față de una dintre cele mai încântătoare și talentate femei din vremea ei: Martha Lucie, prințesa George Bibescu". ■

(Va urma)

Prezentare, adaptare și versiune românească
Cristian POPIȘTEANU,
Florentina DOLGHIN

DUMITRU ALMAȘ
1908-1995

A trecut în lumea umbrelor primul director, între 1967 și 1969, al revistei noastre: istoricul, scriitorul, profesorul universitar, dar mai ales omul bun care a fost Dumitru Almaș.

La capătul unei rodnice și lungi activități, ca asiduu cercetător al trecutului românilor sau al altor popoare, cât și ca strălucit dascăl sau iscusit meșteșugar al slovelor române, Dumitru Almaș lasă în urma sa un impresionant număr de cărți consacrate istoriei naționale și universale: volume de studii și evocări istorice, romane sau culegeri de povestiri — multe dintre ele bucurându-se de reeditări în succesive ediții. Acestora li se adaugă miile de comunicări și articole tipărite în cele peste șase decenii de publicistică.

Și, odată cu toate acestea, neuitatele sale prelegeri și conferințe, desfășurate cu o energie inepuizabilă în toate localitățile țării unde era invitat, așteptat.

Cu puține luni înainte ca boala ce l-a răpus să se fi dezlănțuit nemiloasă, Dumitru Almaș s-a întâlnit la sediul revistei noastre cu un grup de cititori, venit să asiste la tragerea la sorți pentru desemnarea câștigătorilor ediției 1994 a concursului Magazin istoric. **A fost poate ultima sa întâlnire cu cei care i-au citit cărțile, i-au îndrăgit scrisul, i-au prețuit activitatea.**

Prin dispariția sa, revista noastră pierde nu numai un statornic colaborator, ci și un vechi și mare prieten, un susținător înțelept în multe din momentele grele prin care Magazin istoric **a trecut.**

Odihniți-vă în pace, domnule profesor!

ARMENIA

SERGIU SELIAN

După căderea Armeniei Mari — pe care am urmărit-o în numărul trecut —, singurul stat armean care a existat în Evul Mediu, fără a mai avea vreun continuator până în sec. XX, a fost Armenia Cilicianã. Supranumită *Armenia Mică* (doar pură omonimie cu statul din antichitate), aceasta se întindea pe ţărmul nord-estic al Mediteranei, în partea de sud-est a Asiei Mici. Locuitori străvechi ai acestui teritoriu, armenii şi-au sporit numărul odată cu imigrarea conaţionalilor fugiţi din Armenia Mare în cursul războaielor arabo-bizantine (sec. VIII-X) şi în urma invaziei selgiucide din sec. X.

Principatul armean din Cilicia al Rubinenilor (1080-1198) a fost, la rândul său, obiectul distrugerilor comise de cruciaţi în sec. XII, împotriva cărora a trebuit să lupte pentru a-şi păstra independenţa. Odată cu încoronarea ca rege a lui Levon II, care domnea ca principe din 1187, se întemeiază regatul Armeniei Ciliciene (1198-1375), ultima formaţiune statală independentă a naţiunii armene până la republica din 1918.

Ameninţat şi atacat pe rând de selgiucizi, mongoli, mameluci, acest regat a fost cucerit, la 22 aprilie 1375, de sultanul Melik Aşraf al Egiptului, prin căderea capitalei Sis şi capturarea ultimului rege armean, Levon VI, dus în prizonierat şi apoi adăpostit de Franţa, unde a murit.

În Cilicia de Munte, au continuat să-şi păstreze independenţa prinţii Toros, Stepannos, Carapet ş.a., până când, după o jumătate de veac de rezistenţă eroică, armenii au cedat în faţa puterii duşmane covârşitoare. Unele case princiare, consolidându-se în zone alpine şi în oraşe fortificate (Ulnia, Hadjn, Maraş, Urfa), şi-au menţinut semi-independenţa până în a doua jumătate a sec. XIX.

După moartea lui Levon VI (1393), titlul de „rege al armenilor" a fost preluat de regele Iacob I al Ciprului şi apoi de urmaşii acestuia până la moartea reginei Catarina Cornaro (1489), soţia regelui Iacob II. Din momentul în care predecesoarea lui Iacob II, regina Charlotte, a înmânat coroana Ciprului nepotului său de frate, Carol cel Războinic (1482-1490), duce de Savoia, regii Casei de Savoia, care domneau în Italia, au continuat să poarte, până în 1946, şi titlul de „rege al armenilor". În 1487, Armenia Cilicianã a fost ocupată de otomani, în urma organizării administrative din 1864 ea formând vilaetul Adana, alcătuit din patru sangiacuri.

În 1914, în Cilicia trăiau 380 000 armeni care, anul următor, au fost deportaţi şi masacraţi în timpul genocidului. O convenţie secretă, încheiată în 1916 între Anglia şi Franţa, prevedea ca cea de a doua să preia Cilicia. Conform unei înţelegeri semnate cu guvernul francez, Legiunea armeană urma să lupte pe teritoriul Ciliciei şi, după obţinerea victoriei, să formeze nucleul armatei în viitoarea republică autonomă.

Deşi Imperiul otoman a fost învins, iar în 1919 trupele franceze le-au înlocuit pe cele engleze din Cilicia, totuşi înţelegerea n-a fost respectată, populaţiei armene nu i s-a asigurat securitatea, autorităţile otomane au rămas în posturi şi musulmanii n-au fost dezarmaţi. Profitând de lipsa de decizie a francezilor, trupele otomane i-au masacrat în 1920 pe armenii din Cilicia care, supravieţuind şi refugiindu-se după genocidul din 1915, se înapoiaseră în locuirile lor natale. La 20 octombrie 1921, prin Tratatul de la Ankara, Franţa ceda Turciei Cilicia.

Pentru a doua oară divizată

La începutul sec. XIV, Armenia ca şi Iranul de nord, Irakul persan şi Atropatene — se afla în stăpânirea triburilor turcomane. În prima jumătate a sec. XV, în regiunile de sud şi de vest ale Armeniei au avut loc conflicte între principii feudali, însă încetarea temporară a invaziilor externe a creat condiţii pentru dezvoltarea economică. În 1465, patriarhul Stepanos IV îl unge pe Smbat, fiul vărului său, rege al Vaspuracanului,

În imagine: monedă bătută în sec. XII, în timpul domniei regelui Levon I al Armeniei Ciliciene (avers şi revers).

și, deși această „domnie" de doi ani n-a avut nici un rol în viața politică a Armeniei, totuși ea face dovada vitalității ideii de eliberare națională de sub cotropitorii străini.

În urma victoriei repurtate în 1514 la Cealdîran împotriva kîzîlbașilor conduși de șahul Ismail, otomanii iau în stăpânire Armenia apuseană, înfăptuindu-și o parte din planul lor, care mai prevedea cucerirea Transcaucaziei, a Daghestanului și a Atropatenei, pentru a controla căile comerciale din zonă și principalele centre producătoare de mătase. Prin convenția din 1555 de la Amasia, dintre Imperiul otoman și Persia safavidă, care consfințea hotarul din 1514, Armenia răsăriteană, împreună cu Georgia de răsărit și cu Azerbaidjeanul, treceau în stăpânirea kîzîlbașilor, trib turcoman derivat din tribul Ak-koyunlu și revendicându-se tradiției statale paniraniene.

Expediția militară a sultanului Murad, în 1578, a dus la cucerirea întregii Armenii răsăritene. Șahul pers Abbas I s-a văzut nevoit, în 1590, să cedeze otomanilor nu numai Armenia, ci și întreaga Transcaucazie și Atropatene. Împilarea și persecutarea elementului armean a atins forme extreme: armenii erau obligați să se îmbrace diferit de musulmani, n-aveau voie să-și construiască locuințe mai bune, li se interzicea să călărească și să poarte arme, erau convertiți cu forța, copiii lor erau recrutați ca ieniceri.

După o tentativă neizbutită de a se confrunta cu otomanii, în 1604, Abbas I s-a retras pustiind așezările și deportând în Persia 300 000 armeni, cu care intenționa să dezvolte în țara sa agricultura, meșteșugurile și negoțul. Războiul otomano-persan a continuat cu scurte întreruperi și s-a încheiat în 1639, prin pacea de la Constantinopol, care a restabilit, cu modificări neimportante, hotarele statale din convenția de la Amasia, divizând astfel pentru a doua oară Armenia.

Unei perioade de 150 ani de războaie distructive i-au urmat 80 ani de pace, care în Armenia răsăriteană s-au materializat printr-o revigorare economică și culturală, însă în Armenia apuseană a continuat destrămarea economiei și stagnarea vieții sociale, în ambele Armenii poporul fiind supus opresiunii sociale și etnice, persecuției și împilării.

Secolele XVII-XVIII au fost marcate, în istoria armeană, de repetate încercări de a înlătura stăpânirea otomană, de mișcări de eliberare națională, de tentative de a găsi aliați fie în Occident, fie în Orient. Un astfel de sprijin a căutat patriarhul Hacob IV Giughaeți în Europa, iar Israel Ori i-a contactat pe germani, perși, ruși, dar fără succes. O figură importantă a luptei de eliberare a fost David-Bec, care, în deceniul al treilea al sec. XVIII, a reușit să-i alunge pe otomani din sudul Armeniei răsăritene. La rândul său, Hovsep Emin a fost primul ideolog important al mișcării de eliberare națională, punându-și speranța, prin 1760, în ajutorul Rusiei, fără a obține, însă, vreun rezultat concret. Tratative cu rușii au dus, după războiul ruso-persan din 1768-1774, Hovhannes Lazarian și Hovsep Arghutian, care au pregătit chiar un program de acțiune pentru eliberarea Armeniei, dar țarul Pavel I a retras trupele care, sub domnia Ecaterinei II, înaintaseră în Caucaz eliberând numeroase localități.

Diplomația internațională ia cunoștință

La începutul sec. XIX, Armenia era divizată între imperiile otoman și persan. Prin Tratatul de pace de la Ghiulistan, din 12 octombrie 1813, încheiat în urma războiului ruso-persan, Georgia, Azerbaidjanul de nord, Karabaghul și Daghestanul erau recunoscute drept proprietăți rusești, făcându-se astfel, totodată, un prim pas spre alipirea Armeniei răsăritene la Rusia. Această alipire s-a concretizat la 10 februarie 1828, prin Tratatul de pace de la Turkmenceai, care — consfințind sfârșitul unui nou război ruso-persan — trasa hotarul dintre cele două state și includea imperiului țarist hanatele Erevanului și Nakhicevanului.

Un alt război al Rusiei, împotriva Imperiului otoman, declanșat la 14 aprilie 1828 și soldat cu ocuparea unor regiuni din Armenia apuseană de către armata rusă, va reda otomanilor învinși aceste regiuni — prin tratatul încheiat sub presiunea statelor occidentale — și îi va obliga să recunoască tratatele de la Ghiulistan și Turkmenceai. O consecință importantă a aceluiași tratat de la Adrianopol a fost emigrarea a circa 100 000 locuitori din Armenia apuseană în Armenia răsăriteană. Un alt tratat de pace, care, încheiat la 18 martie 1856 la Paris, punea capăt războiului Crimeii, restituia Imperiului otoman teritoriile cucerite de ruși în Caucaz, inclusiv regiunea armeană Kars.

Războiul ruso-turc din 1877-1878 a dăunat Armeniei apusene, unde autoritățile otomane i-au incitat pe kurzi să masacreze populația armeană. Tratatul de la San Stefano (19 februarie 1878), prin articolul 16, a adus pentru prima oară *Chestiunea armeană* în diplomația internațională: „Înalta Poartă se obligă să aplice neîntârziat reforme și ameliorări cerute de necesitățile locale din regiunile populate de armeni și să asigure securitatea armenilor față de kurzi și de cerkezi".

Congresul de la Berlin, din 1 iunie 1878, convocat pentru a revizui acest tratat, a adoptat articolul 61, în fapt redactarea engleză a articolului anterior, la care se adăuga o frază: „Înalta Poartă va raporta periodic puterilor europene despre măsurile luate în acest scop, iar puterile vor supraveghea aplicarea lor". Chestiunea armeană devenea o problemă internațională,

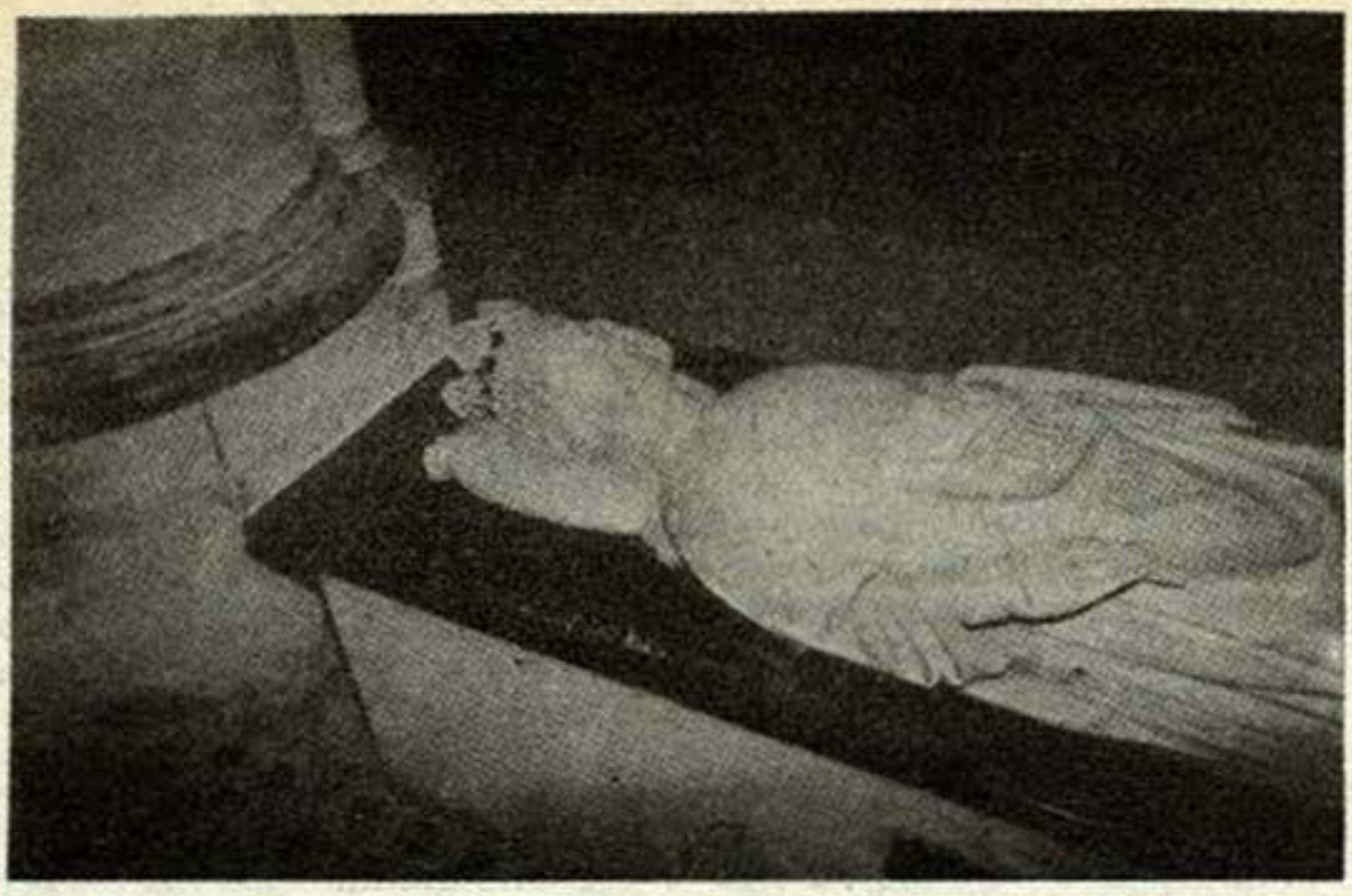

Cenotaful din Catedrala „Sf. Denis" (Franța) al ultimului rege armean, Levon VI de Lusignan

inițiindu-se activitatea teoretică și practică de creare a statului național prin înlăturarea stăpânirii otomane, cu sprijinul diplomației occidentale. Sultanul Abdul Hamid, în replică, trece la represalii, declanșând persecuții antiarmene, culminate cu masacrele din 1894-1896 în regiunile populate de armeni și soldându-se cu 300 000 victime, 100 000 convertiri la mahomedanism, 100 000 emigrări.

Războaiele balcanice din 1912-1913 au creat condiții favorabile redeschiderii Chestiunii armene, care a devenit din nou obiect de preocupare pentru diplomația internațională. La 26 ianuarie 1914, Rusia, care pregătise un proiect de reforme armenești, agreat de Anglia și de Franța și respins de Germania, a izbutit să impună Turciei încheierea unei convenții prin care cele șapte vilaete populate de armeni în estul Asiei Mici urmau să fie împărțite în două regiuni guvernate de doi inspectori generali de origine străină, numiți de puterile europene.

Cei doi inspectori desemnați, olandez și norvegian, n-au putut să-și preia atribuțiile, întrucât guvernul Junilor Turci, profitând de izbucnirea războiului mondial, a declarat nulă convenția. Pentru statele beligerante, Caucazul și Armenia dețineau un loc important, ca punct de sprijin pentru cucerirea unor sfere de influență în Orientul Apropiat. Iar Germania, ca aliată a Turciei, urmărea interesele acesteia, incitând-o împotriva populației armene.

„Să fie uciși toți"

Ideologul imperialismului german, Paul Rohrbach, afirma: „Armenia, prin situarea sa geografică și prin organizarea teritorială, constituie cheia unei poziții dominante asupra peninsulei Anatoliei și văii Mesopotamiei. Trecerea Armeniei în mâinile rușilor nu înseamnă altceva decât sfârșitul existenței Turciei ca stat independent. Iar noi suntem atât de interesați, în prezent, ca statul turc să-și poată păstra independența, încât guvernul german se simte obligat să declare Rusiei: trecerea trupelor rusești peste hotarele turcești în Armenia pune în pericol pacea europeană".

Folosindu-se de condițiile create de război, conducătorii Imperiului otoman au trecut la punerea în aplicare a unui plan premeditat de lichidare a populației armene prin organizarea sistematică a unui genocid. În unul dintre decretele emise de guvernul Junilor Turci se spunea: „Deși problema nimicirii elementului armean era de mult hotărâtă, împrejurările nu au permis înfăptuirea acestei lucrări sfinte. În prezent, când toate obstacolele sunt înlăturate și a sosit vremea eliberării patriei noastre de acest element primejdios, se recomandă cu tărie să nu se cedeze mustrărilor de cuget la vederea situației lor grele, ci să fie uciși toți și să se apeleze la toate mijloacele pentru a șterge până și numele *Armenia* din Turcia. Urmăriți ca realizarea acestei chestiuni să fie încredințată patrioților și oamenilor de nădejde."

Genocidul declanșat la 24 aprilie 1915 prin arestarea intelectualilor armeni din Constantinopol a continuat cu deportări în masă ale populației pașnice până în deșertul Mesopotamiei, unde aceasta a murit de înfometare și epuizare, cu dezarmarea și uciderea bărbaților din armata otomană, cu masacrarea copiilor, femeilor și bătrânilor, încât la sfârșitul războiului, care a înregistrat pieirea a 1,5 milioane persoane, populația armeană scăzuse cu 60%, un mare număr din restul locuitorilor emigrând în Orientul Apropiat, Caucaz, Rusia, Europa și S.U.A. Masacrele continuate în anii 1918-1922 au ridicat totalul victimelor la peste două milioane.

Odată cu instaurarea puterii sovietice în Rusia, Consiliul Comisarilor Poporului a emis, la 29 decembrie 1917, „Decretul despre Armenia turcească", prin care populației armene i se dădea drept de autodeterminare liberă până la independență deplină, pe baza unui referendum, urmând ca hotarele Armeniei apusene să fie stabilite pe baze democratice. La Brest-Litovsk, Turcia a respins această inițiativă și a impus, prin articolul 4 al tratatului încheiat, retragerea trupelor rusești din regiunile Kars, Ardahan și Batumi, unde se vor fi organizat referendumuri.

Un tratat doar pe hârtie

La 8 aprilie 1918, armata turcă penetrează Caucazul, ocupând aceste regiuni și îndreptându-se spre Erevan, cu intenția de a ajunge până la Baku și Tiflis. La 22 mai, trupele armene trec la contraofensivă și, repurtând victoria în bătălia de la Sardarapat, din zilele care urmează, opresc înaintarea turcă. În consecință, la 28 mai 1918 este proclamată republica independentă a Armeniei.

Sfârșitul războiului mondial, în care Germania și Turcia sunt înfrânte, determină retragerea trupelor turcești din Caucaz, anularea tratatului de la Batumi, din 4 iunie 1918, prin care Turcia mai obținuse câteva teritorii de la Armenia și Georgia, și restabilirea hotarelor din 1914. Conferința de pace de la Paris, convocată în ianuarie 1919, examinează problema Armeniei și, la 14 mai, decide, la propunerea președintelui american Woodrow Wilson, ca mandatul asupra Armeniei să fie încredințat S.U.A., hotărâre aprobată de Liga Națiunilor, dar la 1 iunie respinsă de Senatul american.

După Conferința de la San Remo, din aprilie 1920, este încheiat Tratatul de pace de la Sèvres (10 august 1920), prin care Turcia recunoștea independența Armeniei și frontierele ei (art. 88-91). Acest tratat a rămas, însă, doar pe hârtie. Încurajată de pasivitatea și indiferența statelor europene, Turcia atacă din nou Armenia, la 20 septembrie 1920, ocupând localități importante: Sarighamiș, Kars, Alexandrapol, jefuind populația și ucigând circa 200 000 oameni.

Guvernul armean, al Partidului Daşnac (Federația Revoluționară Armeană), încearcă să salveze situația încheind cu Turcia un tratat de pace, la Alexandrapol (2 decembrie 1920). În condițiile instabilității politice și ale permanentului pericol extern, armata roșie a 11-a intră în Armenia sub pretextul salvgardării țării și instaurează puterea sovietică.

La 29 noiembrie 1920, este proclamată Republica Armeană socialistă, care avea să devină și să rămână timp de șapte decenii una dintre componentele U.R.S.S. O încercare a Partidului Daşnac de a reveni la conducere, la 18 februarie 1921, reușește doar pentru o perioadă efemeră de 45 zile. Reinstaurată, puterea sovietică inițiază tratative armeano-turce, iar conferința organizată la Moscova se încheie la 16 martie 1921, cu un tratat între Rusia și Turcia, care îl anulează pe cel de la Alexandrapol, defavorabil Armeniei, dar cedează Turciei regiunile Kars, Ardahan și Ardvin.

O ultimă retragere a trupelor turcești, din Alexandrapol, la 22 aprilie 1921, este însoțită de distrugeri și ucideri, pentru ca, în sfârșit, Tratatul de la Kars, din 13 octombrie 1921, dintre Turcia și republicile caucaziene, să-l consfințească pe cel de la Moscova. Conferința de la Lausanne (20 noiembrie 1922-24 iulie 1923), menită să reglementeze situația din Orientul Apropiat luând în discuție problema Armeniei apusene și transferând-o Ligii Națiunilor, nici măcar nu-i mai menționează, în convenția finală, pe armeni. Chestiunea armeană nu și-a găsit rezolvarea, iar teritoriile Armeniei apusene au rămas în componența Turciei.

La 21 septembrie 1991, populația Armeniei sovietice se pronunța, în cadrul referendumului organizat în acest scop, aproape în unanimitate în favoarea independenței țării, iar două zile mai târziu, Parlamentul proclama *Republica Armenia*, devenită ulterior unul din cele 12 state membre ale Comunității Statelor Independente. Se inaugura astfel a șaptea perioadă de independență în istoria armeană, dintr-o existență statală de peste 2 300 ani, în care abia mai puțin de jumătate a evoluat sub semnul libertății. ■

Monumentul comemorativ de pe colina Țiterncaberd din Erevan, închinat victimelor genocidului din 1915

Documente necunoscute

TAKE IONESCU MEDIATOR INTERNAŢIONAL

Cu Pacea de la Bucureşti (28 iulie/10 august 1913), Vechiul Regat (denumirea neoficială a statului român până la Unirea cea Mare din 1918) ajunge la apogeul său internaţional. Nu întâmplător pacea se încheiase la Bucureşti. Această pace, care pusese capăt celui de-al doilea război Balcanic (Magazin istoric, **nr. 7,8/1993), consfinţea poziţia preponderentă pe care România o dobândise în această parte a Europei. Fusese o pace fără intervenţia directă a marilor puteri. Greu de conceput, dar adevărat.**

Odată încheiată, această pace trebuia apărată şi pusă în practică. Şi România se simţea datoare, poate cel mai mult dintre statele semnatare, să facă tot ce depindea de ea ca prevederile păcii să se realizeze. Lui Curtopassi, ministrul Italiei la Atena, N. Filodor, omologul său român, îi declara la 20 octombrie 1913 că el, la Atena, ca diplomat român, înainte de toate, această misiune o avea, să lucreze pentru menţinerea integrităţii Tratatului de pace de la Bucureşti. Şi dacă pacea va fi violată de Turcia sau de Bulgaria, a întrebat diplomatul italian, ce va face România? „Va face tot ce poate ca o astfel de violare să nu se întâmple", a răspuns N. Filodor, lăsând să se înţeleagă şi faptul că România nu va ezita să folosească armele.

În octombrie-noiembrie 1913 pacea părea pusă în pericol datorită neînţelegerilor dintre greci şi turci pentru împărţirea insulelor din Marea Egee şi administrarea acestora. Tratativele dintre ei trenau. Zvonurile despre o încercare a Turciei de a se înţelege cu Bulgaria pentru a face presiuni asupra Greciei erau tot mai insistente. Şi ele nu erau lipsite de acoperire.

Într-un astfel de context diplomaţia română se simte datoare să intervină. Este încurajată s-o facă şi de unele îndemnuri din afară. La 11/24 octombrie 1913, N. Filodor îi transmitea lui Alexandru Marghiloman (ad-interim la Preşedinţia Consiliului de Miniştri şi la Ministerul de externe, în lipsa lui Titu Maiorescu) presupunerea lui Ghalib Bey, primul delegat al Turciei la negocierile greco-turceşti ce se desfăşurau la Atena: „D-voastră sunteţi acum arbitrii situaţiunii în Balcani — îi spusese Ghalib Bey diplomatului român. Nu trebuie să lăsaţi ca marile puteri să se amestece în afacerile noastre. De ce nu luaţi afacerea în mână şi nu căutaţi a împăca Grecia cu Turcia şi în această chestiune? Există aici [la Atena] şi la Constantinopole proiectul unei triple înţelegeri cu D-voastră. Ar fi momentul acum să începeţi această acţiune printr-o împăcare". Lui N. Filodor propunerea i se părea „sistematică şi meritând a fi cel puţin înregistrată".

Pretextul de care diplomaţia română a profitat, pentru a nu da demersului său un caracter oficial, a fost o invitaţie de vizită în Grecia pe care premierul grec Venizelos o făcuse lui Take Ionescu, ministrul de interne şi vicepreşedintele guvernului român. Invitaţia o făcuse în timpul lucrărilor Conferinţei de pace de la Bucureşti şi nu se stabilise o perioadă anume când ea avea să se desfăşoare.

În acord cu regele Carol I, Take Ionescu s-a hotărât să dea curs invitaţiei tocmai în acele momente, regele recomandându-i „să discute cu grecii şi turcii într-un sens conciliator". Şi, însoţit de soţia sa, de secretarul său particular şi de doi ziarişti, unul de la Universul **şi altul de la** Adevărul **(abil politician şi autentică personalitate, Take Ionescu nu scăpa nici o ocazie pentru a mai adăuga mereu ceva la sporirea influenţei sale), ministrul de interne al României s-a îmbarcat pe vasul „Regele Carol" şi a plecat spre Atena. Să-l lăsăm pe el să povestească ce a urmat, reproducând în continuare raportul pe care, la întoarcerea sa, l-a întocmit şi înmânat lui Titu Maiorescu, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru de externe de atunci.**

Ion BULEI

Domnule Președinte,

Întors în țară din călătoria mea la Constantinopol și Atena, mă cred dator să vă arăt mai amănunțit rezultatele călătoriei mele asupra cărora v-am trimes două telegrame din Atena și una din Constantinopol[1].

Călătoria mea răspundea, după cum știți de mult, unei invitațiuni pe care mi-o făcuse primul ministru al Greciei în timpul conferinței de la București.

Fusesem hotărât să întreprind această călătorie mai de mult. Faptul că tratările de pace între Turcia și Grecia erau în curs mă făcuse să mai amân călătoria, tot sperând că ele se vor isprăvi înainte de plecarea mea.

Tratările în ultimele vremuri păreau a nu se mai sfârși. La un moment dat ele ajunseseră la un punct mort. Deși delegații greci și turci din Atena fuseseră de acord asupra unora din punctele însemnate, guvernul din Constantinopol nu aproba ceea ce ei convenise și nici nu mai trimitea delegaților săi instrucțiuni.

În aceste împrejurări, m-am hotărât să plec, bineînțeles cu aprobarea Maiestății Sale regelui și după ce am luat înaltele sale instrucțiuni[2]. Am crezut totuși bine să mai întreb pe dl. Venizelos dacă călătoria mea n-ar fi inoportună. În ziua de 19 octombrie/1 noiembrie, a doua zi după întrebarea mea, dl. Venizelos răspundea:

„Am onoarea să vă informez spre răspuns la telegrama dumneavoastră că am aflat cu bucurie hotărârea d-lui Ionescu de a realiza călătoria sa în Grecia. Venirea sa nu numai nu o considerăm inoportună, dar credem că va putea exercita o influență binefăcătoare asupra turcilor spre a zori semnarea păcii, fiind o probă mai mult despre relațiile cordiale dintre Grecia și România, pe când de altă parte este deja știut că Grecia se arată conciliantă, făcând concesiuni foarte esențiale Turciei. Te rog să-mi telegrafiezi la vreme itinerariul, pentru că dacă ar veni prin Salonic, să trimit un vas de război să-l aducă" (telegrama este tradusă din greceşte).

Mă așteptam neapărat, cum spunea și dl. Venizelos în telegrama sa, că faptul însuși al călătoriei unui ministru român la Atena, în aceste împrejurări, să producă asupra Turciei un efect imediat, dovedindu-i că orice încercare directă sau indirectă de a turbura pacea balcanică și astfel a pune în discuțiune Tractatul de la București, va găsi România hotărâtă să i se opună.

Mă așteptam, de asemenea să pot da în Atena amicale consilii guvernului grec de a fi cât mai conciliant, căci cunoșteam această dispoziție la primul ministru elin încă din scrisoarea pe care mi-o scrisese la 3/16 octombrie și în care, răspunzând la unele comunicări ale mele prin scrisori și telegrame, îmi spunea:

„Fiind hotărât să fac concesii reale Turciei, sper că vom ajunge la încheierea păcii definitive de care avem toți atâta nevoie. Totuși, România ar putea încă exercita o influență decisivă și salutară pentru menținerea păcii și echilibrului în Balcani, spunând un cuvânt la Constantinopol și mai ales la Sofia".

Era deci pentru mine sigur că guvernul elin își da seama de gravitatea situațiunii și era dispus să facă Turciei concesiuni reale și guvernul otoman nu putea să nu fie mișcat de un gest al României, chiar prezentat sub forma cea mai anodină, aceea a unei călătorii de agrement a unuia din semnatarii păcii de la București.

Nevoind să mă scobor în Constantinopol tocmai pentru a accentua și mai mult caracterul călătoriei mele, am cerut ca vasul „Regele Carol" să nu se oprească decât trei ore în loc de douăzeci și patru de ore în Constantinopol. Și voind să fac o presiune oficioasă asupra guvernului turc, am cerut colegului meu de la externe care vă înlocuia atunci, să telegrafieze d-lui Manu[3] ca să comunice fostului ministru otoman Bataria[4], un vechi amic al meu, să vie să mă viziteze pe vapor.

Miercuri, 23 octombrie 1913, cum am sosit în port[5], dl. Bataria a venit să-mi comunice că ministrul de in-

---

[1] Telegramele au fost redactate în limba franceză. Prima, trimisă la 27 oct., descria sosirea la Constantinopol, întâlnirea cu diverse personalități turcești și apoi primele contacte la Atena: „Aici — scria el — este un entuziasm delirant pentru România și suntem sărbătoriți într-un chip excepțional. M.S. regele și-a amânat plecarea pentru Salonic pentru a ne primi azi în audiență și la prânz. Consiliul comunal a hotărât să dea numele de București unei străzi din Atena".

Cea de-a doua telegramă este datată 30 oct. 1913. Take Ionescu îi scrie lui Titu Maiorescu: „...Venizelos mi-a transmis satisfacția lui pentru faptul că România continuă opera de la București și a reușit acolo unde marile puteri n-au reușit și se bucură că România și-a crescut astfel prestigiul". Delegații turci i-au declarat că fără intervenția sa „n-ar fi reușit niciodată să se pună de acord cu grecii asupra celor 15 sau 20 de puncte rămase în litigiu". „Până în ultimul moment m-am aflat aici într-o atmosferă de entuziasm indescriptibil pentru România și M.S. regele". Și adaugă „modest": „Vă rog să mă scuzați că am acționat aici fără mandat; dacă aș fi eșuat, aș fi luat asupra mea tot blamul, dar trebuia să fac ceva pentru încheierea păcii".

Pe margine, Titu Maiorescu a notat malițios „superflu".

[2] „Instrucțiunile" regelui nu erau în fapt decât unele recomandări generale cărora, la fața locului, Take Ionescu le-a dat o interpretare foarte concretă, implicându-se activ în tratativele de pace.

[3] E vorba despre ministrul României la Istanbul.

[4] Nimeni altul decât popularul scriitor aromân Nicolae Batzaria, născut la Crușova în 1874, și care, după studii la Bitolja și București, ajunge profesor la Crușova și Bitolja, inspector la Cosova și Salonic, senator în 1908, după revolta junilor turci, iar în 1912 chiar ministru al guvernului din Istanbul; la 30 mai 1913 a semnat, din partea Turciei, tratatul de pace de la Londra între Imperiul otoman și alianța statelor balcanice (Bulgaria, Serbia, Grecia și Munte Negru).

[5] În chiar ziua sosirii sale, Take Ionescu acordă un interviu ziarului *Le jeune Turc*. Între altele, declară: „România, care a prezidat Tratatul de la București, este moralmente interesată ca acest tratat să fie respectat... Evident, ea va folosi influența și forța sa pentru a-l face respectat".

terne Talaat Bey, pe care nu avusesem încă onoarea să-l cunosc, dorește să mă vadă. În același timp, ministrul român dl. Manu îmi confirma și d-sa, ceea ce știam deja, și anume îngrijirile [îngrijorările] cercurilor diplomatice în privința pericolului neîncheierii păcii între turci și greci și toate uneltirile cărora se datorau aceste greutăți.

Am primit vizita ministrului de interne turc, care de fapt este însuși guvernul Turciei, și am stat cu d-sa de vorbă aproape o oră. Talaat Bey m-a întrebat dacă România are o alianță cu Serbia și cu Grecia. I-am răspuns categoric că nu, dar tot atât de categoric că România este moral obligată să nu permită atingerea Tractatului de la București, că România este hotărâtă să aducă la îndeplinire această obligațiune și crede că are și forța necesară pentru această hotărâre. Talaat Bey mi-a vorbit despre o alianță între România și Turcia la care să ia parte și Bulgaria, adăogându-mi însă categoric că ei n-au nici un tractat cu Bulgaria. I-am răspuns că România are cele mai bune sentimente față de Turcia, că n-au de ce să se îndoiască de amiciția noastră, dar că pacea fiind scopul politicei românești nu vedem că Bulgaria dă dovezi că și dânsa urmărește aceeași țintă și că astfel nu văd cum într-o amiciție strânsă între România și Turcia, Bulgaria ar putea astăzi să intre ca un al treilea. În cursul convorbirei i-am explicat incidentul cu telegrama Maiestății Sale regelui către sultan[4], spunându-i că: „Noi crezând în amenințările Europei, vroiam să cruțăm Turciei o umilire". Un gând prietenesc. I-am adăugat: „Ați ghicit mai bine starea Europei, atât mai bine".

De acord cu Talaat Bey am amânat pentru altădată aceste proiecte. Talaat m-a rugat atunci să profit de călătoria mea la Atena ca să conving pe greci să fie mai concilianți. I-am spus că deja din București noi am lucrat în acest sens și i-am mărturisit că eu personal am comunicat d-lui Venizelos în două rânduri rugăciunea de a fi conciliant și că în special în privința cestiunei naționalității care fusese cestiunea cea mai grea din tratativele turco-grece, sfatul pe care îl dădusem guvernului elin fusese acceptat de dl. Venizelos și astfel Grecia renunțase la prima ei pretenție ca cetățenii otomani originari din teritoriile anexate de Grecia și nedomiciliați acolo să fie considerați ca supuși elini. I-am adăugat că în privința diferitelor dificultăți relative la vacufuri consiliasem pe dl. Venizelos ca cestiunile asupra cărora nu s-ar putea învoi să meargă la arbitragiul Tribunalului de la Haga și dl. Venizelos primise și acest sfat.

Am spus totuși lui Talaat Bey că sunt gata să dau noi sfaturi de conciliațiune, dar că pentru aceasta ar trebui să cunosc în ce stau diferendele dintre greci și turci ca să pot judeca. Talaat Bey îmi remise atunci un memoriu pe care îl posed cuprinzând nouă puncte și un rezumat al acestui memoriu sub titlul: „Cestiuni la cari ținem în chip absolut".

Vroind să discut cu Talaat Bey diferitele puncte, dânsul mi-a sus că fără de prezența consilierului juridic Rechid Bey o asemenea discuțiune ar fi grea, dar a insistat asupra punctului întâi din memoriu și anume mi-a cerut ca grecii să renunțe la pretenția lor ca statul otoman să fie obligat prin tractatul de pace să amnestieze și pe soldații otomani creștini care dezertaseră din armatele otomane și se bătuseră în rândurile armatelor eline. Talaat Bey mi-a explicat — și avea dreptate — că dacă ar ceda asupra acestui lucru, Turcia n-ar mai putea niciodată să înroleze creștinii în armata ei.

Am promis lui Talaat Bey să mă ocup de toate cestiunile, dar i-am pus în prealabil întrebarea dacă în chip sincer dorește pacea și dacă Turcia este în stare, contrariu obiceiurilor de altădată, să se hotărască și să isprăvească în cele trei zile cât eram hotărât să stau la Atena. Talaat mi-a răspuns că da. I-am mai adăugat că nu pot lua asupră-mi să-i dau dreptate asupra tuturor cererilor; dânsul m-a rugat atunci să citesc memoriul pe drum și să judec eu singur despre cererile lor.

I-am mai cerut să telegrafieze primului delegat turc din Atena, Ghali Bey, pe care l-am cunoscut mult în vremea pe când era secretar la București, să primească sfaturile mele ca venind de la un prieten. A primit. I-am mai

[4] Telegrama regelui Carol I îl sfătuia pe sultan să arate mai multă moderație în raporturile cu vecinii săi.

În p. 76: la trecerea prin Istanbul, Take Ionescu a fost primit cu căldură de oficialitățile turcești: pe puntea vaporului Regele Carol, *diplomatul român este înconjurat de membrii Legației române la Istanbul și de funcționari superiori turci din Ministerul de externe; în medalion: Take Ionescu se întreține cu ministrul de externe turc Talaat Bey*

Primul ministru grec E. Venizelos (în centrul imaginii) întâmpină pe Take Ionescu și soția sa la sosirea în Grecia

cerut ca guvernul turcesc să dea delegaţilor săi [de]pline puteri.

Cu această ultimă cerere n-am reuşit. Talaat Bey m-a rugat atunci să mă opresc la Constantinopol la întoarcerea mea dîn Atena. I-am răspuns că dacă se face pace mă opresc, altfel nu. Şi când Talaat Bey mi-a atras atenţia că acest refuz ar avea o interpretare politică, i-am răspuns foarte franc: *„evident că da!"*

Reînnoind încă o dată asigurările reciproce de amiciţie, m-am despărţit de Talaat Bey convins că era un nepreţuit avantagiu pentru cauza păcii şi pentru prestigiul României că guvernul turcesc îmi da astfel, deşi nu în chip protocolar, misiunea de arbitru între turci şi greci.

Studiind în drum memoriul remis de Talaat Bey am văzut lesne că deşi punctele de divergenţă erau numeroase, ele nu erau imposibil de aranjat. Am văzut de exemplu că între pretenţiunile turceşti era una absolut inadmisibilă şi anume aceea care tindea să lege mâinile statului grec în privinţa legislaţiunii lui viitoare relativă la raporturile dintre proprietari şi ţărani în teritoriile anexate de greci.

Am sosit la Pireu în noaptea de 24 octombrie, rugat să nu debarc decât dimineaţa. În dimineaţa zilei de 25 am fost întâmpinat pe bord de d-nii Venizelos şi Panas şi împreună cu dânşii m-am scoborât la Pireu. Astfel a început o serie de manifestaţiuni şi de sărbătoriri de care, desigur, aţi avut cunoştinţă şi care prin caracterul lor cu totul fără de precedent ca onoruri oficiale şi cu totul extraordinar ca căldură din partea populaţiunilor, au constituit, desigur, o mare onoare pentru România.

Îndată ce am ajuns la Atena, am avut un mic schimb de vederi cu dl. Venizelos, căruia i-am comunicat însărcinarea pe care mi-o dăduse Talaat şi pe care d-sa a acceptat-o cu o deosebită plăcere, insistând asupra faptului că României îi este dat să încerce şi probabil să reuşească încheierea păcii între turci şi greci.

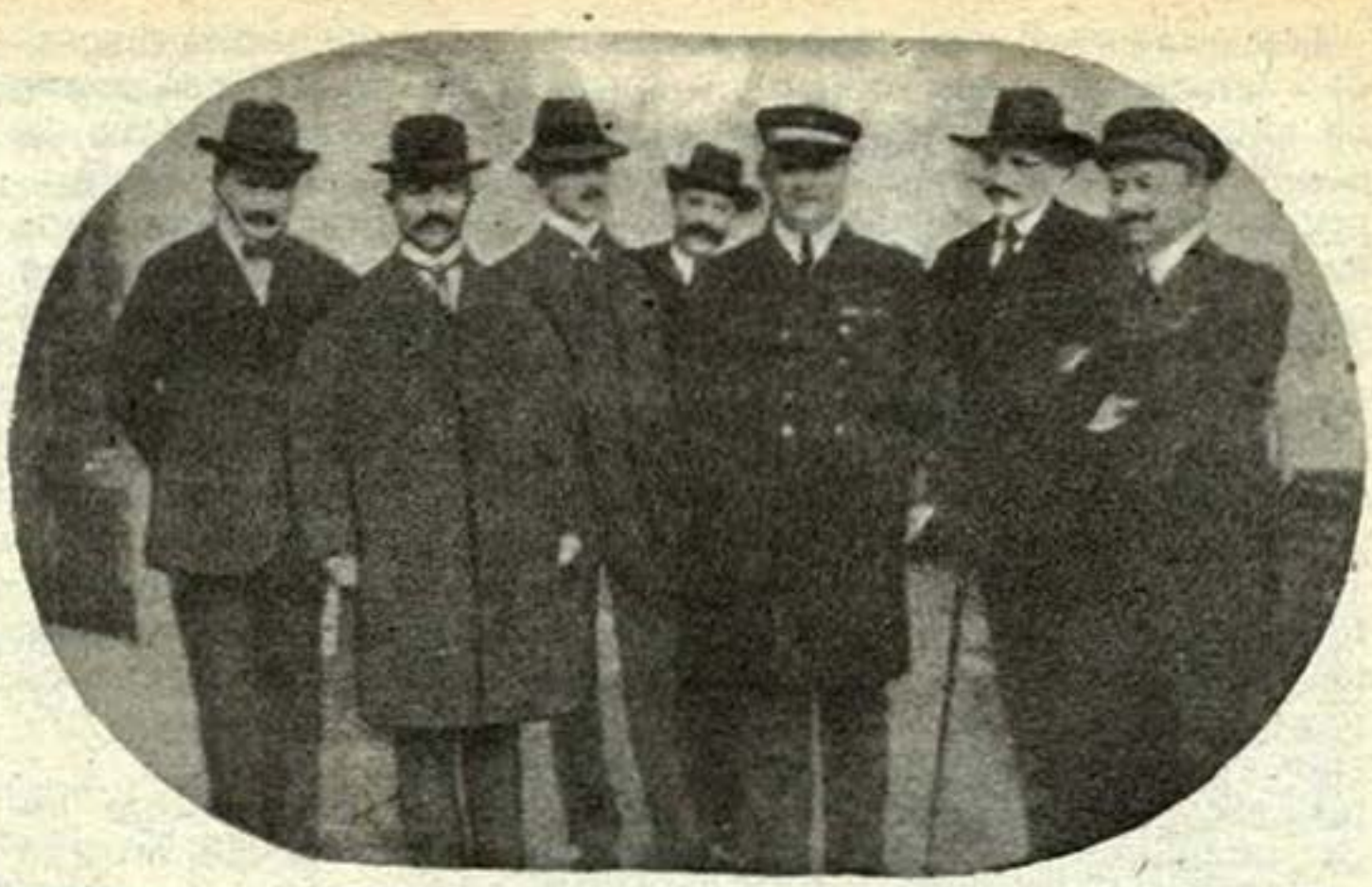

De la stânga la dreapta: A. Honigman (ziarul Adevarul), *Pestemagioglu (consulul român la Pireu), I. Ciorănescu (şeful de cabinet al lui Take Ionescu), comandantul navei* „Regele Carol", *I. Fermo (cotidianul* Universul) *şi şeful Biroului presei greceşti cu prilejul sosirii înalţilor oaspeţi români la Pireu*

Guvernul otoman, în urma întrevederii dintre Talaat şi mine, comunicase lui Ghali Bey să se pună în contact cu mine şi-i şi trimisese faimoasele instrucţiuni care întârziau de atâta vreme. Instrucţiunile fiind primite, s-a luat întâlnire pentru după-prânzul zilei de 25 între delegaţii turci şi delegaţii greci. Înainte însă de întâlnirea lor, Ghalib Bey a ţinut să mă întâlnească. În dimineaţa zilei de 25 octombrie a scris d-lui Filodor o scrisoare în care spunea:

„Aşi vrea să am onoarea de a vorbi un minut cu Excelenţa Sa dl. Take Ionescu. Cum ministrul va fi desigur foarte ocupat, mă adresez amicalei dumitale intervenţiuni pentru a-mi aranja o întâlnire cu dânsul. Astăzi după ora 4 cred că vom *reîncepe* tratativele; aş fi deci foarte fericit dacă Excelenţa Sa ar putea să mă primească până la 4 ore".

L-am primit la Legaţiunea României la ora 2.30. Ghalib mi-a spus că i se telegrafiase, aşa cum cerusem eu la Constantinopol. Am discutat cu dânsul memoriul pe care mi-l remisese Talaat. I-am arătat ceea ce, după părerea mea, era posibil şi ceea ce era imposibil, cum, de exemplu, pretenţiunea în privinţa cestiunei agrare şi am schiţat oarecari soluţiuni. La orele 3.30 am avut o lungă conferinţă cu dl. Venizelos, pe care l-am găsit cu desăvârşire conciliant. Din nou mi-a mulţumit pentru vizita mea pe care dânsul o credea determinantă pentru a aduce pe turci la pace şi a acceptat mai toate soluţiunile mele. Totuşi, mi-a adăugat: că în cazul în care, cu tot spiritul său conciliant, turcii nu vor încheia pacea, dânsul este hotărât să blocheze nu Dardanelele, căci nu voieşte să jeneze comerciul nostru şi al Rusiei, dar Smirna, convins că astfel va forţa pe turci la pace. Mi-a explicat că o armată mobilizată de 13 luni trebuie neapărat şi repede sau să fie demobilizată sau dusă la război. Nu ignora şi posibilitatea ca Turcia să treacă armata ei de uscat prin Tracia bulgărească şi îşi da bine seama de complicaţiunile care puteau să decurgă de aci. Adăuga că nu ar putea demobiliza şi renunţa la blocarea Smirnei decât dacă noi l-am garanta în contra unui atac pe uscat prin Tracia bulgară.

I-am arătat că era o întreprindere foarte grea aceea de a bloca Smirna pentru cestiuni pe care Europa nu le cunoaşte şi care nu se pot lesne înţelege şi astfel au aerul de a fi lucruri de detaliu.

Din conversaţiunea mea cu dl. Venizelos m-am convins că situaţiunea era mai gravă decât îmi închipuisem şi că prin urmare trebuia neapărat să profit pe de-a-ntregul de oferta lui Talaat.

Prima întrevedere dintre Ghalib şi Panas din acel după-prânz a fost firește rece şi rea. Delegatul grec a spus delegatului turc că cererile Turciei erau inadmisibile, dar totuşi le va referi guvernului său. De aceea, chiar în noaptea de vineri, după ce am vizitat cu primul ministru şi cu primarul Atenei iluminaţiunile ce consiliul comunal hotărâse în onoarea mea, Ghali Bey a dorit să mă vadă. Era foarte îngrijat de tonul aspru al delegatului grec. Am profitat de aceasta ca să-i spun din nou ceea ce după mine era posibil şi ceea ce era imposibil şi să prepar astfel a doua şedinţă pe care au avut-o sâmbătă la orele 3, deşi zi de sărbătoare, ziua Sfântului Dumitru. Evident, pe primul ministru grec l-am revăzut continuu, chiar sâmbătă dimineaţa între serviciul [religios] de la Catedrală, la care am asistat invitat de guvernul elin, şi audienţa de la regele Greciei care, cum ştiţi, a rămas la Atena numai ca să mă poată primi.

Cum deja v-am telegrafiat, în afară de cestiunea tractatului dintre greci şi turci, am avut în această conversaţiune cu dl. Venizelos şi alte cestiuni de tratat. Prefer să notez acum unele dintre ele, întrerupând astfel cestiunea păcii turco-grece.

Am vorbit d-lui Venizelos despre cestiunea Muntelui Atos şi dânsul mi-a propus o nouă soluţiune. Ne va face să cumpărăm una din cele 17 mănăstiri greceşti de la Muntele Atos şi astfel România, în loc de un schit, va avea o mănăstire şi un glas în administraţiunea Sfântului Munte, independent de orice modificare s-ar face organizării Sfântului Munte. Guvernul elin este angajat în această privinţă; cestiunea se poate continua în detaliile ei prin ministrul nostru la Atena.

Primul ministru grec mi-a cerut însă o deosebită discreţiune, căci ei au încă mare greutate cu Rusia relativ la cestiunea Sfântului Munte.

În drum spre Constantinopol, episcopul Ghermanos care s-a prezentat la Sinaia Maiestăţii Sale regelui, mi-a spus că în privinţa zidirii unei biserici române în Ierusalim, intervenţiunea guvernului elin pe lângă patriarhul din Ierusalim ne va fi de folos. Am cerut d-lui Venizelos această intervenţiune şi mi-a spus că este gata să ne-o dea oricând.

În privinţa cuţovlahilor intraţi sau care vor mai intra în Regatul Elin, dl. Venizelos mi-a reînnoit asigurările lui formale că va executa cu bună credinţă şi cu plăcere angajamentele luate faţă de noi; mi-a spus ceea ce ştiţi despre destituirea unor funcţionari care nu-i executau ordine şi m-a rugat să-i transmitem toate reclamaţiunile care ne-ar veni în această privinţă. I-am şi transmis vreo patru sau cinci care mi-au venit în timpul şederii mele la Atena, lăsând în urmă pe dl. Filodor să se ocupe de soarta lor.

Dl. Venizelos, pentru a evita pe viitor prozelitismul reciproc, mi-a sugerat ideea unui recensământ care s-ar face acum pentru a şti care locuitori se declară aromâni şi care greci şi a împiedica cu severitate orice prozelitism. Am ascultat ideea *ad referendum*. O găsesc inadmisibilă, mi-e teamă că astăzi numărul aromânilor care s-ar declara într-un recensământ adepţi ai cauzei aromâneşti să nu fie prea mic. I-am propus însă eu o altă idee şi anume, ca să evităm lupta între şcoala greacă şi şcoala aromână, să înfiinţăm în comunele cu populaţiune românească şcoale mixte, în care noi să numim pe profesorul de românește şi dânşii pe profesorul de grecește. Propunerea mea dl. Venizelos a ascultat-o *ad referendum*. Cum am comunicat lucrul d-lui Filodor, poate că va avea vreo urmare.

Am vorbit mai pe lung cu dl. Venizelos şi cu regele Greciei în privinţa fruntariilor meridionale ale Albaniei şi n-am ascuns, nici regelui, nici primului ministru, că în această privinţă Maiestatea Sa regele României mă însărcinase să le vorbesc.

Atât regele cât şi primul ministru mi-au spus lămurit că Grecia se va supune hotărârilor Europei, dar că nu-şi ascund greutatea situaţiunii[1]. Dl. Venizelos mi-a spus că populaţiunile greceşti din Epir (în realitate sunt albanezi-grecomani) sunt foarte excitate pentru că lor le este frică de persecuţiunile statului albanez în majoritate musulman, şi că dânsul se teme că aceste populaţiuni se vor opune cu armele dacă vor fi atribuite Albaniei. Regele mi-a povestit cum că cu câteva zile mai înainte o deputaţiune de arhierei şi laici din acele ţinuturi îl acuzaseră de *trădare* de pe însuşi scaunul în care mă aflam eu în acel moment. Şi regele, şi dl. Venizelos mi-au arătat că le este cu neputinţă să se înfăţişeze publicului ca accedând cu înlesnire la hotărârile Europei şi mi-au cerut discreţiune în privinţa declaraţiunilor lor.

Eu am insistat asupra d-lui Venizelos, i-am spus că era de onoarea unui om de stat ca dânsul să-şi rişte chiar popularitatea pe această cestiune, explicându-i cum printr-o opunere armată a populaţiunilor ar izbucni desigur un conflict cu noul stat albanez şi, din incident în incident, s-ar putea redeschide toate greutăţile din Balcani. I-am dat în acelaşi timp asi-

(Continuare în p. 84)

[1] La izbucnirea primului război balcanic, un grup de patrioţi albanezi condus de Ismail Qemal Bey, a proclamat independenţa Albaniei (28 noiembrie 1912) şi a format un guvern provizoriu. La Conferinţa de pace de la Londra din iulie 1913 puterile europene au luat sub patronajul lor noul stat albanez, delimitându-i frontierele (cu multe concesii făcute ţărilor limitrofe). Principele Wilhelm de Wied, susţinut de România (era rudă apropiată cu regina Elisabeta) va fi desemnat să domnească peste noul principat (7 martie 1914-4 septembrie 1914).

Un ziarist belgian elogiază ostaşul român

„FAPTE DE EROISM PE CARE N-AŞ PUTEA SĂ LE DESCRIU“

Eroismul ostaşilor români pe câmpurile de luptă din sudul Dunării şi îndeosebi în bătăliile pentru cucerirea Plevnei a constituit subiectul multor articole, reportaje şi comentarii publicate în presa europeană a timpului. Pe unele dintre acestea, şi anume, pe cele de limbă greacă, am avut chiar noi prilejul, cu ani în urmă, să le prezentăm în traducere românească (Biserica Ortodoxă Română, **nr. 5, 6 şi 7, 8 /1977), cu ocazia aniversării centenarului independenţei de stat a României. De data aceasta, voi prezenta cititorilor români reportajul corespondentului unuia dintre cele mai vechi şi importante cotidiene belgiene de limbă franceză,** Indépendance belge **(Independenţa belgiană), trimis de pe teatrul de operaţii din sudul Dunării.**

Reportajul, nesemnat, poartă titlul Operaţii din Orient (Corespondenţă particulară **a Independenţei) şi a fost publicat în nr. 265, de sâmbătă 22 septembrie 1977, p. 2, al amintitului ziar.**

În corespondenţa, redactată la „Poradim“, în ziua de „11 septembrie ora 10 seara“, trimisul ziarului belgian descrie un moment din bătălia pentru Plevna, mai exact, vestitul atac al ostaşilor români din ziua de 30 august /11 septembrie 1877, soldat cu ocuparea redutei Griviţa I. Cunoscută în istoriografie sub numele de „A treia bătălie pentru Plevna“ şi fiind una dintre cele mai mari confruntări din cadrul războiului, ea a reprezentat totodată o vie ilustrare a spiritului de jertfă şi sacrificiu al oştirii române în slujba nobilelor idealuri ale independenţei şi propăşirii patriei. În cursul aprigelor încleştări din acea zi, alături de cei aproape 800 soldaţi români, au căzut eroic maiorul Gheorghe Sonţu şi căpitanul Valter Mărăcineanu, nume devenite simboluri ale sacrificiului pe altarul sfânt al patriei.

Revenind la reportajul gazetarului belgian, vom sublinia talentul său publicistic, exactitatea relatărilor, dar mai ales totala sa identificare cu ostaşii români, indicaţi adesea în reportajul său sub formule de genul „trupele noastre“, „atacul nostru“ etc.

Reproducem în continuare relevante pasaje din corespondenţa sa, cu precizarea că întreruperile le-am marcat prin trei puncte, iar explicaţiile noastre prin paranteze drepte. Precizăm, de asemenea, că în traducerea textului ne-am străduit să găsim corespondenţele potrivite limbii române din perioada în care a fost redactat acest reportaj.

Preot dr. Ioan DURĂ,
Bruxelles, Belgia

Poradim, 11 septembrie, ora 10 seara

Tocmai am asistat la asaltul contra avanposturilor Plevnei.

În dimineaţa aceasta eram la Verbiţa, la cartierul român, şi permiteţi-mi să mulţumesc Statului major al armatei Principatului pentru amabilitatea şi toată bunăvoinţa pe care o arată serviciului corespondenţilor. Aici, reprezentanţii presei sunt oaspeţii Statúlui major român; ei n-au a se ocupa nici cu găzduirea, nici cu hrana, căci intendenţa română se preocupă pe larg de toate nevoile lor.

Aşadar, în dimineaţa aceasta eram la Verbiţa. Bubuitul tunurilor, care dura cu o extremă violenţă de trei zile, încetase în zori ca prin minune. Liniştea cea mai adâncă se aşternuse pe platoul unde se află cartierul şi peste micul sat Verbiţa, blocat de vagoanele trenurilor de muniţii. Mi se spune că avanposturile turceşti se află la doi kilometri. Din nefericire, nu pot verifica eu însumi acest lucru. Timpul destul de frumos ieri, se schimbase complet: e aşa de înnourat şi totul învăluit într-o ceaţă groasă, încât nu poţi zări nici la zece paşi înainte. Cădea o ploaie măruntă şi rece, udând până la piele pe ostaşii brigăzii de călăraşi ce scrutau orizontul cu puşca în mână...

Coloanele trupelor de atac fuseseră formate dis-de-dimineaţă. Prima dintre ele, compusă dintr-un regiment de dorobanţi şi un batalion de vânători, susţinută de două baterii de artilerie, urma să atace din faţă marea redută Griviţa, situată pe o culme dinaintea Plevnei. O altă coloană, compusă pe jumătate din români, iar cealaltă jumătate din ruşi, trebuia să atace aceeaşi redută din spate.

Noi am urmat prima coloană, care avea poziţia cea mai interesantă.

Generalul [Alexandru] Cernat, care tocmai părăsise Ministerul de război pentru a lua parte activă la lupte, conducea personal operaţia. Pentru a putea ajunge la fortificaţiile turceşti, trupele aveau de parcurs următorul traseu: mai întâi trebuiau să coboare de pe platoul pe care se află cartierul de la Verbiţa, apoi să urce o colină din apropierea acestui platou şi a cărei culme este dotată cu redutabile întărituri de cărămidă. Dorobanţii şi vânătorii treceau ágale de-a lungul ierburilor înalte, a mărăcinişurilor şi lanurilor de porumb ce se întind pe distanţă de aproape 1,5 kilometri spre fortificaţiile turceşti. Ele ajută la mascarea coloanei care se alcătuieşte încet-încet. Generalul Cernat, aşezat pe un şezlong în faţa cortului său, privea batalioanele ce treceau prin faţa lui şi primea rapoartele adjutanţilor săi din cartier, asigurându-l că pregătirile se execută cu precizie matematică...

Tocmai schimbam impresii cu un ofiţer din suita generalului Cernat, când, pe neaşteptate, zgomotul unui violent foc de puşti şi ţipete au ajuns până la noi. În jurul cortului generalului a fost un moment de surpriză şi emoţie. Nu pricepeam nimic. Vacarmul venea din stânga noastră. Oare fuseseră date greşit ordinele sau fuseseră înţelese greşit? Doar se stabilise să se păstreze cea mai desăvârşită linişte până la orele trei. Şi cu toate astea, lupta fusese cu siguranţă angajată în partea noastră stângă. Generalul căuta încă o explicaţie, când un adjutant din cartierul rus sosi în galop. Veşti proaste: informaţi de patrulele lor despre mişcările noastre, turcii o luaseră înainte şi se năpustiseră asupra avanposturilor ruse de la Radiscevo. Aceasta era explicaţia acelei canonade a cărei intensitate creştea şi se apropia din minut în minut.

Ce era de făcut? Ceaţa ne împiedica să vedem ceva. Duşmanul ieşise din adăposturile sale decis să ia ofensiva sau doar pentru o simplă hărţuială? Imposibil de-a şti ceva. Nu exista decât o singură soluţie: să urgentăm atacul nostru pentru a nu fi surprinşi de inamic. Aşa s-a

și hotărât.

Era ora 12.30 când primele focuri fuseseră schimbate. Înainte de ora 1, ultimele batalioane ale Regimentului 13 dorobanți treceau prin fața noastră în pas grăbit, pentru a-și ocupa pozițiile.

La unu și un sfert, generalul era el însuși pe cal și se îndrepta către primele linii. N-aș ști să vă spun ce simțeam atunci. Trupele noastre înaintau. În redutele turcești nu se observa nici o mișcare. Cu excepția ecoului canonadei din stânga noastră, dinspre Radiscevo, nu se auzea nimic, nimic. Și, totuși, nu ne puteam face iluzii. Turcii erau acolo în fața noastră, la cel mult doi kilometri. Această tăcere era groaznică, oribilă, și cele câteva minute petrecute acolo într-o anxietate totală mi s-au părut ore.

Ceața se subțiase puțin câte puțin și către ora 2 se ridicase complet, permițându-ne să vedem foarte clar parapeții negri ai redutei din vârful dealului din fața colinei noastre. Pe panta ce ducea acolo, în mărăcinișurile și lanurile de porumb era o mișcare extraordinară. O mare agitată și întunecată. Erau trupele noastre care se furișau prin mărăcinișuri. Valul părea să crească mereu, mereu. Înainta încet, dar înainta.

Puțin câte puțin, freamătul se propagase până la ultimile șiruri din mărăcinișuri, aflate la aproximativ 6-700 metri de parapetele redutei. Exact acolo, pe acest mic spațiu, armata română urma să primească botezul focului, un botez, din nefericire, extrem de sângeros.

Abia au început primele hărțuieli la marginea lanurilor de porumb, când două-trei-patru mici smocuri de fum apărură la orizont. Apoi zece, douăzeci. Și treptat s-au înmulțit. Nu mai puteau fi numărate, urcau spre cer cu sutele, cu miile și după câteva minute fațada parapetului a dispărut într-un nor gros de fum. Lucru ciudat: atacatorii noștri, în loc să îndrepte puștile în sus, către redută, par a trage în lături și spre pământ, ca și cum țintea într-o adâncitură; în loc să alerge spre redută, îi vedeam cum intrau parcă sub pământ, ca și cum ar fi coborât o pantă. Un nor imens de fum ieșea ca dintr-o trapă. Nu ne puteam da seama ce se întâmplă. De altfel, după câteva minute nu s-a mai putut distinge nimic, doar pe panta colinei, ceva mai jos, zăream alte grupuri cum coborau în grabă.

Sosesc deja primii răniți. De la ei am putut și noi să aflăm ce se întâmplase. La aproximativ 300 metri de redută se întinde o vale pe care trebuie s-o treci, adică să cobori și apoi să urci. Pe panta opusă a văii turcii amenajaseră tranșee din care trăgătorii lor, în mod comod și bine adăpostiți, i-au așteptat pe cei care dădeau asaltul. „Au tras groaznic asupra oștirii noastre!", îmi spune un ofițer rănit. În timp ce mă întrețineam cu acest viteaz, care a căzut printre primii, soseau noi răniți, toți din primul batalion al Regimentului 5 linie. Pierderile acestui regiment trebuie să fie enorme.

Urc din nou la observatorul meu. Lupta continuă. Din toate abrazurile redutei țâșnesc smocuri de fum. Aceste focuri încrucișate trebuie să facă ravagii acolo în vale. Și totuși, oamenii noștri continuă să coboare în valea aceea pe care noi nu puteam s-o vedem; coboară dar nu reapar de partea cealaltă. Este oribil. O nouă știre tristă sosește la generalul Cernat: unul dintre ofițerii cei mai distinși ai armatei române, maiorul Sonțu, a fost lovit de un glonț în timp ce lua cu asalt, în fruntea soldaților săi, fortificațiile din vale. De pre-

cizat că numărul ofițerilor uciși și răniți este enorm.

În acest moment este aproape ora 3. E mai mult de o oră de când s-a încleștat această luptă. Generalul trimite două noi batalioane de dorobanți pentru a sprijini asaltul. N-are altă cale de ales; în stânga noastră, coloana româno-rusă se străduiește și ea să ia reduta din spate; de sincronizarea atacului depinde reușita.

Tocmai în acel moment am putut aprecia curajul de care este capabil soldatul român. Ei s-au aruncat înainte cu o furie irezistibilă. Focul turcilor devenea din ce în ce mai intens... Ei bine, acești sărmani țărani români, cu mantalele lor uzate și cușmele împodobite cu pene de curcan, ei, de care s-a râs atâta, au dovedit că știu să moară dacă nu pot învinge, că sângele vechilor daci curge în vinele lor. Cu o înverșunare de necrezut, ei s-au năpustit în această vale a morții, respinși, zdrobiți, decimați de focul ucigător al unui dușman bine adăpostit, dar n-au dat înapoi deloc, n-au ezitat nici o clipă, au înaintat mereu, și-au reluat fără încetare misiunea, lăsând— vai! — în urmă un lung șir de morți și muribunzi. Au fost acolo fapte de eroism pe care eu n-aș putea să le descriu. Pentru ca răniții lor să nu cadă în mâinile turcilor, brancardierii Crucii Roșii au înaintat sub ploaia de gloanțe, aducându-i pe acești bieți oameni la locuri mai ferite.

La ora 4 Verbița devenise un vast spital; erau răniți cu sutele. A trebuit să se recurgă imediat la evacuarea lor spre Nicopole și Turnu Măgurele, pentru a face loc celor care soseau mereu!

La ora 5 am părăsit acest loc de jale, pentru a mă duce la Poradim, ca să mă informez despre soarta atacului inițiat de turci pe flancul stâng al poziției românilor. Statul major era foarte îngrijorat. Se pregătea un al treilea atac, la risc, căci nu se auzise schimbul de focuri din partea cealaltă a colinei! Și, totuși, toate precauțiile fuseseră luate, toate ordinele fuseseră date pentru un atac simultan! Regimentul 5 linie și două batalioane de dorobanți, adică circa 3 000 oameni, erau destinați să cucerească singuri această redută așa de puternic apărată.

Abia aici, la Poradim, unde începând de astăzi este instalat cartierul general al Marelui Duce, am aflat că atacul nu reușise decât parțial. Faptul pare inexplicabil, dar atunci când s-a decis planul atacului s-a comis o greșeală extrem de gravă. Se presupune că există o singură redută pe culmea colinei. În realitate, erau două — separate de o distanță de aproximativ 250 metri. Astfel, coloana a doua de atac, crezând că va cădea în spatele redutei, a celei socotite unice, în timp ce prima coloană ataca din față, a căzut pe frontul unei alte operații. N-am calitatea să apreciez gravitatea unei astfel de greșeli și nu știu dacă militarii de carieră o vor condamna cu desăvârșire, cert este însă că această greșeală a costat viața a mii de oameni.

Împăratul a revenit pentru o clipă din câmpul de luptă; este însoțit de principele României. Acesta din urmă a primit felicitările cele mai călduroase pentru vitejia dovedită de trupele sale. Fapt este că atitudinea acestei viteze armate a fost admirabilă. Dar cu ce preț a cumpărat România admirația pe care i-o va arăta Europa?

Nu mai vreau să cred în rapoartele de primă oră: ele sunt alarmante! Există întotdeauna tendința de a exagera pierderile. Dar câte familii vor fi mâine în doliu la București!■

TAKE IONESCU MEDIATOR INTERNAȚIONAL

(Urmare din p. 80)

gurări formale că principele de Wied va împiedica ca, creștinii albanezi să fie rău tratați ori nedreptățiți de musulmani. Ajungând astfel din nou la cestiunea principelui de Wied, dl. Venizelos mi-a repetat că dânsul vede cu bucurie candidatura principelui de Wied, deși unii în Grecia ar fi preferat un principe musulman, în speranța că într-o Albanie musulmană grecii nu s-ar albaniza.

Atât dl. Venizelos, cât și regele mi-au spus cu insistență că Grecia ține să fie agreabilă României și regelui Carol și că doresc să facă totul pentru a fi plăcuți Maiestății Sale.

Am vorbit și cu ministrul de finanțe [grec] care-mi ceruse o audiență. Dânsul mi-a explicat necesitatea unei înțelegeri comerciale între Grecia și România, căci astăzi România, fiind supusă la un alt regim decât acela al națiunii celei mai favorizate, relațiunile noastre comerciale sunt foarte îngreunate. Până când grecii vor putea studia cu de-amănuntul nevoile și resursele noii Grecii și prin urmare vor putea aviza la un regim tarifar, ei ne propun o învoială pe baza națiunii celei mai favorizate. Cum Grecia importa o mare parte din cerealele necesare consumațiunei ei din Bulgaria, o repede învoială comercială între noi și Grecia va putea să ne deschidă nouă locul pe care îl ocupase cerealele bulgărești. Îndată ce guvernul României se va hotărî să înceapă tratările, Grecia este gata să încheie cât mai curând.

Toasturile politice schimbate între mine și primul ministru al Greciei la prânzul de vineri seara au fost, firește, convenite dinainte între primul ministru grec cu mine și, pe cât știu, au produs în Atena o excelentă impresie.■

(Va urma)

BĂTĂLIA DIN „PRERIAL“ SAU GRÂU PENTRU REPUBLICA FRANCEZĂ

NICULAE KOSLINSKI

Sfârşitul primăverii anului 1794. Parisul revoluţionar freamătă sub dictatura iacobină, care a organizat şi conduce cu energie lupta împotriva duşmanilor „din afară şi dinăuntru“. Franţa republicană se războieşte cu mai toate monarhiile vecine ale bătrânei Europe; 14 armate au fost trimise în Belgia, pe Rhin, în Alpi, în Pirinei, alte trupe se străduiesc să pacifice răscoala ţăranilor din Vandeea; „Teroarea“ pregăteşte decretul său cel mai radical împotriva contrarevoluţionarilor, legea din 22 prerial... Republica trebuie să învingă!

O nouă ameninţare pândeşte însă departamentele din nord şi chiar Parisul: foametea. Recolta de grâu a anului 1793 a fost deficitară, ţările apropiate, altădată furnizoare, se găsesc în tabăra adversarilor. Convenţia face apel la tânăra Uniune a Statelor Americane, la a cărei independenţă Franţa contribuise atât de mult. În porturile nord-americane s-au refugiat de altfel, în ultimul an, mai bine de o sută de corăbii franceze, care negustoreau cu Antilele înaintea începerii războiului pe mare cu Anglia. Au fost trimise dispoziţiuni grabnice ca ele să fie încărcate cu grâu şi aduse cât mai curând la Brest, în ciuda prezenţei escadrelor engleze, care blocau coasta apuseană a Franţei.

Dar era oare gata pentru o astfel de misiune noua marină republicană?

„Vengeur du peuple“ în lupta din 13 prerial (1 iunie 1794)

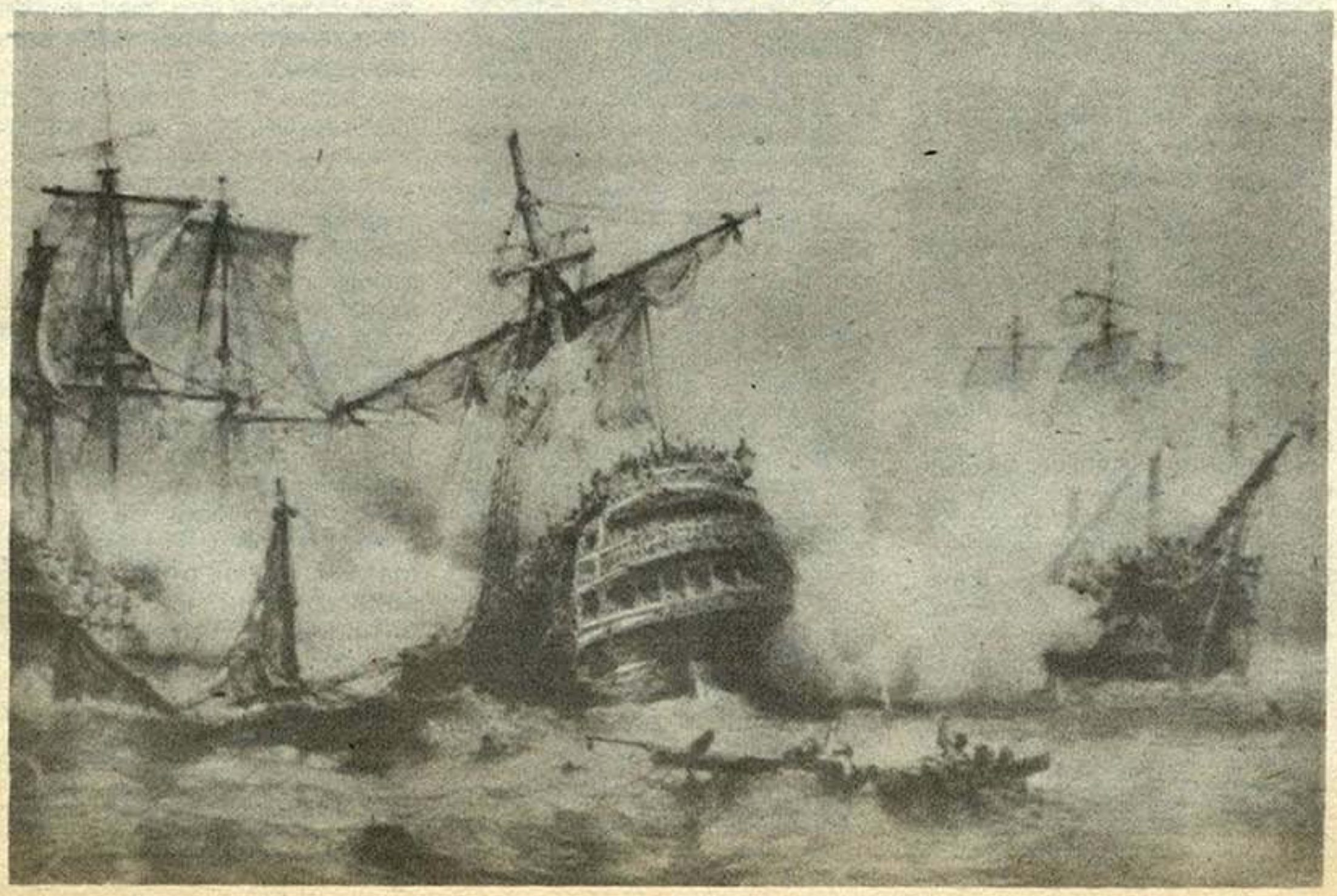

Flota engleză — în fața Brestului

Cu câțiva ani înainte, Franța dispusese de o remarcabilă flotă militară, ce se comportase onorabil în fața escadrelor engleze în Războiul de independență al Americii de Nord (1776-1783).

Mințile clarvăzătoare — ca cea a lui Colbert, în veacul XVII, și a lui Choiseul, în veacul XVIII — înțeleseseră importanța stăpânirii oceanului. Marina rămăsese însă un organism aparte al statului monarhic, ofițerii săi — mai toți nobili — constituind, în bazele militare Brest, Rochefort sau Toulon, o castă savantă, izolată.

Patru ani de frământări revoluționare, între 1789 și 1793, schimbaseră apoi cu totul caracterul marinei. „Marele corp" al ofițerilor se destrămase, o bună parte din ei emigrând, alții părăsind serviciul, cu sau fără voie, datorită originii lor nobile. În ideea înlăturării oricărui privilegiu, fusese desființat și eficientul „corp al tunarilor de marină". Ca și în armata de uscat, accesul la grade și funcții fusese deschis celor mulți, dar căpitanii din comerțul maritim, ca și marinarii promovați din echipaje se dovedeau în mare parte lipsiți de cunoștințe militare corespunzătoare. În sfârșit, efervescența revoluționară, dând frâu liber demagogilor, influențase negativ asupra muncii în arsenalele maritime, unde se întreținеau și reparau navele, și slăbise considerabil disciplina echipajelor.

Convenția urmărea ca Republica să aibă o flotă cu care să-și poată înfrunta principalul adversar, Anglia[1]. Decretului de reorganizare din aprilie 1791 îi urmaseră ordine și instrucțiuni inaplicabile, în condițiile frământărilor politice din porturi. Co-

Un bun reorganizator de flotă, Jean Bon Saint-André...

mitetul Salvării Publice dispunea însă și de așa-numiții reprezentanți în misiune, care, învestiți cu puteri discreționare, impuneau la fața locului, în diferitele departamente, respectul autorității centrale și al decretelor sale.

La Brest a fost trimis în septembrie 1793 Jean Bon Saint André. Omul nu era lipsit de însușirile necesare unui reorganizator de flotă. La origine pastor protestant, navigase multă vreme pe vase comerciale. Patriotismul său înflăcărat nu îl împiedicase să vadă realele carențe ale marinei. Saint André a restabilit disciplina în scurt timp, cu relativ puține execuții și pedepse, a impus continuitatea lucrului în arsenal și a promovat amiral-șef al flotei un simplu comandant de navă de linie, pe Villaret-Joyeuse, care participase — nu fără merit — la campania navală din Indii din 1782, sub ordinele vestitului Suffren[2].

Misiunea flotei din Brest era aceeași cu cea din războaiele anterioare: să asigure unui convoi numeros de nave de transport traversarea oceanului, din apele nord-americane în Franța. Modalitatea ei de rezolvare era cunoscută: o *escortă* destul de puternică trebuia să-i alunge pe eventualii corsari, iar flota din Brest să degajeze la momentul potrivit zona de sosire a convoiului la coasta franceză.

Ca urmare, încă din 24 decembrie 1793, contraamiralul Van Stabel plecase din Brest în America cu două nave de linie[3] și patru fregate, spre a escorta convoiul. Iar atunci când a sosit știrea că acesta părăsise la 11 aprilie 1794 golful Chesapeake, o diviziune de cinci nave de linie, sub comanda contraamiralului Nielly, a fost trimisă în ocean, la larg de Brest pentru a-i întâmpina.

Dar la 5 mai în fața Brestului a apărut flota engleză din Marea Mânecii (26 nave de linie), condusă de vestitul amiral Richard conte Howe, salvatorul Gibraltarului din 1782.

Howe plecase de la baza sa, Spithead, cu trei zile în urmă, însoțind, de asemenea, un uriaș convoi de 130 de corăbii, destinat Indiilor Orientale. La ieșirea din Marea Mânecii, lăsase temporar convoiului o escortă de șase nave de linie, cu contraamiralul Montagu, urmând ca acestea să-l ralieze mai târziu în larg, și apoi căutase flota franceză.

Constatând însă că aceasta se găsea încă în port, s-a îndepărtat spre larg, cu intenția de a reveni periodic să o supravegheze.

26 contra 26

Ivirea neașteptată a flotei engleze le-a pricinuit multă îngrijorare lui Villaret și Bon Saint André. Robespierre făcuse cunoscut amiralului că răspunde cu capul de sosirea convoiului; într-o vreme când ghilotina funcționa la Paris zilnic, înștiințarea căpăta o semnificație extrem de precisă... S-au făcut de îndată pregătiri pentru ieșirea în mare și, în ziua de 16 mai, „în mijlocul celui mai patriotic entuziasm", întreaga flotă franceză, numărând 25 de

---

[1] De la 1 februarie 1793, Convenția se găsea în stare de război cu Anglia, care luase în stăpânire posesiunile rămase Franței în Antile și Oceanul Indian, chei ale comerțului francez peste mări.

[2] Pierre André de Suffren Saint Tropez, ilustru șef naval francez din Războiul de independență al Americii.

[3] Principalele nave de luptă ale epocii, corespunzând cuirasatelor timpurilor noastre; purtau între 60 și 120 de tunuri, trăgând lateral de pe două sau trei punți. Fregatele, folosite pentru cercetare și semnalizare, corespundeau crucișătoarelor timpurilor noastre.

nave de linie, 8 fregate și 8 unități ușoare, a părăsit Brestul. Villaret și Bon Saint André se aflau la bordul celei mai puternice unități a flotei, „Montagne", un trei punți de 120 de tunuri. Alte nave purtau nume răsunătoare, menite să întrețină moralul echipajelor: „Révolutionnaire" (Revoluționarul), „Tyrannicide" (Ucigătorul de tirani) „Sansculotte" (Sanchilotul), „Vengeur du peuple" (Răzbunătorul poporului).

Instrucțiunile date amiralului, inspirate de idei mai vechi, nu prevedeau însă obținerea unei victorii navale, ci numai îndepărtarea adversarului printr-o atitudine fermă, asigurând trecerea convoiului. Desigur, o înfrângere a flotei engleze ar fi lămurit de la sine lucrurile, dar flota franceză, „în convalescență" după perioada revoluționară și fără un antrenament corespunzător de luptă, trebuia, pe cât cu putință, să evite bătălia.

Odată ieșit în larg, Villaret a căutat să ajungă cât mai curând în punctul prestabilit cu contraamiralul Nielly, spre a-și concentra forțele. În ziua de 18 mai, el a dat peste nava de linie „Patriote", separată accidental de Nielly. La 21 mai, ajuns în punctul de raliere fixat, la 24 mai a zărit câteva prize (vase comerciale engleze capturate), pe care le însoțea o fregată a lui Nielly. Deci acesta trebuia să se găsească în apropiere. Patru zile mai târziu, la 28 mai (9 prerial)[1] numeroase vele s-au ivit înspre nord-vest și Villaret s-a îndreptat grabnic spre ele, crezând că a întâlnit convoiul mult așteptat. Dar nu era convoiul, ci flota engleză.

Howe, reîntors în fața Brestului la 19 mai și găsind portul gol, îi urmărise în larg pe francezi. Vântul bătea dinspre sud-vest favorabil francezilor, care dispuneau de același număr de nave de linie: 26 împotriva a 26. Amiralul Villaret-Joyeuse și-a alcătuit linia de luptă[2], dar s-a în-

...și un talentat amiral-șef, Villaret-Joyeuse

dreptat spre vest, pentru a-i îndepărta pe englezi de zona prin care urma să treacă convoiul. Curând însă, linia flotei s-a lungit atât de mult, încât a trebuit să întoarcă din drum spre a o restabili. Ceea ce i-a îngăduit către seară lui Howe să ajungă la o bătaie de tun de nava din coada liniei franceze — încheietorul de pluton — un trei punți de 110 tunuri, „Révolutionnaire", care altădată, sub numele de „Bretagne", purtase pavilionul amiralului Orvilliers în bătălia de la Quessant (1778)[3]. Atacat de patru adversari, „Révolutionnaire" s-a apărat cu dârzenie. Comandantul, secundul și 62 de membri ai echipajului au fost uciși, alți 86 răniți, dar către seară nava a fost silită să-și coboare pavilionul (semn că încetează lupta și se predă). Amiralul englez nu a vrut însă să piardă timp cu capturarea lui și „Révolutionnaire", deși rămas fără arboradă, avea să fie întâlnit a doua zi de una din navele lui Nielly și remorcat până în portul francez Rochefort. O soartă asemănătoare a avut și unul dintre adversarii săi, „Audacious", care, avariat și despărțit de escadra sa, s-a înapoiat singur la Plymouth.

Toată noaptea de 9 spre 10 prerial, cele două flote au păstrat drumuri paralele spre est sud-est. În dimineața următoare, Howe, constatând că a rămas prea în urmă, s-a pregătit să atace din nou numai ariergarda francezilor. Villaret a fost astfel nevoit să întoarcă spre vest prin contramarș (unul după altul), spre a se interpune între englezi și navele amenințate din coadă.

Cum bătălia părea să devină generală, către ora 12.30, Howe a semnalat flotei sale să execute manevra sa favorită de atac: fiecare să întoarcă spre adversar, să străpungă linia acestuia și să angajeze lupta navă contra navă în bordul celălalt, unde adversarii nu erau pregătiți.

Ordinul nu a fost însă corect executat decât de nava-amiral engleză „Queen Charlotte", care a străpuns linia franceză pe la a șasea navă din coadă, angajând lupta cu „Terrible", ce purta pavilionul contraamiralului Bouvet, comandantul ariergărzii franceze. „Terrible", „Tyrannicide" și „Indomptable" au fost curând copleșite de tirul navelor engleze ce urmaseră pe „Queen Charlotte" și amiralul francez s-a văzut silit, pentru a treia oară, să întoarcă din drum, spre a-și salva ariergarda. „Montagnard", nava din capul liniei franceze, avariată, nu a putut însă iniția manevra și Villaret a trebuit să intervină direct cu nava sa „Montagne", urmată de alte două din urmă. O învălmășeală s-a iscat în jurul celor doi amirali, dar „Indomptable" și „Tyrannicide" au fost degajate și noaptea a întrerupt din nou acțiunea.

Bon Saint André a putut constata că flota franceză lupta cu avânt, dar Villaret, nepierzând din vedere scopul misiunii sale, a schimbat încă o dată direcția de marș, spre a antrena pe dușman cât mai înspre larg. Navele avariate rămaseră astfel părăsite în voia vântului. „Montagnard", comandat de viteazul Bompard, a fost luat la remorcă de o fregată, ajungând în cele din urmă la Brest. „Indomptable", cu catargele prăbușite, a fost și el luat la remorcă de „Brutus". A treia navă, „Mont Blanc", le-a constituit — fără ordin — o escortă și întregul grup s-a îndreptat spre Brest. Numai

[1] Lună a calendarului republican francez (17 mai-16 iunie).

[2] Linia de șir a navelor cu avangardă, centru și ariergardă.

[3] *Magazin istoric*, nr. 10/1972.

„Tyrannicide" a izbutit să-şi urmeze amiralul, dar tot la remorcă.

În dimineaţa de 11 prerial (30 mai), lucrurile au luat o întorsătură nefavorabilă pentru francezi. Rămăseseră cu numai 21 de nave şi, ceea ce era mai important, pierduseră avantajul vântului, în urma străpungerii liniei lor de către adversari în ajun. În timp ce Howe continua să-i urmărească îndeaproape cu 25 de nave în linie. Din fericire pentru Villaret, vremea era ceţoasă, iar în dimineaţa de 12 a fost, în sfârşit, raliat de cele patru nave rămase lui Nielly. Forţele redeveneau egale: 25 împotriva a 25. Ziua a trecut în pregătiri de luptă, francezii fiind hotărâţi să nu o mai evite, spre a-l împiedica pe duşman să descopere convoiul ce trebuia să fie pe aproape.

„Vengeur du peuple" în agonie

Acţiunea finală a avut loc în ziua de 13 prerial (1 iunie), la vreo 400 de mile vest de Brest, fiind denumită în istoriografia franceză „bătălia din prerial", iar de către unii istorici englezi — fără o deplină justificare — „gloriosul 1 iunie" (The Glorious First of June). Încă de la 7.25 dimineaţa, lordul Howe a semnalat flotei sale străpungerea liniei adverse şi angajarea luptei din bordul opus, navă contra navă. „Queen Charlotte" s-a apropiat de „Montagne", aflată la mijlocul liniei şi încercând să-l împiedice să o taie. Nava engleză a izbutit însă să treacă chiar prin pupa lui „Montagne", supunând-o unui puternic tir de anfiladă, care a secerat peste 200 de oameni din echipajul francez, între care şi Basire, căpitanul de pavilion al lui Villaret. „Queen Charlotte" a venit apoi în linie paralelă cu adversarul său şi a angajat de aproape duelul de artilerie, amândouă navele învăluindu-se în fumul gros al pulberilor. Curând, bătălia s-a generalizat în lungul întregii

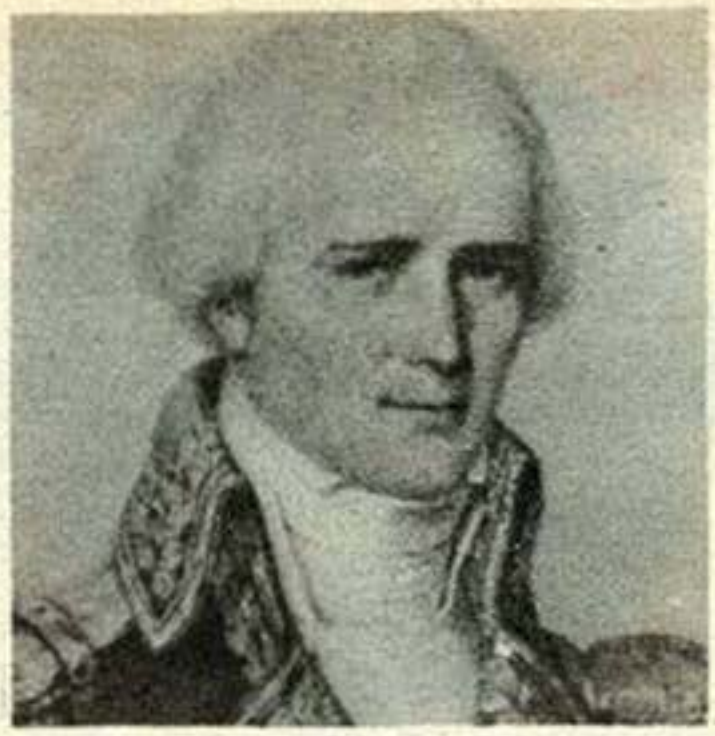

Contraamiralul Van Stabel plecase încă din decembrie 1793 să escorteze convoiul

linii de luptă. Deasupra norilor întunecaţi nu se mai zăreau decât vârfurile catargelor. Din când în când, între bubuiturile prelungi ale miilor de tunuri se auzeau exploziile grenadelor, focul armelor de bord, strigătele şi uralele combatanţilor. Majoritatea navelor franceze se duelau cu doi sau trei adversari.

După vreo jumătate de oră, constatând că „Montagne" este totuşi un adversar dârz, „Queen Charlotte" s-a depărtat uşor sub vânt. Cei doi amirali au putut aprecia atunci situaţia. Duelurile de artilerie învăluite în fum continuau la centru şi spre arier-gardă, dar Villaret a zărit sub vânt înaintea sa patru nave franceze ce păreau intacte şi care nu luptau. Împreună cu alte câteva nave din jur s-a îndreptat spre ele, le-a raliat şi, întorcându-se cu noua linie astfel formată, a venit să degajeze pe cele care rămăseseră încleştate în acţiune. Rând pe rând alte nave, unele neangajate până atunci, altele greu avariate, au reintrat în linia franceză, care a ajuns să numere 18 unităţi. Pentru Bon Saint André şi Villaret-Joyeuse situaţia nu se arăta însă dezastruoasă; flota franceză continua să existe. Amiralul francez a semnalat fregatelor sale să ia la remorcă unităţile care lipseau, dar acestea au comunicat că pe nici una din carenele rămase în preajma navelor engleze şi înnegrite de fumul pulberilor nu mai flutura pavilionul francez.

Raportul era inexact. Trei unităţi fuseseră capturate, dar alte trei mai rezistau încă. Rămase fără ajutor, aveau să-şi coboare şi ele curând pavilionul. Cât despre a şaptea navă lipsă, „Vengeur du peuple", aceasta susţinuse un duel îndârjit cu adversarul său direct „Brunswick", care-l abordase. Intervenind apoi alte trei nave engleze, „Vengeur du peuple", cu catargele prăbuşite, cu 350 de oameni ucişi sau răniţi (dintr-un echipaj de 723) şi cu carena ciuruită de ghiulele, a început să se scufunde. Comandantul Renaudin şi rămăşiţele valide ale echipajului au fost salvaţi de ambarcaţiuni engleze, dar răniţii rămaşi la bord nu au mai putut fi transbordaţi. Aceştia au fost probabil cei care, aşa cum spune legenda, au strigat, pe cât le-au mai îngăduit puterile, „Trăiască Republica!", atunci când nava a pierit în adâncuri, către orele 18.00.

Flota franceză redobândise avantajul vântului şi ar fi putut oferi din nou lupta. Dar Villaret se temea de alte pierderi, aşa încât s-a mulţumit să-şi păstreze o atitudine fermă, înainte de a se îndepărta, către 16.30, de englezi, care-şi reformaseră şi ei linia de luptă. Cu alt adversar decât Howe, bătălia nu s-ar fi încheiat atunci. Flota engleză număra 293 de morţi şi 835 de răniţi, cea franceză pierduse aproape 5 000 de oameni. Dar amiralul englez, bătrân — avea 68 de ani — şi bolnav, condusese acţiunea stând într-un fotoliu pe punte, din pricina reumatismelor. Nu mai avea energia să reia urmărirea adversarilor. S-a mulţumit cu capturile făcute şi s-a îndreptat spre Plymouth, unde avea să ajungă la 13 iunie.

Francezii nu se socoteau însă învinşi, sacrificiul celor şapte nave de linie pierdute nu fusese zadarnic. În ziua dinaintea bătăliei, convoiul cu grâu trecuse prin apele unde avusese loc acţiunea din 10 prerial, fără a fi descoperit de englezi. Pe cât putea de repede, flota franceză,

care avea patru unități la remorcă, s-a îndreptat la rândul său spre port, pentru reparații. În drum, la 9 iunie a întâlnit cele șase nave intacte ale diviziunii contraamiralului englez Montagu, care căuta să-l ralieze pe Howe. Având vântul împotrivă, Montagu nu s-a putut însă apropia de francezi care, la 11 iunie (23 prerial), au ancorat la coasta bretonă în golful Berthaume. Convoiul nu se ivise încă dar, două zile mai târziu, i s-a semnalat apropierea. La 25 iunie, contraamiralul Van Stabel a sosit în gura Brestului cu- toate transporturile, navele escortei și 14 capturi făcute în drum, fără să fi fost stingherit de adversari...

Operația reușise deci. În ciuda înfrângerii tactice, victoria strategică aparținea flotei franceze. Considerentul politic avusese întâietate față de cel militar, chiar dacă grâul adus nu acoperea decât parțial nevoile. Mai târziu, când avea să i se reamintească lui Villaret-Joyeuse că sub Vechiul Regim ar fi fost trimis în judecată pentru pierderea unui atât de însemnat număr de nave, amiralul avea să răspundă: „Îmi pierdeam navele și îmi salvam capul". Președintele Comitetului Marinei, Barrère, a conferit dimensiuni de-a dreptul eroice agoniei lui „Vengeur du peuple" și „marii victorii din prerial" în fața Convenției.

În Anglia, rezultatul bătăliei a adus oarecare entuziasm, dar și nemulțumiri. Opinia publică a aflat că „un mare amiral, cu o mare flotă, făcuse un drum lung, cheltuise mult timp și, având perspectiva unei mari victorii, se întorsese tocmai atunci pentru puțină apă". Aluzie la faptul că Howe își motivase înapoierea timpurie la Plymouth prin lipsa de apă dulce la bord. Totuși, seculara supremație maritimă engleză, pusă în cumpănă în timpul Războiului de independență al Americii de Nord, se reafirmase viguros în bătălia de la 1 iunie 1794. ■

BUCURII DE PAȘTI

Credincioasă menirii sale și beneficiind și de această dată de sprijinul unor generoși oameni iubitori de istorie, cultură și de țară, Fundația Culturală Magazin Istoric a putut acorda și în acest an, de Sfintele Sărbători ale Paștilor, burse unor elevi și studenți. Prin grija doamnei Lia Ioana Ciplea, filolog, și a domnului Ștefan Tudor Ciplea, jurist, descendenți direcți ai istoricului Dimitrie Onciul și ai dr. Cornelia Simionovici, doi elevi au primit:

— Bursa **Dimitrie Onciul** — Tudor Codiță, clasa XI, Liceul Dimitrie Cantemir, București.

— Bursa **dr. Cornelia Simionovici** — Roman Pașca, cls. XI, Liceul Mihai Eminescu, Baia Mare.

Familia C.C. Giurescu a acordat bursa ce poartă numele marelui nostru istoric:

— Bursa **Constantin C. Giurescu** — Dănuț Narcis Bălan, anul IV, Facultatea de istorie, Universitatea București.

Ceilalți noi bursieri ai Fundației Culturale Magazin Istoric sunt:

— Nicolescu Ștefan — cls. VI D, Școala generală nr. 86 — București

— Nanu Irina Roxana — cls. VIII C, Școala generală nr. 5, București

— Oțelea Ioan — cls. XI D, Liceul „Jules Michelet", București

— Valentin Gheonea — anul IV, Facultatea de istorie, Universitatea București;

— Cristiana Dineață — anul V, Facultatea de istorie, Universitatea București;

— Moașa Ruxandra — anul V, Facultatea de istorie, Universitatea București;

— Argeșanu Daniela — anul V, Facultatea de istorie, Universitatea București.

Îi felicităm pe toți cei 37 + 10 elevi și studenți cu burse anuale și le dorim în continuare mult succes.

ÎN CINSTEA LUI BACCHUS

(Monoverb reflexiv: 6—8)

A^N *AB*

Radu STOIANOV

NOBILIARĂ

(Monoverb: 6—8)

ST^N

Gheorghe BRAȘOVEANU

ÎNȚELEPCIUNEA CRONICILOR

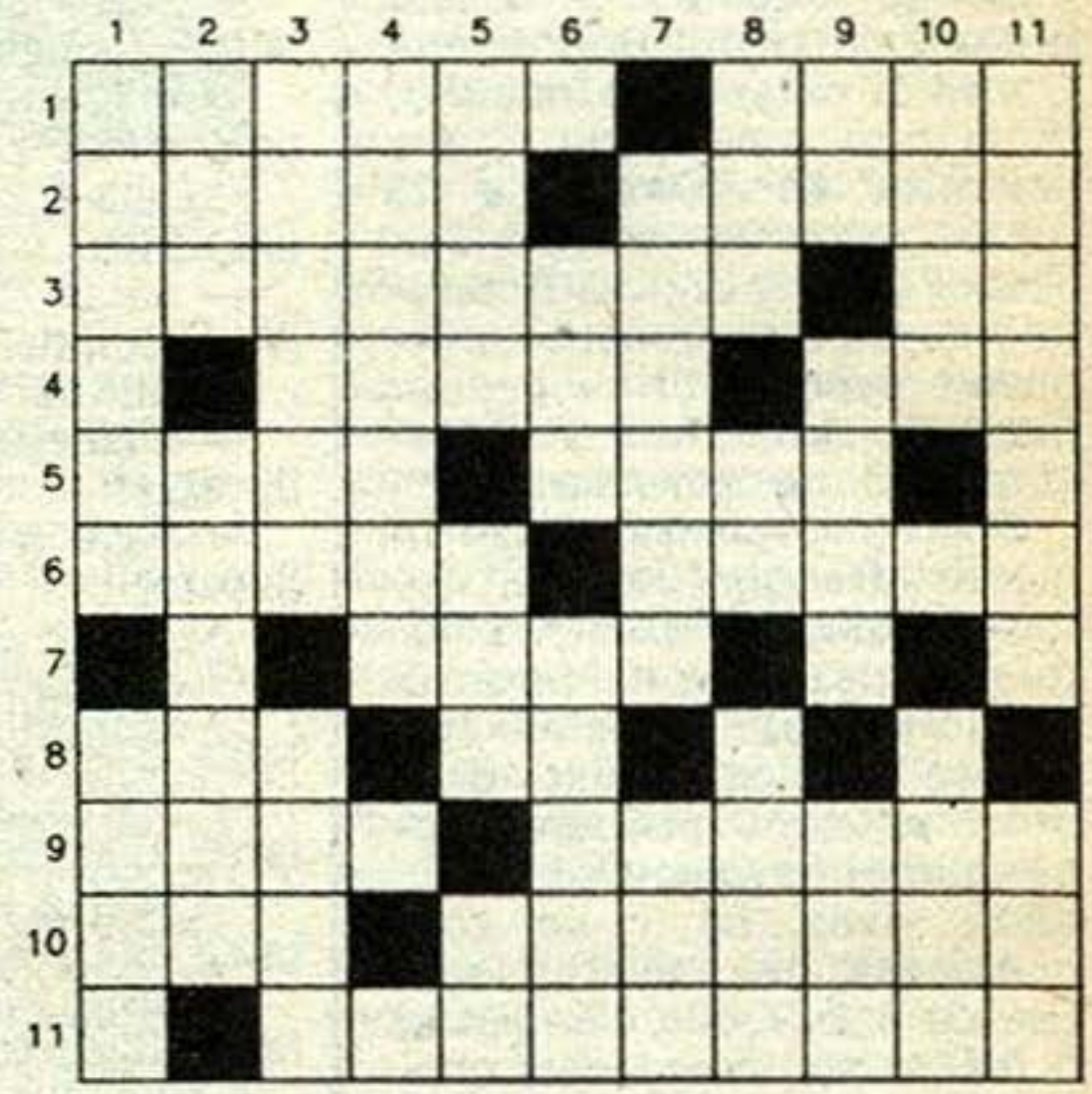

ORIZONTAL: 1) Scriitor şi om de cultură, întemeietorul învăţământului, presei şi teatrului în Moldova, care considera că „Învăţătura publică, spre a putea civiliza un popor, răspândind cunoştinţe folositoare între toate clasele societăţii, trebuie a se face în limba naţională" - Produsul gândirii oamenilor, a căror deosebire „se naşte... din deosebirea duhului şi al inimii curaj", după părerea lui Iordache Golescu. 2) Cărturar şi iluminist transilvănean, precursor al învăţământului modern românesc care spunea „Patriei nu-i poate fi totuna, măcar ce feliu de creştere vor primi mădularele următoare" - Prima condiţie a păstrării identităţii neamului, după cum ne povăţuieşte, aruncând o punte peste veacuri, Ion Budai-Deleanu: „Că dacă nu vă veţi prinde de mână,/ Părtăşind iubiri şi-mpărăchere,/ Asupri-vă-va limbă străină/ Şi veţi fi pieriţi fără scăpare". 3) Scriere cu caracter religios, apărută la Bălgrad în anul 1651 şi care pune şi problema limbii: „Cine grăieşte întru adunare în limbă străină pe sine întrămează, nu pe adunare" - O controversă istorică! 4) Scopul, dar şi efectele muncii, sugerate într-un aforism al lui Iordache Golescu: „Cu cât mai mult şi mai adânc vei săpa, cu atât mai multă apă îţi va da" - Prostănac (reg.). 5) Vârf în Munţii Sureanu - Cei ai „înţeleptului văd mai departe" pătrunzând în esenţa lucrurilor şi în străfundurile sufletului omenesc, mereu căutându-le esenţa (neart.). 6) Perfect - Crustaceu comestibil. 7) Cel bun şi lesne dătător de faimă „mai mult cu îndrăzneală decât cu sfială se dobândeşte", apreciază, în a sa *Istorie ieroglifică*, Dimitrie Cantemir. 8) Ornamente arhitectonice - Axat la centru! 9) Folclorist român printre ale cărui pilde de înţelepciune incluse în culegerea *De la lume adunate*... întâlnim şi următoarele cugetări adânc ticluite: „Ori zi ceva mai bun decât tăcerea, ori taci" [căci] „De multe ori tăcerea este mai bună decât răspunsul" - Respectându-şi crezul conform căruia „Ar fi bine să-şi ajute fieştecine patriei şi limbii lui, ori cu ce ar putea", ne-a lăsat un *Cronograf* al evenimentelor istorice din prima jumătate a secolului al XVII-lea. 10) Mostră de hidoşenie sufletească despre care Gheorghe Doja ne povăţuia creştineşte că „E bine ca... să fie îngrădită, iar simpatia să fie lărgită" - Ceea ce-ţi oferă siguranţa traiului îmbelşugat, după cum, din nou, grăit-a Anton Pann: „Are de moară, nu-i e frică să moară". 11) Mitropolit al Ţării Româneşti, cărturar şi tipograf (1660-1716, Antim), care apreciază: „Ce folos de a nu bea vin şi a fi beat de la veninul mâniei?"

VERTICAL: 1) „Firea pe toţi ne învaţă/ Să lucri până trăieşti,/ Că, toate câte de faţă/ Trec, precum le povesteşti", ne îndeamnă acest moralist mai puţin cunoscut aparţinând curentului umanist al Şcolii Ardelene - Contrar. 2) Populaţie germanică locuind de secole pe teritoriul Transilvaniei (masc.sing.) - Ceea ce „la toţi e plăcut, dar puţini îl primesc" (Iordache Golescu), chiar dacă el „pe toate le învinge şi le stăpâneşti" (Dimitrie Cantemir). 3) Călugăr şi cronicar moldovean din secolul al XVI-lea, după care: „Nimic nu este mai scump decât viaţa, nici înălţimea domniei, nici dulceaţa puterii, nici stăpânirea de bogăţii" - Localitate în India. 4) Aducător de ploaie în mitologia românească. 5) Localitate în Serbia - „A vieţii fericire nu stă-n... şi în mândrie" (Gheorghe Asachi) - Multiplicator. 6) Limbă internaţională derivând din esperanto - Alt reprezentant al Şcolii Ardelene (Petru), de la care ne-a rămas această pilduitoare cugetare: „Limba, fraţilor, ne-o dete firea pentru ca să descoperim cu dânsa adevărat cugetările cele dinlăuntru ale inimii". 7) Cronicar şi cărturar moldovean în letopiseţul căruia întâlnim numeroase sfaturi precum: „Capul plecat nu-l prinde sabia", precum şi astfel de cugetări: „De s-ar învăţa cei mari de la nişte muşte fără minte, cum îşi ţin domnia, cum este albina că toate-şi apără căscioara şi mama lor cu acele şi cu veninul său" (Grigore) - Revoluţionar haitian. 8) Râu în Camerun - Interjecţie - Insulă polineziană. 9) Îndemn hipic - Despre eternitatea sa ne vorbeşte şi Vasile Pogor în *Deşertăciunea lumii:* „Neam vine şi neam se trece, iar pământul în veci stă" - Abreviaţie radiologică. 10) Flacără vie în panteonul neamului românesc, despre care grăia şi Dimitrie Cantemir în îndemnul său: „De moarte nu te teme şi de viaţă nu fi cu grijă" - Interjecţie. 11) Aleasă floare a sufletului omenesc valoroasă ca iubirea dacă nu atât de spectaculoasă ca aceasta, ilustrată în aforismul lui Anton Pann: „De este altul în contra-ţi rău, fii tu bun; că cu oţet şi cu fiere nu face agurida miere" - Apeduct în Elveţia.

Dicţionar: TUT, NAII, OVE, EMAI, HRTA, IDO, OGE, INE, ANAA, ITN, PTIU, AEL

Radu STOIANOV

Soluţia jocului din nr. 4/1995:
p. 94 — ARISTIDE (E/DI/T/SIR/A)

CLIO ÎNTRE DA ŞI NU

A TREIA SERIE DE ÎNTREBĂRI

1. „Podoaba neamului nostru, măritul voievod Ştefan cel Bun, Mare şi Sfânt, înălţându-se din mormânt după patru sute de ani, primit-a îngenunchierea unui neam întreg", scria o publicaţie din Transilvania, în 1904, relatând despre festivităţile de la Suceava ş Putna prilejuite de cele patru secole de la moartea marelui voievod.

Cunoaşteţi titlul publicaţiei?

a) Familia
b) Vatra
c) Tribuna

2. Ctitorii mănăstirii Cotroceni — dărâmate în anii dictaturii ceauşiste — sunt Şerban Cantacuzino şi soţia sa.

3. Detaliu dintr-un liturghier din 1616 datorat lui Pârvu Mutu. (jos).

4. Care este cel mai bine conservat templu antic din Egipt?

5. În ce an a fost abolită oficial casta samurailor?

a) 1868
b) 1876
c) 1882

6. Ciclistul din imagine a fost „Şampionul" Brăilei şi al Buzăului?

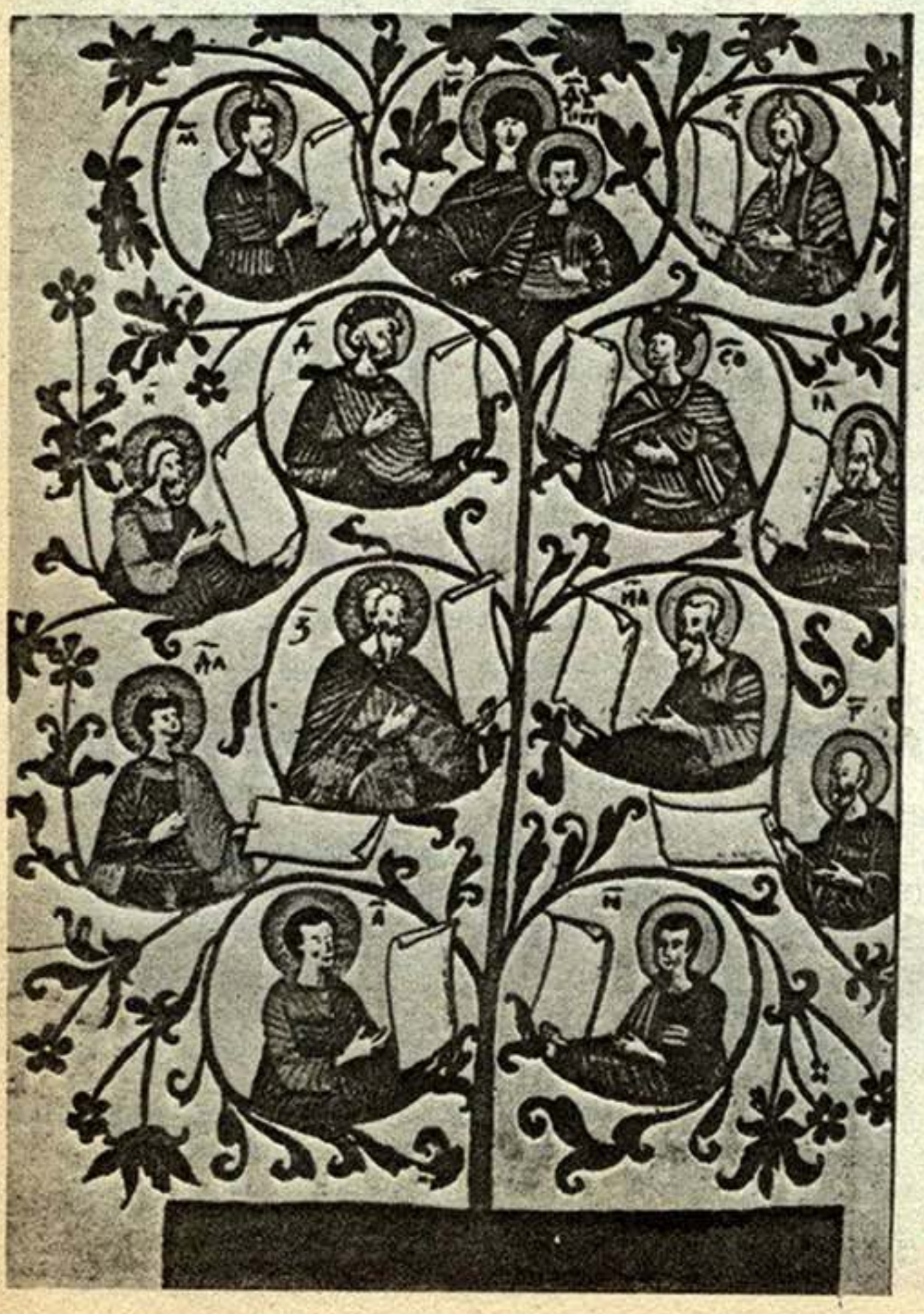

Concursul Magazin istoric, ediţia 1995

Clio
între
DA
şi
NU

7. Monument dedicat Unirii din 1918 într-unul din marile orașe românești din perioada interbelică.

În care oraș?

8. Câți orfani din primul război mondial a avut în grija ei Societatea ocrotirea orfanilor de război în perioada interbelică, ajutându-i să-și croiască un drum în viață?

a) 250 000
b) 300 000
c) 275 000

9. Acest portret al papei Leon cel Mare se află în altarul mănăstirii Căldărușani?

10. Printre rezultatele colaborării grupului **Rhône-Poulenc** cu firme românești se află și fabricarea unui produs care încă nu există în România.

Care este acest produs?

11. În martie 1934, un influent cotidian parizian a fost cumpărat de românul Leon Cotnăreanu, stabilit în capitala franceză.

Cunoașteți titlul ziarului?

- Concursul este prevăzut cu premii în numerar în valoare de peste 1 000 000 lei
- **PREMIUL I — 300 000 lei, oferit de Agenția de turism „Via Club" București — „Valsole Viaggi" Milano, domnul** Bruno Tercatin
- **PREMIUL II — 250 000 lei, oferit de publicația** Anunțul telefonic, **director domnul** Radu Ion Popescu
- **PREMIUL III — 200 000 lei, oferit de S.C. General Rom Service SRL, președinte domnul** Gheorghe Băbiceanu
- **PREMIUL IV — 200 000 lei, oferit de Comitetul pentru activitate cultură ACMEOR**
- **PREMIUL V — 100 000 lei, oferit de S.C. Algernon SRL, director domnul** Dan Socrate Caloian

TALON DE PARTICIPARE

TALON DE PARTICIPARE

3

TALON DE PARTICIPARE

TALON DE PARTICIPARE

CITITORII SCRIU ISTORIE

1945-1995. POVESTESC VETERANII

În acest mai, când, în urmă cu cinci decenii, pe continentul european se încheia cea mai mare conflagrație cunoscută vreodată de omenire, cu un firesc gest de cinstire și recunoștință deschidem paginile rubricii noastre celor care s-au avântat în urgia războiului cu tot elanul dragostei lor de țară și popor — oștenii de atunci, veteranii de acum.

Prin jertfa lor, prin sacrificiile întregului popor român, alături de celelalte națiuni angajate în bătălia pentru Victorie, a fost posibilă reinstaurarea Păcii pe continent. Evocând și cinstind faptele lor de arme, readucem în memoria tinerelor generații pagini exemplare de eroism, înscrise în marea carte de istorie a neamului.

Veteranii — eroii noștri — aduc din încleștarea războiului amintiri încă vii, fapte încă pilduitoare.

Să-i ascultăm, mulțumindu-le pentru încrederea cu care onorează revista noastră, ai cărei statornici cititori și colaboratori sunt.

Să consemnăm câteva dintre corespondențele sosite în ultimul timp pe adresa rubricii Povestesc veteranii.

● **Astfel, dl. ing. ADRIAN MATACHE, din** Craiova, str. Doina, nr. 15, cod 1100, **este un pasionat cercetător al istoriei celui de-al doilea război mondial, având legături cu veterani din țară și din străinătate. Pe baza corespondenței cu aceștia, cu diferite instituții muzeistice, militare, arhivistice etc. a reușit să întocmească o bogată colecție documentară. Dl. Matache dorește, prin intermediul nostru, să ia legătura și cu alți veterani de război din țara noastră. Deci, cei dornici de a coresponda, îi pot scrie pe adresa sus-menționată.**

● **Dl.col.(r) GHEORGHE GHINEA, din** București, **aduce informații suplimentare privind refacerea Monumentului eroilor vânători de munte-artileriști, din Cimitirul municipal Rulikovski din Oradea** (Magazin istoric, **nr. 4/1994).** ● **Dl. GHEORGHE GROFȘOREAN, din** com. Comloșu Mare, jud. Timiș, **ne scrie despre vizita mareșalului Ion Antonescu, la 23 iunie 1944, în Comloșu Mare.** ● **Dl. DOBRE S. BURTEA, locotenent în rezervă, invalid de război, din** Brăila, **ne trimite câteva „file din carnetul de campanie" din iulie 1944-mai 1945, când a luptat în Transilvania și Ungaria și a fost rănit în cadrul Batalionului 12 vânători de munte din Divizia 9 munte.**

● **Dl NICOLAE MAGHERESCU, locotenent în rezervă, din** București, **relatează unele fapte de arme ale Regimentului 2 roșiori pe frontul de Vest. Reținem aceste date privind ajutorul dat de ostașii români populației maghiare: „S-au distribuit 275 000 mese calde, 37 000 kg pâine, precum și mari cantități de legume și cartofi. Unitățile sanitare au efectuat 1 850 analize medicale și 750 intervenții chirurgicale. Coloanele auto și hipo au transportat peste 15 000 persoane, în special refugiați care se întorceau la casele lor".**

Reamintim cititorilor că rubrica Povestesc veteranii **își menține paginile deschise corespondenților și colaboratorilor noștri, ale căror noi contribuții le așteptăm!**

Generalul-soldat Nicolae Dăscălescu

„De curând — ne scrie dl. **NICOLAE DĂSCĂLESCU,** din *București,* nepotul generalului Nicolae Dăscălescu (1884-1969), am intrat în posesia unui plic comemorativ emis cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la înființarea Artileriei române moderne pe care figurează portretul bunicului meu. Din păcate, pe plicul amintit prenumele generalului a apărut Constantin în loc de Nicolae.

Nu este prima oară când se face o astfel de confuzie. După decembrie 1989, unei principale artere de circulație din Piatra Neamț i s-a dat numele generalului Nicolae Dăscălescu, originar din acele locuri. Prezentând acest eveniment într-o publicație, un ziarist făcea aceeași greșeală. Această confuzie regretabilă de nume se datorește nu numai automatismului generat de repetarea obsedantă a unor nume în trecutul apropiat, ci și necunoașterii personalității celui ce a fost considerat ca fiind unul dintre cei mai distinși co-

mandanți militari ai armatei române.

În locul prezentării unei scurte biografii a generalului Nicolae Dăscălescu, la 111 ani de la naștere și 26 de la sfârșitul său, să-i lăsăm pe cei ce l-au cunoscut să-l evoce, utilizând în acest scop fragmente din scrisori, caracterizări de serviciu și mărturii inedite, precum și fragmente din amintiri publicate.

Absolvind Școala de ofițeri de artilerie, geniu și marină din București era repartizat la Regimentul 8 artilerie din Roman. Astfel, comandantul Brigăzii 7 artilerie, din cadrul căreia făcea parte și regimentul amintit, colonelul Orzeanu, nota într-o caracterizare a sublocotenentului N. Dăscălescu: «Este rar ca un ofițer atât de tânăr, abia ieșit din școală, să se distingă așa încât să poată fi notat în mod absolut din toate punctele de vedere, cum se poate face pentru sublocotenentul Dăscălescu».

Pentru vitejia de care a dat dovadă în campania din 1916-1918 a fost înaintat excepțional la gradul de maior și decorat cu Ordinul «Coroana României» și Ordinul rusesc «Sfânta Ana».

Noul comandant al Regimentului 4 artilerie, în cadrul caruia activa și Dăscălescu, colonelul Ștefan Grigorescu, propunându-l pentru înaintarea la gradul de locotenent-colonel în mod excepțional, motiva promovarea deoarece «este un element de valoare, care trebuie să ajungă cât mai repede pe treptele de sus ale ierarhiei militare».

În anul 1926, odată cu înființarea Comandamentului trupelor de aviație, este numit șef de stat major al Diviziei aeriene.

O fostă ordonanță a colonelului N.Dăscălescu, pe când acesta era șef de stat major al Corpului 3 armată din Chișinău, Ion Dumitru, acum un bătrân gospodar din Siliștea-Snagovului, îmi povestea că era foarte atașat de soldați, îl preocupau sănătatea și problemele lor, viața lor de zi cu zi. Obișnuia să-i trimită pe soldați duminica la biserică, dându-le bani pentru liturghie.

Pe frontul de Est, pentru modul în care a condus Divizia 21 infanterie în bătălia de la Țiganca, Ion Antonescu l-a decorat pe câmpul de luptă cu propria-i cruce a Ordinului «Mihai Viteazul», spunându-i: «Fiindcă n-am alta la mine, în acest moment îți dau, generale N. Dăscălescu, propria mea decorație. Te-ai învrednicit să o porți».

În campania din Vest, generalul N. Dăscălescu se remarcă în fruntea Corpului 2 armată în luptele duse pentru eliberarea Ardealului de Nord și în acțiunile din Ungaria, fiind decorat pentru a doua oară cu Ordinul «Mihai Viteazul», caz extrem de rar în întreaga istorie a ordinului. În *Raportul special* pentru propunerea la decorare întocmit de comandantul Armatei 4, generalul Gh.Avramescu, scrie printre altele: «El însuși cel mai neobosit luptător, a stat zi de zi la observatoarele cele mai înainte, de unde a condus operațiunile, cât și în primele linii unde a impulsionat continuu unitățile, dovedind o pricepere deosebită la comandă, o grijă și o înțelegere părintească pentru toți luptătorii, care l-au considerat ca un simbol de abnegație, curaj și vitejie».

Începând cu a doua jumătate a lunii ianuarie 1945 și până la încheierea războiului, generalul Nicolae Dăscălescu a comandat Armata 4 română pe frontul din Cehoslovacia. În jurnalul său de front, generalul Edgar Rădulescu, fost comandant al Corpului 2 armată din această perioadă, scria: «Oriunde apărea generalul N. Dăscălescu, în linia întâi, la batalioane sau companii, era primit de ostașii simpli cu atâta afecțiune cum nu mai văzusem să fie primit un alt general».

După încheierea războiului, generalul N.Dăscălescu a fost înlăturat de la comanda Armatei 4. Au urmat ani de hărțuieli și nedreptăți: i s-a sistat pensia timp de 7 ani, fiind nevoit să devină agricultor la vârsta de 64 de ani, a fost închis 4 ani la Jilava, de unde a fost eliberat, fiind găsit «nevinovat». Demnitatea de care a dat dovadă generalul N.Dăscălescu, supranumit «generalul-soldat», până în ultima clipă a vieții a rămas proverbială".

IMPORTANT

Începând cu acest număr, 5/1995, prețul unui exemplar din revista noastră la vânzare liberă este de 750 lei.

Precizăm că taxele de abonamente pe trimestrul II/1995 nu se modifică. Abonații, deci, nu vor plăti nici o altă sumă față de cea achitată la contractarea abonamentelor.

DIALOG CU CITITORII

ROVINE ÎN ARGEŞ

În controversata identificare a locului unde s-a dat lupta de la Rovine — revista noastră găzduind, de-a lungul anilor, opiniile multor pasionaţi de acest subiect, istorici sau amatori — dl. GEORGE GEORGESCU, din com. Şuici, jud. Argeş, **cercetător al istoriei locale, face următoarea precizare:** Despre lupta de la Rovine o cronică mai târzie sârbească menţionează locul şi data luptei „la Rovine în ziua de 10 octombrie 6903 (1394)".

Altă cronică turcească a lui Idris Betlisi indică felul locului prin „Hendec" cu acelaşi înţeles ca rovină, însemnând groapă sau şanţ. Şi tot un cronicar turc, Rustan Paşa, afirmă că lupta a avut loc la „locul numit Arcâs (Argeş)" unde Baiazid a ajuns punând mai apoi domn pe Vlad Uzurpatorul. Iată dar, spre confirmare, avem chiar numirea românească a locului la nord-est de Mănăstirea Argeş, sub numele de **Groape,** între văile adânci ale lui Mic şi Albu, cu surpituri, lac şi gorgan, şi Valea Iaşului cea mlăştinoasă de lângă dealul cel înalt numit „Muscelul".

Data luptei arătată în cronicile sârbeşti ca fiind aceeaşi cu data morţii unui personaj însemnat, „Constantin", participant la luptă, pledează însă pentru „17 mai" 1395 şi nu 10 octombrie 1394.

O semnalăm şi noi celor care cercetează localizarea Rovinelor.

CRINUL SATELOR

Am primit nr. 5-6, septembrie 1994, al revistei Crinul satelor **(serie nouă), periodic al Societăţii cultural-ştiinţifice „Jaleşul" din Stolojani-Gorj, editat de centrul judeţean al creaţiei Gorj, Societatea „Jaleşul" şi Muzeul Gorjului (redacţia:** Ion Cepoi, Teodor Dădălău, Dumitru Dănău, Gheorghe Gârdu, Viorel Gârbaciu, Constantin Popescu).

În cuprinsul publicaţiei, un cuprinzător grupaj de pagini de istorie, privind mitologia, vechimea satelor gorjene, urnele funerare de la Făcăi-Craiova, începuturile sigiliilor săteşti în Ţara Românească, 160 ani de teatru la Târgu-Jiu etc. etc.

DIRECŢIA DE POŞTĂ BISTRIŢA PROMPTĂ

Cititorul şi abonatul nostru dl. ALEXANDRU MOLDOVAN, din com. Miceştii de Câmpie, jud. Bistriţa-Năsăud, **ne semnala faptul că la contractarea abonamentului la** Magazin istoric **factorul poştal l-a încasat cu 900 lei în plus.**

Adresându-ne direcţiei de poştă Bistriţa, am primit următorul răspuns, semnat de dl. director ec. Viorel Mărgineanu **şi de dl. ing.** Iulian Petrean, **şef Birou exploatare:**

Cele reclamate sunt reale. Factorul poştal din greşeală a încasat cu 900 lei în plus, eliberând chitanţă de suma încasată.

Vă facem cunoscut că suma de 900 lei încasată în plus a fost trimisă domnului Moldovan cu mandat poştal.

Mulţumim pentru colaborarea promptă colegilor din Direcţia de poştă Bistriţa.

În catalogul presei interne, Magazin istoric **figurează la poziţia 4055.**

FUNDAŢIE

La Timişoara s-a constituit Fundaţia „Dr. Avram Imbroane a românilor de peste hotare". Scopul acestei fundaţii — care poartă numele unui cunoscut luptător bănăţean pentru unitatea naţională şi propăşirea românilor — îl constituie promovarea în ţară şi în rândurile diasporei româneşti a tradiţiilor culturii, literaturii, limbii, artelor şi ştiinţelor româneşti, pentru a contribui la mai buna apropiere a românilor de pretutindeni.

Fundaţia are următoarea conducere: prof. Steluţa Imbroane Crăiniceanu, preşedinte; ing. Cornelia Imbroane Rădulescu, vicepreşedinte; prof. Anastasia Imbroane Jurănescu, secretar executiv.

Sediul este în Timişoara, Piaţa Plevnei, nr. 4, ap. 6, telefon 056-112535, 056-134617.

SIMPOZION „LEICA"

Dl. prof. DAN FONOSCH, din Bucureşti: În 1914, germanul Oskar Barnack a construit primul aparat de fotografiat cu clişee de format mic (24x36 mm) sau format „Leica", în folosinţă până astăzi. Pentru comemorarea acestui eveniment, „Leica-Klub" al Forumului democratic al germanilor din Bucureşti a organizat la 16 decembrie 1994 simpozionul **Leica — 80 de ani în slujba fotografiei.**

La manifestare au participat cunoscute personalităţi ale artei fotografice din România, istorici ai fotografiei, cadre didactice din învăţământul de artă, ziarişti.

Simpozionul a debutat cu prezentarea mesajului preşedintelui de onoare al Clubului, domnul Bernhard Rottler, cunoscut colecţionar de aparate „Leica/Leitz". Preşedintele clubului, dr. Klaus Fabritius, în alocuţiunea sa, s-a referit la revoluţia făcută în fotografie de invenţia lui Oskar Barnack de acum 8 decenii.

Prof. Dan Fonosch, membru al European Society for the History of Photography, a prezentat o cronologie detaliată a evoluţiei aparatelor „Leica" (abreviere de la LEItz CAmera) şi a creaţiei artiştilor fotografi care le-au utilizat, ilustrată cu diapozitive.

Simpozionul a oferit prilejul specialiştilor de a face un util schimb de idei şi de a admira o expoziţie de carte tehnică şi albume de artă fotografică consacrate sau realizate cu vestitele aparate fotografice produse la Wetzlar de-a lungul anilor.

Cu ocazia manifestării a fost difuzat şi un reuşit catalog, realizat de ing. Cristian Sencovici.

Despre performanţele aparatului de fotografiat „Leica", unul dintre cei mai importanţi fotografi francezi, Henri Cartier-Bresson, spunea: „Un Leica poate fi şi ca un lung şi fierbinte sărut, dar poate fi şi ca o împuşcătură de revolver. Se poate face pur şi simplu orice cu un Leica".

PRECIZARE

În nota 1 din p. 3 a Magazinului istoric **nr. 4/1995, anul 1944 se va citi corect 1994.**

CONTENTS (Romanian History) C. Popişteanu History goes further • May, 1945. Shorthand Notes of the Council of Ministers, Meeting • In Bucharest, 50 Years Ago • Unknown Documents. Romania at the End of WW II in Europe (V) • A Cronology of WW II • **Gr. Gafencu** 1940. Diplomatic Reports from Moscow • **S. Verona, D. Falls** The Soviet Army leaves Romania (II) • **Dr. A. Şafran** Testimonies about the Fate of Jews during the War (II) • **A. C. Cuza** 1888-1920. Diary (V) • **H. Zalis** Ion Petrovici, the Philosopher (1882-1972) • Martha Bibescu's Loves (V) • **I. Bulei** Take Ionescu, International Mediator • **I. Dură** Conquest of the Griviţa Fortress

SOMMAIRE (Histoire roumaine) C. Popişteanu L'histoire ira plus loin • Mai 1945. Une sténogramme de la séance du Conseil • A Bucarest, il y a 50 ans • Documents inédits: la Roumanie à la fin de la deuxième guerre mondiale en Europe (V) • Une chronologie de la seconde guerre mondiale • **Gr. Gafencu** 1940. Rapports diplomatiques de Moscou • **S. Verona, D. Falls** La retraite de l'armée soviétique de Roumanie (II) • **Dr. A. Şafran** Témoignages sur le sort des Juifs pendant la guerre (II) • **A. C. Cuza** 1888-1920. Journal (V) • **H. Zalis** Le philosophe Ion Petrovici (1882-1972) • Les amours de Martha Bibescu (V) • **I. Bulei** Take Ionescu, un médiateur international • **I. Dură** La conquête de la forteresse Grivitza

Содержание (Румынская история) К. Попиштяну История идёт дальше • Май 1945 г. Стенограмма заседания Совета Министров • В Бухаресте 50 лет назад • Неопубликованные документы. Румыния в конце второй мировой войны в Европе (V) • Хронология Великого Сражения (1939—1945) • **Гр. Гафенку** 1940. Дипломатические доклады из Москвы • **С. Верона, Д. Фолле** Вывод советской армии из Румынии (II) • **Д-р А. Шафран** Свидетельства о судьбе евреев в годы войны (II) • **А. К. Куза** 1888—1920. Дневниковые записи (V) • **Х. Залис** Философ Ион Петрович (1882—1972) • Романы Марты Бибеску (V) • **И. Булей** Таке Ионеску, международный посредник • **И. Дурэ** Захват крепости Гривицы.

INHALT (Rumänische Geschichte) C. Popişteanu Die Geschichte schnitt weiter • Mai 1945. Stenogramme der Sitzung der Ministerrates • In Bukarest vor 50 Jahren • Unveröffentliche Urkunden. Rumänien am Ende des zweiten Weltkrieg in Europa (V) • Der Kalender des grossen Weltbrand • **Gr. Gafencu** 1940. Diplomatische Berichte aus Moskau • **S. Verona, D. Falls** Der Ruckzug der sowietischen Armeen aus Rumänien (II) • **Dr. A. Şafran** Zeugnisse über das Juden Schicksal, während des Krieges (II) • **A. C. Cuza** 1888-1920. Tagebücher (V) • **H. Zalis** Der Philosoph Ion Petrovici (1882-1972) • Martha Bibescus Liebschaften (V) • **I. Bulei** Take Ionescu, internationalen Vermittler • **I. Dură** Die Eroberung der Grivitza — Festung

SUMARIO (Historia rumana) C. Popişteanu La historia sigue su camino • Mayo de 1945. Las taquigráficas de la reunion del Conseyo de Ministros • En Bucarest, hace 50 años • Documentos inéditos. Rumania a finales de la segunda guerra mundial de Europa (V) • El calendario de la gran conflagración • **Gr. Gafencu** 1940. Informes diplomaticos de Moscú • **S. Verona, D. Falls** La retirada del ejército soviético de Rumania (II) • **Dr. A. Şafran** Testimonios sobre la suerte de los judiós durante los años de la guerra (II) • **A. C. Cuza** 1888-1920. Paginas de diario (V) • **H. Zalis** El filósofa Ion Petrovici (1882-1972) • Los amores de Martha Bibescu (V) • **I. Bulei** Take Ionescu, mediator internacional • **I. Dură** La conquista de la fortaleza de Grivitza

magazin istoric

Apare lunar, se găseşte de vânzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poştali de la oraşe şi de la sate.

ABONNEMENTS: RODIPET S.A., P.O. BOX 33-57
FAX 0040-1-3129432 sau 3129433,
telex : 11995 — Piaţa Presei Libere, nr. 1,
Sector 1, Bucureşti, România
Abonamentul pe un an — 75 dolari U.S.A.

Tiparul executat la R.A.I. — Imprimeria „Coresi" — Bucureşti

Comandă de stat
ISSN 0541-88IX

Lei 750

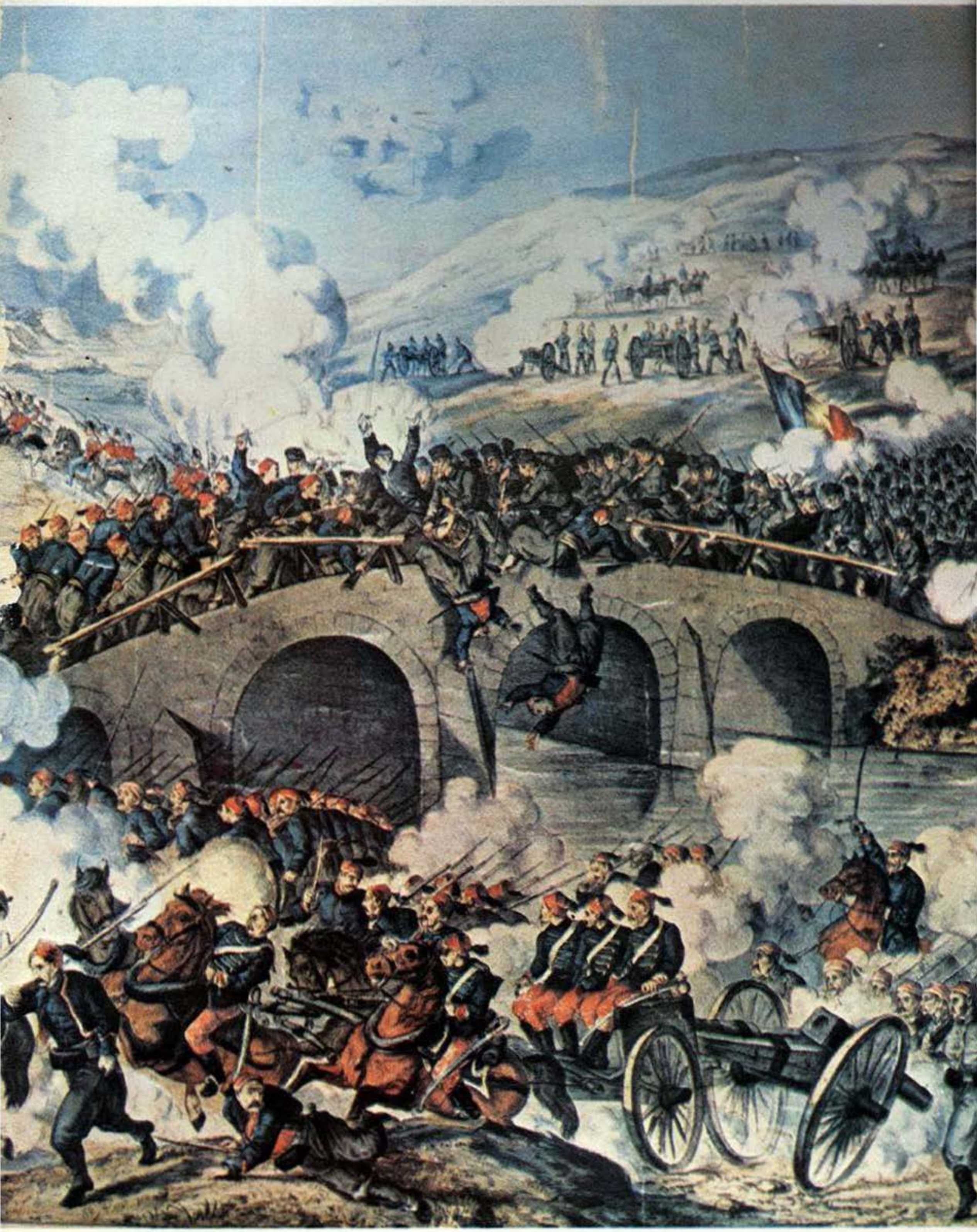

magazin historic